

Tartu Ülikool
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Üldajaloo õppetool

Julian Goljand

Magistritöö
Antropomorfne antiiskulptuur Córdoba kalifaadi paleelinnakus

Töö juhendaja: prof. Anti Selart
Tartu 2010

Sisukord

- 1. Sissejuhatus**
 - a) Teema valiku põhjendamine***
 - b) Uurimuse objekt***
 - c) Historiograafia***
 - d) Allikad***
- 2. Esimene peatükk. Madīnat al Zahrā'**
 - a) paleekompleks***
 - b) Madīnat al Zahrā' nimi***
- 3. Teine peatükk**
Antiikmütoloogia ja ristiusu personaažide maailm ortodoksaalse kaliifi paleekompleksis.
- 4. Kokkuvõte**
- 5. Kasutatud kirjanduse nimistu**
- 6. Resümee**

I. Sissejuhatus

Teema valiku põhjendamine

Vastavalt islami traditsioonile, teadus ja religioon peavad minema käsikäes, kuna Prohvet Muhammadilt on pärit sõnad: *Teadmiste otsimine on iga muslimi usukohustus või Otsi teadmist, isegi kui see asub sama kaugel, kui Hiina, sest teadmise otsimine on iga muslimi usukohustus.*² Sellest kohustusest on ka kinni peetud, ja see on üldtuntud fakt, et islami riikides kultiveeritud teadus arenes paganliku maailma akumuliseeritud teadmiste baasil. Samas eksisteerib arvamus, et Prohvet olevat keelanud raid- ja maalikunsti, kuna sellised aitavad kaasa ebajumalakummardamise jätkumisele.³ Seega, erinevalt teadusest, paganlik kunst ei saanud mitte mingil juhul olla islami poolt aktsepteeritud, islami kunsti aluseks olemisest rääkimata, kuna selline oli kahtlemata paganliku mitmejumala kontseptsiooni väljendajaks. On olemas faktid, mis kõnelevad sellise teooria paikapidamatusest. Seetõttu peatusingi oma valikut Madīnat al Zahrā' dekoratsioonidel, kuna paleelinnaku varemetes avastatud kunagise dekoori näol on tegemist materjaliga, mis piltlikult näitab, et paganliku antiikajastu teaduse omaksvõtuga toimus seal ka klassikalise kreeka – rooma antropomorfse kujutava kunsti taasavastamine ja omaksvõtt. Vaatamata avastatu tähtsusele ja ühe islami arhitektuurikompleksi jaoks kujunduse tavatusele, keegi pole siiani seda olulist materjali käsitlenud. Seetõttu allakirjutanu püüabki käesoleva töö raames välja selgitada, mis selliste, esmapilgul islami jaoks vastuvõetamatute kujunduselementide rakendamise, põhjustas.

Uurimuse objekt

Magistritöö objektiks on 10.sajandi *Al- Andalus* kaliifi „Abd al-Rahmān III al – Nāsir-i (912-929 valitses emiirina, 929-961 valitses kaliifina) paleelinnaku Madīnat al Zahrā' monumentaalkujundus. Paleelinnak on ehitatud Córdoba kalifaadi hiigelperioodil, 936.a aastast alates umbes 40. aasta vältel peamiselt „Abd al-Rahmān III ja seejärel tema poja, al-Hakam II (961-976) valitsemise ajal. Käesolevaks ajaks väljakaevatus (10 % kogu müüri ümbristatud paleelinnaku territooriumist, mille mõõtmeteks on 1500x750m) näib, et ülemisel terrassil asus kaliifi palee, keskmisel olid riiklikud administratiivhooned ja pargid, kolmandal, kõige madalamal terrassil peamošee, mänguväljak, turg ja elamute rajoon. Arheoloogiliste leidudega sai dokumentaalselt tõendatud, et Madīnat al Zahrā' oli kaunistatud rooma ajastust pärit antropomorfsete kujudega sarkofaagide ja ümarskulptuuridega, sest territooriumil leiti hulgaliselt selliste fragmente ja see asjaolu andis materiaalse baasi varem kirjalikes allikates mainitule.

Antud töö raames on kavas välja selgitada, kas selline kujundus oli taotuslik, kas antropomorfsete skulptuuride ja reljeefide rakedamine islamiriigi kõige esinduslikumas kohas oli islami traditsiooni põhimõtetega vastuolus või mitte, kui see oli taotuslik, siis mida sooviti antud kujundusega edasi anda ja kas Madīnat al Zahrā'ga on tegemist tõesti mingi erakordse nähtusega või see on üks näide paljude sarnaste seas? Need ongi peamised käesoleva töö raames püstitatud küsimused.

Historiograafia

1)Valitsevast hoiakust

¹ Дейвис, Поль, Суперсила, Москва 1989 (originaaltiitel: Paul Davies, Superforce. The Search For A Grand Unified Theory of Nature, lk.11

² Роузентал, Франц, Торжество знания, Концепция знания в средневековом исламе, Издательство «Наука» Главная редакция восточной литературы, Москва 1978, lk.183

³ Durant, Will. The Story of Civilization, IV köide. The Age of Faith, NY 1950, lk.270

Madīnat al Zahrā, nagu Alhambra paleegi, said „avastatud“ 19. sajandi alguses. Ning sellest ajast toimus varemete ning kaliifi isiku *romantiseerimine*, mis, 20. ajajärku jõudes, kasvas üle, vastavalt muutunud *ajastu vaimule*, *Al- Andalus'i uue poliitilise reaalsuse* kehastamisse. Määravaks ajaloosündmuste käsitlemise aluseks on muutunud dualism, mille kohaselt maailm on jagatud kaheks, eraldiseisvateks ning erinevateks osadeks, väljendatud *Ida ja Lääs* mõistete abil, mõlemad diametraalselt erinevate kommete, religiooni, sotsiaalse- ning poliitilise korraga ja nii teineteisest erinevate keelte ja kultuuritraditsioonidega. Nagu ütleb selle kohta Samuel P.Huntington, makrotasandil on domineerivaks jaotuseks „Lääs ja teised“, kusjuures kõige ägedamad konfliktid arenevad muhameedlaste ja aasia ühiskondade vahel ühelt poolt ja Lääne vahel teiselt poolt./.../ Põhiliseks probleemiks Lääne jaoks...on islam, erinev tsivilisatsioon./.../ Kumbki on teise jaoks olnud 'teine'.⁴ Romantismi esindaja Washington Irvingu sõnul, *juba ehituskunsti annab tunnustust, kuivõrd lepitamatult vastandiku loomusega olid need kaks sõjakat rahvast, kes pidasid nii pikka võitlust ülemvõimu pärast Pürenee poolsaarel*.⁵ Sama kirjanik räägib praktiliselt kaheksa sajandi jooksul Euroopa pinnal kasvavast ...säravast eksootilisest lillest [muhameedlaste riik Hispaanias], mis ei suutnud juurduda selle maa mullas, mida ta ehis. *Usu ja kommete ületamatud tõkked eraldasid maure nende läänenaabritest, mered ja kõrbed lahutasid neid idamaistest hõimlastest. See oli eraldatud rahvas. Kogu nende eksistents oli üksainus jätkuv võitlus oma jalgealuste eest armastatud maal*.⁶ Kaasaegse dualistliku filosoofia musternäidiseks on Leopoldo Torres Balbás'e kaheköiteline *Ciudades Hispanomusulmanes*. Ta usub kaljukindlalt kahte erinevate – Lääne (kristliku) ning Ida (islami) tsivilisatsiooni olemasolule, millised siis löid erinevaid kultuuri produkte ning elu vorme. Viimati mainitud *tsivilisatsiooni* pärandi kõige iseloomulikumad jooned on hoonete fassaadide askeetlik lihtsus ning linnade tänavatevõrgu kaootiline ülesehitus⁷. Madīnat al Zahrā" paleelinnaku uuriva monograafia, mis valgustaks kõiki olulisi arhitektuurikompleksi siiani avastatud kujunduslikke elemente, puudus, on allakirjutanu arvates tingitud eeskätt sellest mainitud historiograafias valitsevast dualistlikust tendentsist. Kuna paleelinnaku varemetes avastatu ei mahu olemasoleva, tüüpilise islami kultuuri näidise šabloonile ja ei võimalda nende šabloonide abil seletamist. Struktuuridepõhine ajalookäsitlus, kui isikut nähakse ühiskonna, kultuuri ja ajastu produktina, ei võimalda seletada käesolevaks ajaks kindlaks tehtud asjaolud.

Historiograafia põhiteoste ülevaade

Siiani puudub konkreetset 10. sajandi Hispaania kalifaadile keskendunud teaduslik uurimistöö. Hiljuti ilmunud Joaquín Vallvé Bermejo (sünd.Tetuán'is aastal 1929) raamat *Abderraman III, Califa de España y occidente* (912 – 961), Ariel, Barcelona 2003, kuulub siiski populaarkirjanduse žanri seetõttu, et ajalooallikaid tsiteerides ta ei maini selliste päritolu. See töö kujutab endast üldjoontest välja varasemate teoste lühikokkuvõtet. Seepärast tuleb rakendada kaheksa sajandit hõlmavad ning ammu juba klassikalisteks saanud üldteosed. Kõige kuulsaimaks nendest on Reinhart Dozy mitmeköiteline uurimus. Tema sõnul, „Abd al-Rahmān III al – Nāsir' oli *homme fin et sagace, qui centralise, qui fonde l'unité de la nation et celle du pouvoir, qui par ses alliances établit une sorte d'équilibre politique, qui dans ses conseils des hommes d'une autre religion, es plutôt un roi des temps modernes qu'un calife du moyen âge*“⁸, sellegipoolest jäi ta siiski kaliifiks, see tähendab, eurooplastele kardetavaks kujuk, võõrkehaks nende ajaloolisel maal. Sest Dozy teose domineerivaks tendentsiks on siduda Hispaanias rajatud

⁴ Huntington, Samuel, P., Tsivilisatsioonide kokkupõrge ja maailmakorra ümberkujunemine, OÜ Fontese kirjastus, 1999, lk.233, 277, 267

⁵ Washington, Irving (1783 – 1859), Alhambra legendid. Lugusid ja visandid mauridest ja hispaanlastest, Kunst, Tallinn 1998,p.43

⁶ op.cit., lk. 45

⁷ Balbás, Leopoldo Torres, Ciudades Hispanomusulmanes, Tomo I, 19? p.13-14

⁸ Dozy, Reinhart Pieter Anne,Histoire des musulmans d'Espagne jusqu'à la conquête de l'Andalousie par les Almoravides (711 – 1110), Leyde; Brill 1861, T.1,IV; lk.94

idamaalt ning Aafrikast tulnud rahvaste kultuuri nende ajaloolise, muu maailma osas veetud minevikuga.

Nagu sai juba varem mainitud, huvi araablaste tsivilisatsiooni vastu kerkis romantismi ajastul ja selle huvi kõige tuntumad väljendajad on René Chateaubriand (1768-1848) ja Washington Irving (1783-1859), kes lõid oma teosed Andaluusia süzeedele. Kuigi mainitud kirjanikud ei jätnud meile historiograafilisi uurimusi ja nende looming on eeskätt fantaasia ning reaalsuse sümbioosi kaudu loodud ilukirjandus, Washington Irving'ü poolt loodud legendidest on saanud juba alateadvuse tasandil mõjuv tähtis tegur. Võiks öelda, et keskmise 19. ning 20. sajandi elaniku maailmavaade on nende poolt loodud fantaasiatest tugevasti mõjutatud. Ja kui fakti ja legendi sõnumi vahel on lahkeli, siis esimese oma tunnistatakse kehtetuks.

Romantismi ajastul, arhitekti James Cavanah Murphy (1760-1814) *The Arabian Antiquities of Spain*⁹ sissejuhatuseks mõeldud erinevate autorite koostöö tulemusena 1816. aastal Londonis ilmunud *The History of the Mahometan Empire in Spain*¹⁰ ei oma seevastu mingit populaarsust. James Cavanah Murphy rändas Hispaanias isiklikult aastatel 1802-1809 (see tähendab, 20. aastat varem kui Washington Irving¹¹) ja nägi Córdoba ja Alhambrat enne Napoleoni vägede invasiooni. *The Arabian antiquities of Spain* joonistused jäädvustasid seda, mida pole tänapäevani säilinud. Need on Alhambra paleed kaunistanud rüütlide turniiride, kaunite daamide ja muu keskaja elu kujutavate süzeedega maalid. Inimfiguuridega suurearvuline maalide kogus Alhambras on mõistagi oluline fakt üthlasi käesoleva magistritöö teemat silmaspidades. Córdoba tegeles arhitekt peamošest ja sillast joonistuste tegemisega, Madīnat al Zahrā' t tema ajal polnud enam olemas, paleelinnak oli täiesti varemetes. Arhitekt oma töö eessõnas mainib, et tal olid ka eelkäijad, nimelt aastal 1780 oli ilmunud samu monumente kirjeldav *Antigüedades árabes de España*.¹² Selles teoses oli Zahrā' mainitud, kuid mingeid pilte paleelinnakust polnud, nagu Murphylgi, tehtud. Mis puudutab Murphy satelliitteost, *The History of the Mahometan Empire in Spain*, siis selles on paleelinnak üsna põhjalikult kirjeldatud. See kujutab endast mitme autorite koostöös valminud teost. Nagu on mainitud selle historiograafilise teose eessõnas, sissejuhatuse on kirjutatud Antiikkreeka õpetatud ajaloolaste poolt („*learned historians of Ancient Greece*“). Tõlketööd araabia manuskriptidest teostas *East India Company* idamaade keele professor Mr. John Shakespear ja teksti autoriks oli Mr. Thomas Hartwell Horne *The Surrey Institution* ist. See teos tugineb erinevate araabia ning rooma antiigiautorite teostele ja märgib ära tsitaatide päritolu. Erinevalt hiljem töötanud kuulsast Reinhart Dozy' st, „Abd al-Rahmān III al – Nāsir-i ning Madīnat al Zahrā'“ paleest rääkides toetuvad selle autorid mitte ainult Al-Makkari' le (17. saj. Põhja-Aafrikast pärit teadlane ja paleelinnaku uurimuste põhiallikas), vaid ka muudele ajaloolistele allikatele. Kollektiivse teose autorid tõdeavad, et vähesed autorid on suutnud muhameedliku riigi ajalugu Hispaanias selgeks teha, ning arvavad, et nende põhiveaks on see, et autorid ei pöördu algallikate poole, vaid kirjutavad nende endi poolt tehtud vigu ümber. Araablased ise aga kirjutavad sel teemal vähe, samuti on vähe eurooplasi, kes need kirjutisi loevad.¹³ Teose I. osa I. peatükk on pühendatud kasutatud algallikate kirjeldamisele ning varustatud autorite tähtsaimate teoste pealkirjade ning biograafiliste andmetega. Teiseks selle teose ilmumise oluliseks momendiks on see, et *The History of the Mahometan Empire in Spain* ilmus palju varem, juba aastal 1816, Al-Makkari, paleelinnaku andmete põhiallika, inglise keeles ilmumumine toimus aastal 1840.

Ja alles aastal 1861 tuli välja juba mainitud hollandi ajaloolase – orientalisti Reinhart Dozy (1820- 1883) töö moslemite ajaloost Hispaanias. See siiani kõige tähtsaimaks peetud araablaste ajaloo Hispaanias puudutava historiograafiline teos Madīnat al Zahrā' ehitamisloo puudutavas lõigus toetub ainuviisiliselt al – Makkari töös esitatud legendile Zahrā' nimelise valitseja

⁹ *The Arabian Antiquities of Spain* by James Cavanah Murphy, London, 1815

¹⁰ *The History of the Mahometan Empire in Spain*, London 1816

¹¹ *The Alhambra* by Washington Irving, London: Macmillan and CO., Ltd, 1896, lk. 1

¹² *Antigüedades árabes de España*, Lazano y Casuela, Pablo, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, 1780-1804

¹³ *The History of the Mahometan Empire in Spain*, eessõna, lk. VI

favoriidist.¹⁴ Dozy teos pöörab seevastu suurt tähelepanu „Abd al-Rahmān III-i poolt läbiviidud sõjaväelistele kompaniatele ning ei räägi meile midagi näiteks selle tegelase tähtsaimast nõunikust – Ibn ‘Abd Rabbihi’st - ning valitseja lemmiknaisest, tulevase kaliifi al – Hakam II emast. Nagu sai juba eelnevalt tsiteeritud, Dozy kohaselt, *‘Abd al-Rahmān III sallivus aitas tal ühendada inimesi eri religioonidest, ...ta omas iseärasusi, millised on tüüpilised kaasaja, mitte keskaja kaliifile.*¹⁵ Dozy sooviks oli leida 10. sajandi kristlikust Euroopast pärit allikad, mis oleksid suutelised hindama islami valitseja tegevust objektiivselt, oma usulistest tõekspidamistest hoolimata. Ning ilmselt see ülev soov pani ta tegema ühte fataalset viga, mida kordasid kõik tema teose juurde pöörduvad ajaloolased¹⁶. Dozy kõikumatu autoriteet oli selle autori pimesi uskumise aluseks. Kaliifi särava epohhi ülistamise näidiseks kristlike autorite poolt ta pöördub ladinakeelse, nunna Hrotsvita von Gandersheimi poolt kirjutatud poemi *Püha Pelagiuse martüüriumi* poole.¹⁷ Ülalmainitud autorid kasutavad tema tööd, et iseloomustada tolle ajasu Córdoba’t kui uhket ja suurepärase linna, näidata, et islami pealinn äratas ka kristlastes õiglast imetlemist. Allika autori sooviks, nagu teosest välja selgub, on mitte islamiusuliste ja nende pealinna ülistamine ja imetlemine, vaid vastupidi - näidata, et Córdoba oli *maailma eheks* enne nende tulekut!

Ángel Salcedo Ruiz, jagab Dozy ideid ja üldse kaldub kahtlema selle ajastu kohta käiva tõepärase infomaterjali leidmise võimaluses perioodi allikatest.¹⁸ Rääkides konkreetsetelt araablase saavutustest kunstides, arvab, et oma traditsiooni neil polnud, ja nad lihtsalt võtsid üle vallutatud rahvaste omi.¹⁹ Araablased polnud kunagi olnud kunstnikud. Oskamatud, võimetud on nad selles valdkonnas. Kui nad tegelevad arhitektuuriga, siis võtavad erinevatest kreeka ja bütsantsi ehitistest osi, neid seejärel ümberpaisates, segiajades. Oma teoorias ta toetab Ibn Khalduni (1332-1406 pKr; raamatus nimetatud *Ibn Ilhaldoun*) sõnadele sellest, et oma arhitektuuri luues, araablased palkavad vallutatud rahvaste esindajatest arhitekte ja töölisi.²⁰ Samas Madīnat al Zahrā’s tema meelest kehastus *Ühe ja tuhande öö* imede maailm.²¹ Kuigi, ta enda teooria kohaselt, polnuks see võimalik, sest araablased pidid Hispaanias kohaliku traditsiooniga kooskõlas ehitama, ta ise tunnistab, et Andaluusia araablase arhitektuuril analoogiad Euroopas puuduvad. Araablase arhitektuuri tippsaavutused kujutavad endast eriskummalisi, kivist loodud lilli.²² Seega, araablased pole küll kunstnikud, kuigi said ometi hakkama unikaalsete teoste valmistamisega.

Dozy ajastule pani siiski lõppu É. Lévi – Provençal’i töö, kellelt aastal 1944 ilmus *Muhameedlaste Hispaania ajalugu*. Uuriija peamised ideed on hästi väljendatud järgmises lõigus: *paljud teadlased siiani allahindavad Ida juhtivat rolli Vahemere maade majanduses, mis tal oli alates antiigi maailma kadumisest kuni keskaja loojanguni. Nende imetusobjektiks on Bütsants. Ja nad üldse ei arvesta Hispaania rolliga, mida see oli mänginud alates 11.sajandist Lääne Euroopa maailma evolutsionis, selle materiaalse elu paremaks muutmises, uue elu esteetika üleandmises, mida ta selle maailmale üle andis. Enne seda see maailm eksisteeris tundmatu*

¹⁴ R.Dozy, Geschichte der Mauren in Spanien bis zur Eroberung Andalusiens durch die Almoraviden (711 – 1110), Erster Band, Leipzig 1874, IV peatükk; lk.58

¹⁵ op.cit., lk.59

¹⁶ 1) Bargebuhr, P., Frederick, The Alhambra, A Cycle of Studies on the Eleventh Century in Moorish Spain, Berlin 1968; lk.42; 2) The New Cambridge Medieval History, volume III (900 -1024), 1999. Peter Johaneki artikkel “Merchants, Markets and Towns” , lk.68; 3) Дубнов, С.М., История евреев в Европе со Средних веков до Французской революции 1789 года в 4-х томах, Москва 2003; I köide, § 23, lk.139 (autor räägib koguni sellest, et nunn oli Córdoba’t isliklikult külastanud!); Леви – Провансаль, Э., Арабская культура в Испании, Москва 1967; lk.60.

¹⁷ Die Werke der Hrotsvitha, Nürnberg, Bauer u. Raspe, Julius Merz, 1858. Dozy tsiteerib selle oma töös: Dozy, Reinhart Pieter Anne, Histoire des musulmans d’Espagne jusqu’à la conquête de l’Andalousie par les Almoravides (711 – 1110), Leyde 1879 ; III köide, lk 92., ja selle töö saksakeelses tõlges Geschichte der Mauren in Spanien, R.Dozy, 1874 Leipzig, osa IV, III raamat, lk.58.

¹⁸ Ángel Salcedo Ruiz, Historia de España (Resumen crítico), Casa Editorial Saturnio Calleja Fernandez, Madrid 1914; lk.179

¹⁹ op.cit., lk.196-197

²⁰ op.cit., lk.210

²¹ op.cit.209

²² op.cit; lk.210

müstika hirmu ja pessimismis.²³ „Abd al-Rahmān III al – Nāsir’ist ning selle valitseja ajastust kirjutab ta järgmist: ...10.sajand oli umaijaadide valitsemise apogee Hispaanias. Sellega on seotud kuulsa Abd – ar Rahman an Nasiri (912- 961) valitsemine. See tema valitsemine langes kokku [!?] silmapaistva teaduse õitsenguga ning poliitilise stabiilsusega, sisemise rahu perioodiga- sellist perioodi Pürenee poolsaare ajaloos varem polnud..... Uus kaliif oli Läänes algse islami traditsioone ja kõige rangemat ortodoksaalsust kehastamas.²⁴

Kunstist rääkides ta meenutab elevandiluust laekaid, mis olid kaliifide töökodade uhkus. Nende motiivid – jahistseenid, muusikaõhtud ja pidusöögid - olid tema meelest laenatud traditsioonilise aasia kunsti repertuaarist.²⁵ Neid ideid kordab entsüklopeediline kirjandus: *Der abasid. Einfluß aus dem O macht sich ebenfalls bemerkbar.*²⁶ Madīnat al Zahrā’ fenomeenil ta oma töös ei peatu. Töö põhiaktsent on suunatud Hispaania ja Põhja-Aafrika islami võrdlemisele. Kahe maalapi pinnal arenenud kultuuri erinevust ta põhjendab järgmiselt: ...eelkõige ja ilmselt ka ainult seetõttu, et ta naabriks oli kristlik lääts, moslemite Hispaania omandas oma iseäraliku iseloomu.²⁷ See pole, järelikult, tema meelest tähtis, kas riigi materiaalne alus püsis kõrbe liival või oli see viljakas muld.

Endises Nõukogude Liidus tunti huvi, arusaadavatel põhjustel, eeskätt Ida kalifaadi ajaloost, sest osa selle suurriigi territooriumist kuulus keskajal ida – kalifaadi mõjusfääri või koguni selle koosseisu. Mõned uurimused, nagu näiteks Moskva Riikliku Ülikooli professori B.Zahoder’i oma, peatuvad põgusalt ka Islami all olnud keskaegsel Hispaanial.²⁸ All kommentaaris mainitud peatükk on pühendatud eeskätt riigi poliitilisele ning majanduslikule ajaloole, ning allakirjutanu töö huviorbiidis oleva Madīnat al Zahrā’ paleelinnakut see praktiliselt ei käsitleta. Siiski, uurija arvates, selle residentsi rajamise põhjuseks oli kaliifi soov elada oma alluvatelt isoleeritud ning ehitatud loss oli omal ajal arvestatud Euroopa ning Aasia arhitektuuri üheks silmapaistvaks saavutuseks.²⁹ Akadeemiku J.Kratskovski (19.s.lõpp -20.s.algus) teosed on maailmas tuntud, esmatähtis on selle Koraani tõlge.³⁰ Tema konkreetset al – Andalus’i kohta kirjutatud tööks on artikkel *Araablase luulekunst Hispaanias*³¹ ning samuti lähiülevaade pealkirjaga *Araablase kultuur Hispaanias*.³² Selles teoses ta kasutab eeskätt R.Dozy uurimuses esitatud andmed. J.Kratskovski on ka allakirjutanu töös allikana kasutatud Ibn Hazm de Córdoba (s.1064) teose *Tuvi kaelakee* venekeelse väljaanne toimetajaks.³³

Konkreetselt Madīnat al Zahrā’ paleelinnale pühendatud teaduslike uurimustööde lühiülevaade

Kõige põhjalikum magistritöö temaga haakuv on Felix Hernandez Gimenezi uurimus *Madīnat al Zahrā’, arquitectura y decoracion*.³⁴ Tegemist on isikuga, kes pikemat aega, aastast 1923 kuni 1976, oli paleelinnaku arheoloogiliste uuringute juhatajaks. Oma töös ta toetub olemasolevatele materiaalsetele ning kirjanduslikele allikatele, selle töö veergudel on esitatud tähtsad, objektiivsed ning mõtlemapanevad ideed, näiteks, see, mis puudutab vee purskkaevude ning basseini kasutamist palee valgustamiseks selle pinna valguse peegeldamise efektide tõttu.

²³ É. Lévi – Provençal, *La Civilisation Arabe en Espagne*, Paris 1961, Перевод с французского И.Р.Бабаянц, Э.Левы – Провансаль (1894 – 1956), Арабская культура в Испании, общий обзор, Москва 1967; lk.5,11-12

²⁴ op.cit., lk.17-19

²⁵ op.cit., lk. 49

²⁶ *Lexicon der Kunst*, Band III: Li-P, 1975, VEB E.A. Seemann Verlag, Leipzig, „Madīnat al Zahrā’“ lk.91

²⁷ É. Lévi – Provençal, *La Civilisation Arabe en Espagne*, Paris 1961, Перевод с французского И.Р.Бабаянц, lk.5; Э.Левы – Провансаль (1894 – 1956), Арабская культура в Испании, общий обзор; eessõna autor N.A.Ivanov, Москва 1967; lk.54

²⁸ Проф.Б.Н.Захoder, *История восточного средневековья, Халифат и Ближний Восток*, МГУ, Москва 1944;

«Мусульманская Испания с VII по XI вв»

²⁹ op.cit., lk.63

³⁰ Коран, перевод и комментарии И.Ю.Крачковского, Москва 1986

³¹ Крачковский, И.Ю., *Избранные сочинения*, том II, Москва-Ленинград 1956

³² Крачковский, И.Ю., *Арабская культура в Испании*, Москва-Ленинград 1937

³³ Ибн – Хазм, *Ожерелье голубки*, перевод с арабского М.А.Салье под редакцией И.Ю.Крачковского, Москва-Ленинград 1933

³⁴ Felix Hernandez Gimenez, *Madīnat al Zahrā’, arquitectura y decoracion*, Nota preliminar, purificacion Marinetto Sanchez Prologo Antonio Fernandez – Puertas, Granada, Patronato de la Alhambra, 1985

Autor räägib tundmata, kaotsi läinud palee osade fundamentaalsest tähtsusest.³⁵ Samas on imelik, et püüdliku varemets linnaku analüüsi käigus ta peatub fundamentaalsetel momentidel, mis on seotud territooriumil avastatud antiigiskulptuuride fragmentidega vaid põgusalt seoses lossikompleksi hävitamisega. Kuigi autor ise kirjutab sarkofaagide ja peavärava skulptuuri olemasolust paleelinnakus, ta ei võta neid fakte järelduste tegemisel arvesse. Seepärast arvab, et Madīnat al Zahrāʿ oma ülesehituse poolest ning spetsiifilise otstarve tõttu kujutab endast eksootilist rajatist Hispaania pinnal.³⁶ Lossikompleksi dekoratsioonist rääkides, piirdub taimornamendi analüüsiga. Tema meelest, siin rakendamist leidnud dekoratsiooni põhimõtted on rooma traditsioonis täitsa erinevad³⁷ ja väljenduvad selles, et seinapaneelid esitavad täieliku *horror vacui*, kaetud praktiliselt täies ulatuses fantastilisest ja realistlikust taimekuningriigist pärit elementidega- taime tüvede, lehtede, lillede ning puuviljadega.³⁸ Samuti, eraldi peatükina on lahatud *Elu Puu* motiiv. Sest selles, tema arvates, on väga selgelt järgitavad Pärsia kunstimudelite mõjud.³⁹

Järgnev on Basilio Pavón Maldonado Madīnat al Zahrāʿ peamošeele pühendatud uurimus.⁴⁰ Autor on varem mainitud Leopoldo Torres Balbás antipood. Leopoldo Torres Balbás sõnul, rooma ning islami linna vahel puudub igasugune side⁴¹, sest need linnad on eri rahvaste loomingu viljadeks, Basilio Pavón aga rõhutab, et nii roomlased, kui ka islamiusulised ning kristlased näitavad ühesugust käitumist.⁴² Näiteks, mis puudutab väidetavat araablase arhitektuuri spetsiifilist motiivi, nagu seda on hobuseraua kujuline kaar, siis selline kaare vorm oli kasutatud Hispaanias ka varem.⁴³ Ta uurimuste põhirõhk ongi suunatud islami ajal toimunud antiigipärandi korduvkasutamiselevõtule, kuid tema huviorbiidis on konstruktiivsete ning funktsionaalsete roomlaste poolt loodud seadmete ning arhitektuuri rajatiste taaskasutus. Ta peatub ka usuhoone dekoratsioonil ja toetudes seal avastatud kujunduselementide, nimetab peamošeed *akantuse mošee*ks, kuna akantuse leht on selle kujunduse põhielemente. Samas rõhutab ta mošee varemets olemasolu tähtsust, kuna just nimelt antud varemets, konkreetsemalt, hoone orientatsioon, on tema meelest tõendiks, et tegemist on islami perioodil rajatud linnaga.

Allikad

Käesoleva magistritöö peamiseks allikateks on paleelinnaku territooriumil avastatud rooma ajastu kuuluvate marmorsarkofaagide ja ümarskulptuuride fragmendid. Sarkofaagid ja teised skulptuurid olid ettenähtud Madīnat al Zahrāʿ kaunistamiseks ja loomulikult ka paleelinnaku kavandajate ideede kujutava kunsti vormidega väljendamiseks. Sain selliste kujunduselementide olemasolust paleelinnakus teada mitte Madīnat al Zahrāʿ arheoloogilise kompleksi territooriumi väljapanekut uurimast, sest kõnealused fragmendid ja nende kokkupanekud asuvad kinnistes fondides, vaid üksnes tänu José Beltrán Fortese uurimusele *Rooma sarkofaagid paganlikel teemadel Béticas*.⁴⁴ José Beltrán Fortes on teadlane, kes tegeleb Rooma ajastu kunsti uurimisega ja sellest aspektist on neid leide käsitletudki. Vaatamata avastatu avalikuse eest varjamisele paleelinnaku territooriumil, uurija tegevus polnud pörandaalune ja teda on Madīnat al Zahrāʿ

³⁵ op.cit., lk.38

³⁶ op.cit., lk.12

³⁷ op.cit., lk. 127

³⁸ op.cit., 122-123

³⁹ op.cit., lk. 168

⁴⁰ Excavaciones arqueológicas en España, 50. Memoria de la excavación de la mezquita de Madīnat al Zahrāʿ. Memoria redactada por Basilio Pavón Maldonado. Ministerio de educación nacional. Dirección general de bellas artes. Servicio nacional de excavaciones arqueológicas. Depósito legal, M.953, 1966

⁴¹ Balbás, Leopoldo Torres, Ciudades Hispanomusulmanes, Tomo I, 19? lk.26

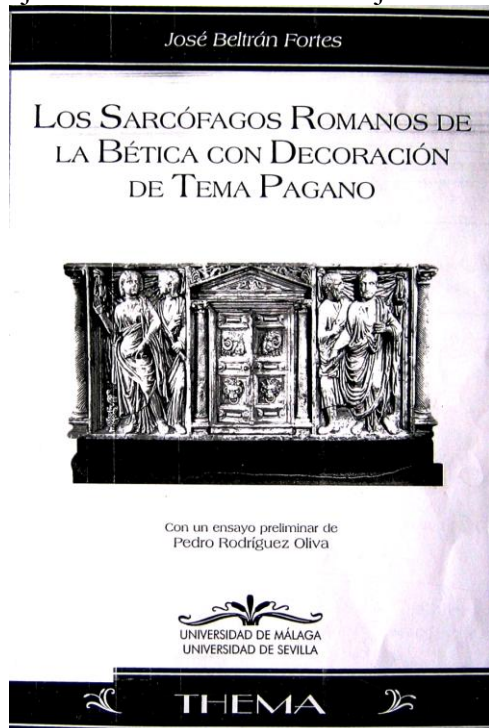
⁴² Pavón, Basilio, Ciudades Hispanomusulmanes, Colecciones MAPFRE 1492, Madrid 1992; lk.22

⁴³ vt. Ángel Salcedo Ruiz, Historia de España (Resumen crítico), Casa Editorial Saturnio Calleja Fernandez, Madrid 1914:

Hispaanias hobuseraua kaar (esp. *arco de herradura*) on võetud araablase poolt lääne -gootidest, kes omakorda seda roomlastelt üle võtsid (raamatu lk.175 esitatud *Santa Comba de Baude* kiriku interjori fragment; VII sajand

⁴⁴ Fortes, José Beltrán, Los Sarcófagos Romanos de la Bética con Decoración de Tema Pagano, Con un ensayo preliminar de Pedro Rodríguez Oliva, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga, Universidad de Sevilla, Colección Sevilla, Serie: Historia y Geografía, Núm.40, año ?

kajastavates väljaanetes riivamisi mainitud. Näiteks, Madīnat al Zahrāʾ viieteistkümne aasta jooksul teostatud taastamistöödele pühendatud ülevaates *Madīnat al Zahrāʾ 1985 – 2000, 15 años de recuperación* uurija Manuel Ación Almansa möönab, et on olemas osa materjale, millele ei olewat pööratud tähelepanu, nagu väljakaevamistel avastatud rooma ajastusse kuuluvate esemete kollektsioon, millest enamus kujutab endast sarkofaage. Vastavalt ülevaadele, ainuke nende uurija ongi ülalmainitu José Beltrán Fortes, kes tegi avastatu põhjal järelduse, et neid sarkofaage olewat kasutatud hüdraulise süsteemi basseinidena, millised olid paigaldatud kalifaadi ajastu *alcazari*⁴⁵ hoovidesse ja tänavatele.⁴⁶

José Beltrán Fortese teose esikaas

Käesoleva magistritöö kirjanduslike allikate suhtes võiksin öelda, et kasutasin kõiki, mulle eri asjaolude tõttu kättesaadavaks osutunud tööd. Araabiakeelsete originaalteoste väljaannete rakendamine osutus siiski mitte täiel määral jõukohaseks. Sai uuritud järgmised 10. sajandi autorite tekstid, mis olid mingil määral seotud Hispaaniaga ning selle perioodi klassikalise historiograafia poolt tsiteeritud:

- „Die Werke der Hrosvitha“, Nürnberg, Bauer u. Raspe (Julius Merz.), 1858.
- *Hrotsvit von Gandersheim, Dramen*, Leipzig 1942
- *Liutprandus, Antapodosis, Legatio, Historia Ottonis*, Hannover 1815
- *Liudprandi ... Opera omnia*, 1839
- *Vita Iohannis Abbatis Gorziensis, Auctore Iohanne Abbate S. Arnulfi, Monumenta Germaniae Historica, Tomus IV, Hannoverae 1841 MDCCCXLI*

Viimane töö on munga Johannes von Gorze, Otto I saadiku Córdoba kaliifi „Abd al-Rahmān III elust räägiv, Metzi linna, St. Arnulfi kloostri abti Johannese poolt 10. sajandi lõpus valminud jutustus. Madīnat al Zahrāʾ arhitektuuri ning kunsti puudutava info otsing Metzi abti poolt kirjapandud jutus on tulutu. Kaliifi isiku puudutav iseloomustus on sarnane Hrosvitha Gandersheimi kloostri varem mainitud tööga. „Abd al-Rahmān III, kuulus ning auväärne

⁴⁵ kaitsemüüri kindlustatud linnaosa

⁴⁶ Madīnat al Zahrāʾ 1985 – 2000, 15 años de recuperación, consejería de cultura, Dirección General de Instituciones del Patrimonio Histórico, Córdoba 2007; lk. 45

kuningas on sellele vaatamata roojane ning jumalavallatu saratseen, kellele õige usk on täiesti võõras, kuigi, sellele vaatamata, taotles ta kõrgemal seisvate kristlaste sõprust.⁴⁷ Mainitud töö valmistas pettumust ka 19. sajandi orientalistidele, kes lootsid avastada selles mingeid kinnitusi või isegi täiendusi Al-Makkari kalifaadi ajaloost loodud pildile just kujutava kunsti osas: *Muy de lamentar es que el abad Juan de Gorz ... no haya puesto en su historia de la embajada ninguna noticia sobre estas cosas. Del alcázar, donde parece que tuvo lugar la audiencia que le dio el califa, sólo cuenta que ya desde el patio exterior encontró extendidas las más costosas alfombras, y que el salón separado, donde el califa con las piernas cruzadas estaba en un lecho de reposo, estaba cubierto, así el pavimento como las paredes, de preciosísimos tapices.*⁴⁸

Käesoleva töö raames leidsid enimkasutamist alljärgnevad allikad:

- *The History of the Mohammedan Dynasties in Spain, Extracted from the Nafhu –t-tib min Ghosni-l-andalusi-r- rattib wa tariku Lisanu Lisanu-d-din Ibni- l-Khattib, by Ahmed Ibn Mohammed Al-Makkari, vol.1-2, London 1840*

Antud allika näol on tegemist kompilatsiooniga. Al- Makkari (suri 1632.a.) on Põhja – Aafrikast, Tlemceni linnast⁴⁹ pärit teadlane. Algul ta elas Fez' i linnas, aastal 1618 sõitis Kairo'sse, kus ta oma elupäevi ka lõpetas. Käis palverändurina Mekas, Mediinas, Jeruusalemmas. Tema kiindumus Hispaania ajaloosse on seotud asjaoluga, et tema esivanemad olid sealt pärit, ning nende jutude järgi tema töö saigi koostatud. Tema poolt kirja pandud ajalugu räägib üsna palju Córdobast.⁵⁰ Oma töös al- Makkari kasutab teiste, hilisemate autoritele lisaks ka Isa Ibn Ahmad al-Razi (s.975) teoseid. Selle autori hispaaniakeelsed tõlked *Anales Palatinos del Califa de Córdoba al – Hakam II* ja *Cronica del Moro Razis*, kahjuks, ei sisaldanud mingit infot, mida annaks kasutada käesolevas magistritöös. Al-Razi nagu Ibn Hayyān (987-1076), tähtsaimad Hispaania kalifaadi ajastu kirjeldajad, tundsid huvi eeskätt riigi poliitilistest sündmustest, palees korraldatud pidude, vastuvõtude tseremoniaalsest ülesehitusest, ning arhitektuur ja kujundus olid vaid selle fooniks, millele praktiliselt tähelepanu ei pööratudki. Sama asjaolu kehtib perioodi lähedal või samas perioodis kirjutatud kristlike kroonikate puhul, mille autorid ei vaeva end ehitiste või kunstiteoste kirjeldamisega. Al- Makkari't peetakse Hispaania islami perioodi fundamentaalse allikana, ning selles sisalduvad andmed on kogu hilisema historiograafia aluseks. Allakirjutanu kasutusel oli mitmekõitelise araabiakeelse teose Pascual de Gayangose⁵¹ 19.sajandil tehtud lühendatud tõlge. Töö sisaldab muuhulgas meie ajani mitte säilinud allikate infot. Selle 17. sajandi töö toimetamisest ning avalikkuse ette ilmutamisest saigi, R.Mata sõnul, alguse legend või müüt moslemite -aegsest Hispaaniast.⁵² Al- Makkari teosest on pärit ka Madīnat al Zahrā' palee nimetamise lugu, mida edastavad sõna-sõnalt kõik paleest ning hispaania araablase kultuurile pühendatud uurimused. Al – Makkari teos on tähtis ka selles avaldatud filosoofiliste tõekspidamiste poolest. Nimelt, autori enda tunnistuse kohaselt, teose primaarseks ülesandeks oli näidata, et ajaloovoolu tähendus seisneb maailma otstarve tunnetava indiviidi loomises. Tema sõnul, Jumal on kinkinud tarkust vaid vähestele tema poolt loodud lemmikolenditest.⁵³ Seetõttu ta nimetaski oma tööd *Andahuusia õrnust täis okste aroom ning ministri Lisānu – d- din Ibnu – l – Khattib* lugu. Autor ütleb selgesõnaliselt: *Mainitud isik oli*

⁴⁷ Vita Iohannis Abbatis Gorziensis, Auctore Iohanne Abbate S.Arnulfi, Monumenta Germaniae Historica, Tomus IV, Honnoverae 1841 MDCCCXLI, lk.369-70

⁴⁸ Schack, Adolf Friedrich von, (1815 – 1984), Poesía y arte de los árabes en España y Sicilia, traducción española de D.Juan Valera, Libros Hiperión 112, Madrid 1988; lk.329

⁴⁹ Praegune Alžeeria

⁵⁰ The History of the Mahometan Empire in Spain, London 1816, lk.33-34

⁵¹ Selle autori nimega on seotud Madīnat al Zahrā' palee varemete avastamine.

⁵² Mata, Rubiera María Jesus, La literatura árabe clásica desde la época pre-islámica al Imperio Otomano, Universidad de Alicante, 1996; lk.98

⁵³ The History of the Mohammedan Dynasties in Spain, Extracted from the Nafhu –t-tib min Ghosni-l-andalusi-r- rattib wa tariku Lisanu Lisanu-d-din Ibni- l-Khattib, by Ahmed Ibn Mohammed Al-Makkari, vol.1-2, London 1840, vol. 1, lk.9

selle raamatu loomise põhjuseks.⁵⁴ Mis puudutab aga konkreetselt Al- Makkari töös mainitud andmeid palee ehitamisest, siis see on väga põhjalik eeskätt kasutatud materjalide, tööjõu ning ehitamisele kulunud aja suhtes. Käesoleva magistritöö huviobjektiks polnud aga materjalid, vaid ideed, mis olid nende materjalide abil kehastatud. Nagu 12. saj. pärit Al-Idrīsī, nii al-Makkari'gi kasutab tihti, palee dekoratsioonide elementidest jutustamisel, üsna abstraktset sõna *kaunis*. Selline suund valitseb ka teistes meieni säilinud, islami arhitektuuri kirjeldavates allikates. Näiteks, al- Makdisi⁵⁵ poolt teostatud ehitustööde ning hoone sisustust ning mõõtude kohta üksikasjalik ülevaade sarnaneb suurel määral 17.sajandil Al – Makkari poolt kirjeldatuga. Mõlemad autorid pööravad suurt tähelepanu hoonete mõõtude, ehitusmaterjalide ning konstruktsioonelementide kogustele, selle peale kuuluvatele väljaminekutele ning ehitustöötajate arvule, mis materjalidest oli tehtud dekoratsioonid ning hoonete kaunistused, jättes mainimata, MIS oli nende dekoratsioonidel kujundatud. Vaatamata sellele, al- Makdisi nimetab oma *Kaljumošee* ning muude kaliifi Abd al- Malik ibn Mervani ajal teostatud ehitiste ülevaadet täielikuks ning mitmekülgseks.⁵⁶ 10.sajandil kirjutava Al-Mokaddasi⁵⁷ Jeruusalemma *Kaljumošee* kirjeldamisel kohtame näiteks infot, et katuse tagumine pool oli kaunistatud suuremõõtmelise mosaiikplaatidega, ...terrassil olid peente vormidega (vene keeles *изящные*) kuplid marmorist sammastel ...ning väravad olid tehtud valitustest peenevormilistest (jällegi vene keeles *изящные*), ilusatest *tannub* puust laudadest.⁵⁸ Edasi käib jutt hoone võrratute sammaste peal puhkavatest löövidest.⁵⁹ Samas on kummaline, et al – Mokaddasi, kristliku templi kirjeldamisel, annab meile aru mitte ainult selle kaunistuse materjalidest (sambad, mosaiigid, marmor, väärispuu jne.) - ta jutustab ka kujunduse süzeedest! Näiteks, Jeruusalemma Püha Haua kiriku, *Al- Kumama*⁶⁰ kirjeldamises räägib sealolevatest Kristuse ning Prohvetite kujudest, Põrgu ning Paradiisi stseenidest.⁶¹ Kerkib loogiline küsimus- millest selline põhimõteline erinevus objektide kirjeldamisel tuleneb?

Järgnev 11 sajandi allikas⁶² mainib paleelinna vaid selles toimuvate poliitilise tähenduse sündmuste aluskangana, see tähendab, kroonikakirjutaja eesmärgiks samuti polnud palee kujunduse üksikasjalik kirjeldamine:

- Ibn Hayyān , de Córdoba (s.1076), Cronica del Califa „Abdarrahmān III al – Nāsir entre los años 912 y 942 (al – Muqtabis V) Traducción, notas e indices por María Jesús Viguera y Federico Corriente, preliminar por José María Lacarra, Anubar Ediciones, Textos medievales,64 Instituto Hispano – Árabe de Cultura, Zaragoza 1981

Mainitud tööd loetakse esmase tähenduse Hispaania islami ajaloo puudutavaks allikaks, mis puudutab selle riigi sündmusi Córdoba kalifaadi ajani välja. Ibn Hayyān on kümneköitelise Hispaania ajaloo *Kitābu –l Muqtabis* autoriks. Teda peetakse kõige usaldusväärsemaks Córdoba kroonikuks. Tema isa oli Ibn Abī Āmir – al Mansūr'i sekretäriks ja ta ise oli 11. sajandil Córdoba valitsuse kantselei juhatajaks.Samti kirjutas *Kitābu- al- matin*, mis sisaldas umbes 60.

⁵⁴ op.cit, lk.15. Ibn al –Khatib (s.1375) oli Granada emiiri Muhammad V (valitses 1354-1359 ning 1362-1391; selle valitsemisajal oli valminud Alhambra Lõvide Palee, Barca saal, Comarese palee fassaad) ministriks.

⁵⁵ Palestiina kogumiku autor, XIV sajandil kirjutanud Djemal ad – Din al- Makdisi, eluaeg1314/15-1364, ven.keeles Джемаль ад-Дин ал – Макдисий, töötas õpetajana Jeruusalemmas ja annab teada Az- Zahra kalju peal kuulsa *Kaljumošee* ehitamiseprotsessist; Православный палестинский сборник, 50-й выпуск, Издание православного палестинского общества, Палестина от завоевания ее арабами до крестовых походов по арабским источникам, редактор Медников Н.А.,Спб 1897, Том II, lk.616.

⁵⁶op.cit., lk. 623

⁵⁷op.cit., lk.776. kirjutas aastal 985, sündis 947/48 Jeruusalemmas. Tema isa ja onu olid arhitektid, seetõttu teda nimetatakse tihti Ibn al Benna ehk arhitekti poeg. Sai suurepärase hariduse, omandas ka teadmisi äri kohta. Ta oli 40 aastane, kui võttis julgust tegeleda islamimaade kirjeldamise ning nende elanike kommete puudutatavat raamatu kirjutamisega- Tema põhiteoseks on Parim jaotus kliimade tundmaõppimiseks(väljaantud ka ladina keeles , „Descriptio imperii moslemici auctore... al Mokaddasi., M.J.de Goeje, 1877.

⁵⁸ op.cit.,lk.799.

⁵⁹ op.cit., lk. 800

⁶⁰ op.cit., lk.881.Mis tõlkides tähendab *prügi*

⁶¹ ibidem

⁶² mina sain tutvuda teostega miie originaalkeeles, vaid hispaania keelde tõlgituna.

kõidet. Viimati mainitud töös kirjutab tema eluajal toimunud. *The History of the Mahometan Empire in Spain* järgi, Ibn Hayyāni teos on kasutatud allikatest silmapaistvaim.⁶³ Ta kogus ning toimetas mineviku autorite teoseid, samuti pani kirja oma ajastu sündmusi. Nagu al-Makkari'gi, Ibn Hayyān'i teos on klassikalise historiograafia põhiallikas.

- Ibn „Idārī, *La caída del Califato de Córdoba y los reyes de taifas (al – Bayān al – Mugrib)* Estudio, traducción y notas por Felipe Maíllo Salgado, Estudios Árabes e Islámicos, Universidad de Salamanca, Salamanca 1993

Tegemist on Põhja Aafrika ajaloolasega (s. 1320). Ta oli Fez'i linna kohtunik. Selle autori kohta on säilinud vähe informatsiooni. Mainitud tõlge eessõna kohaselt, ta hindas väga tarku ja erudiite, ning pidas nende keskel toimunud debattides osavõtu kõige vajalikumaks ajaveetmiseks, sest nende vestlused, tänu keskendumisele primaarseteks olevatele ülevate printsiipidele ei petta meelt ning hinge harivad. Tema tööd on peetud kõige tähtsaimaks allikaks 9. ja 10. sajandi *al – Andalus*'i uurimisel⁶⁴ ning oma kardinaalse tähenduse omab see teos 11, 12 ning 13 *al – Andalus*i ja Magrebi ajaloo uurimuse puhul. *Al – Bayān* hõlmab *taifa*'de, almoraviide ning almohaadide valitsemise ajastuid.⁶⁵

On vajalik meelespidada, et Ibn „Idārī ei seadnud kahtluse all jumaliku sekkumist inimkonna ajaloosse, ning see jõud uskuvat olevat see, mis neid sündmusi esile kutsub, modifitseerib ning lõpetab. Sellest vaatevinklist vaadatuna, inimeste osatähtsus selles ajaloos on vägagi kõrvaline, sest lõppude lõpuks see on üks osaline Jumala poolt kavandatud etenduses. Etenduse lavastaja, mitte näitlejad, on mineviku, oleviku ja tuleviku tõeline kangelane. Autor ei kahtle selles mitte väiksemal määralgi, ning peab ajalugu Jumala poolt inimestele näidatud õppetunniks, oma seaduse eksponeerimise väljaks. See on Jumala poolt antud õppetund selleks, et inimesed võetaksid õppust minevikus tehtud tegudest, et vältida teatud käitumismalle ning teatud käitumismalle matkimist.⁶⁶ Sama mentaalsus on leidnud kajastamist Liudprandus'el (u.920-972): *Vaid üks jõud on Jumalal – see, mis õiglaselt taltsutab ühed nende kuritegude eest ja ülendab teisi, vastavalt nende tegudele. Maailm on lava, kus toimub võitlus Jumala, õigluse nimel*⁶⁷. Ibn „Idārī'le viitab väga tihti mainitud Felix Hernandez Gimenez oma *Madīnat al Zahrā*“ paleele pühendatud teaduslikus uurimuses. 20. sajandi ajaloolane kasutas Ibn „Idārī töö tervikteksti. Allakirjutanu kasutuses olnud hispaaniakeelne tõlge katkeb aga almoraviidide valitsemise ajaga (12. saj. keskpaik).

- Православный палестинский сборник, 50-й выпуск, Издание православного палестинского общества, Палестина от завоевания ее арабами до крестовых походов по арабским источникам, редактор Медников (Mednikoff) Н.А., Спб 1897

Palestiina kogumik kujutab endast 19. sajandil Venemaa Keiserliku Õigeusu Palestiina Seltsi poolt valminud tööd. Kokku teos sisaldab üle 50.araabia autorite tööde katkendeid. Kuigi antud allikate kogu puudutab eeskätt Palestiina ning Egiptuse keskaja sündmusi ning keskendub kristliku kiriku ning *ahl al kitāb*⁶⁸ elule islami riikides, selles olev info oli suureks abiks *Madīnat al Zahrā*“ nime puudutava peatüki valmimisel.

Muudest ilukirjanduse ning filosoofia alla kuuluvatest primaarsetest allikatest:

- Ibn Hazm de Córdoba (s.1063), *El Collar de la Paloma*, Versión de Emilio García Gómez, Literatura Alianza Editorial, Salamanca 2005

Hispaania kirjaniku Abu Mohammad Ali ibn Hazm'i isa, Ahmed ibn Said ibn- Hazm oli *Almanzor*'i⁶⁹ ministriks, ning aristokraatia partei liige, see tähendab, kuulus umaijaadide

⁶³ The History of the Mahometan Empire in Spain, London 1816, lk.36

⁶⁴ välja arvatud osad, säilitatud Ibn Hayyāni mainitud töös *Kitābu –I Muqtabis*.

⁶⁵ Ibn „Idārī, *La caída del Califato de Córdoba y los reyes de taifas (al – Bayān al – Mugrib)* Estudio, traducción y notas por Felipe Maíllo Salgado, Estudios Árabes e Islámicos, Universidad de Salamanca, Salamanca 1993, lk. IX

⁶⁶ op.cit. lk. XV

⁶⁷ Liudprandus, *Antapodosis*, I raamat, 1 jagu

⁶⁸ Raamatu *Rahvad* – st.juudid ning kristlased

⁶⁹ Ibn Abī „Āmir al –Mansūr, valitsemise aeg 981-1002

kaliifide ja keskvõimu vastaste leeri. Hiljem, legitiimse võimu taastamisel, oli ta kohalt kõrvaldatud. Ibn Hazm'il polnud araabia verd, ning, tehes endale fiktiivse genealoogia, sai ta ummaijaadide kliendiks. Ta oli viimase ummaijaadide kaliifi „Abd al-Rahmān V al- Mustazir'i⁷⁰ (valitsemise aeg 1023-1024) ministriks. Oli äge *al – Andalus'*i usulise ortodoksaalse koolkonna, malkiitide, vastane. Kokku ta oli elu jooksul kirjutanud umbes 400. teost, ning meieni on jõudnud umbes 10. Oma kompromissitu iseloomu tõttu elu lõpuni oli sunnitud veetma üksildast elu maal. Ta elukäik olevat paradoksaalne- ta kaitses elu lõpuni araabia aristokraatiat, kuigi ta ise oli mitte araablane ja mitte aristokraat. Kõige tuntumaks peetakse tema tööd nimega *Otsuste raamat religioonide, tekstide ja tõlgenduste kohta*, kus ta kritiseerib temale vaenulikke koolkonndi ning muid religioone. See raamat on väljaantud araabia keeles, Kairos, aastal 1903. Siiani puudub selle teose tõlge. Minu töös on kasutatud *Tuvi kaelakee* - traktaat armastusest, mida ta käsitleb neoplatoonilise filosoofia vaatevinklist. Töö oli pühendatud Dana'le, kes oli „Abd al Mālik al – Muzaffari, Almanzor'i poja ning troonipärija tütar.⁷¹ Ajal, mil *Tuvi kaelakee* oli kirjutatud, tema, umaijaadide aristokraatia partei oli võimult kõrvaldatud. Ta polevat teisse leeri ülejooksnud, vaid, poliitikast eemaldudes, eelistas olla alatiste ning universaalsete väärtuste vaatlejaks. Selle töö tekst on jõudnud meieni üheainsa Leydeni käsikirja järgi, mis oli kirjutatud aastatel 1337-1338, mis oli originaalteksti lühendatud variant.⁷² Tema enda sõnade kohaselt, soovis ta kirjutada oma tööd mitte minevikust, vaid sellest, mida ta ise nägi või sai kuulata usaldusväärsete inimeste käest.⁷³ Seda kirjaniku iseloomustust – kirjeldada kaasaega ning kaasaja tegelastest toob esile ka Al- Makkari.

Kuid tõe ja objektiivsuse saavutamiseks oli tarvis pöörduda kõige vähem ajas muutuvate nähtuste uurimisele, milleks on universaalne inimloomus ning loodustingimused, milles elab konkreetne indiviid, samuti ajatute probleemidele keskendunud teooriate poole, mis on meie ja mineviku ühenduslülid. Seetõttu allikatena käesoleva töö kirjutamiseks on rakendatud kahe maailma filosoofia suurkujude looming. Selleks on alljärgnevad teosed:

- Abū Nasr al – Fārābī (s.950), *La Ciudad Ideal (Al Madīnat al – fādila)*, Presentación Miguel Cruz Hernández, Traducción Manuel Alonso Alonso, Colección Clásicos del Pensamiento, Editorial Tecnos, S.A., Madrid 1985
- Averroes (s.1198) (ehk Ibn Rušd), *Abū – l – Walīd Muhammad b.Ahmad b.M.*, *Exposición de la “Republica” de Platón*, Tecnos S.A., Madrid 1986

Mõlemad autorid arendavad oma töödes klassikalise antiigi autorite filosoofilisi põhimõtteid. Eeskätt toetuvad nad Aristotelese ning Platoni teoste võtmeideedele.

Abū Nasr al – Fārābī on üks kõige silmapaistvamaid filosoofe, keda taevalune maailm on sünnitanud. Teda peetakse tähenduselt teiseks filosoofiks, esimene on Aristoteles. Avicenna sõnul, al – Fārābī tehtud Aristotelese kommentaarid aitasid tal mõista antiigimõtteleja ideid. Tema teoste aluseks olid Platoni *Fedon, Riigimees, Vabariik, Timeo Seitsmes kiri* ning Aristotelese *Metafüüsika, Analüütika, Hingest, Nicomahhose eetika*. Uuriija Salvador Gomez Nogalez'e kohaselt, tema töödes on esindatud praktiliselt kogu kreeka kultuur. Kõik see oli tema integraalse humanismi põhjuseks. Mõtteleja arvates, selleks, et tunda meie ajastu inimest, jäävad meie ajastu piirid kitsateks. On vaja pöörduda antiigi poole meie oleviku juurte avastamiseks.⁷⁴

Ideaallinnas esitatud teooria kooskõlastab esmapilgus suure probleemina näiv vastuolu usu ning mõistuse vahel. Al – Fārābī näitab, et mõlemad on eeskätt erinevad teed Ainujumala poole, ning

⁷⁰ valitsemise aeg 1002-1008

⁷¹ Sobh,Mahmud, Historia de la literature árabe clásica, Madrid 2002, lk.939

⁷² Ибн – Хазм, Ожерелье голубки, перевод с арабского М.А.Салье под редакцией И.Ю.Крачковского, Москва-Ленинград 1933; eessõna , lk.XLI

⁷³ op.cit., lk.6

⁷⁴ Gomez Nogalez,Salvador,La politica como unica ciencia religiosa en Al – Fārābī, Prólogo de Miguel Cruz Hernández, Cuadernos del seminario de estudios de filosofia y pensamiento islamicos, Instituto hispano – árabe de cultura, Madrid 1980; lk.10

vastavad konkreetse indiviidi vaimu tasemele. Nii Avicenna kui al – Fārābī jõudsid arvamusele, et religioon eksisteerib vaid laiade masside tarvis. Ideaalne ühiskond, mis peaks olema ülesehitatud ning juhitud poliitilise teaduse abil, ei oma vundamendiks *de facto* eksisteerivaid sotsiaalseid olukordi, vaid selle baasiks on inimese praktiline tarkus, mille toeks on teoreetilised teadused, mis on sündinud inimõistuse ning intellektuaalse vahendaja⁷⁵ kokkupuutel. Samas see ideaalne ühiskond peab baseeruma universaalsel õigusel.⁷⁶ Ja universaalne on mitte ainult õigus- ka riikide valitsejad peaksid järgima universaalse valitseja mudelit, et läbi ajastute tunduks, et tegemist on ühe ja sama hingega ja juhiks on pidevalt üks ja sama isik.⁷⁷ Al – Fārābī mainitud töös esitatud Reaalsuse hierarhiline struktuur on rakendatud käesoleva magistratöö peatükis, mis puudutab paganliku mütoloogia ning islami monoteistliku religiooni printsiipide võrdlemist.

Averroes'e töö sai valmis 1194.a. ning originaalnimeks on *Taljīs kitāb al – Siyāsat Aflātūn*. Töö peamine idee seisneb selles, et usk on võhikute tarkus. Selle seisukoha pooldasid Avicenna, al – Kindi, aga kõige rohkem neist vist Al – Fārābī.⁷⁸ Ning Averroes on kõige rohkem viimase õpilane. Tema, nagu tema õpetajagi, jagab inimesi kolme gruppi: *materiaalsed ning naudingut otsivaid, püüdlilikud au ning kuulsuse tagaajajaid ning täielikult tunnetamisele pühendatud targad*.⁷⁹ Seda inimsoo vaimsest aspektist klassifitseerimist näeme esindatud eri aegadel ja eriliste traditsioonidega ühiskonnade mõtlejatel: Platoni (427-347 e.Kr.) Callipolis ehk *Ilu Linn* koosneb kolmest ühiskonna kihtidest: 1) filosoofid (märksõna-tarkus); 2) sõdurid (märksõna-au); 3) tootjad (märksõna- materiaalne kasum). Linn on ühtlasi ka inimhinge allegooriaks, sest hing on samamoodi kolme ossa jagatud: 1) ratsionaalne, tarkust armastav; 2) ambitsioonikas, au armastav; 3) iha, materiaalne, kasumit armastav.⁸⁰ Aristoteles'e (384-322 eKr) kohaselt, inimesed jagunevad klassidesse vastavalt sellele, mida nad õnneks peavad. Esimese kategooria inimestel on ülimaks õnneks nauding, teisel - kuulsus, kolmandal - mõttetöö.⁸¹ Al – Biruni (973 – 1048?) arvates, inimühiskond on staatiline nähtus ja selle ülesehitus, mis jagab selle kaheks – haritlased ning plebs – on alaline.⁸² Averroes ründab dualismi teoreetiku, sest tema arvates Jumal on nii hea kui ka kurjuse allikas, ning viimane on halb vaid inimese silmis, sest tal puudub võime haarata Jumala plaani oma täies ulatuses.⁸³ Averroes'e arvates, inimene on eelkõige ühiskondlik olend, ning ühiskond on indiviidi maailma tunnetamise vahendiks. Ühiskonnata inimese vaimne areng pole võimalik. Õiglas ühiskonnas iga isik tegeleb tööga, mis tal kõige paremini välja kukkub. Averroes kritiseerib araabia poeesiat, sest tema arvates see ülistab sensuaalset naudingut. Vastupidi, on õige kuulata teosed, mis need naudingiud põlastavad ning hukka mõistavad. Moraalseid väärtusi peegeldavad teosed on õige uurimisobjekt.⁸⁴ Sellised ideed on Platoni *Vabariigist* otseselt tuletatud. Averroes astus avalikult al- Gazālī⁸⁵, almohaadide

⁷⁵ al – Fārābī termin, tähendab, Jumala vahendaja

⁷⁶ Abū Nasr al – Fārābī (s.950), *La Ciudad Ideal* (Al Madīnat al – fādila), Presentación Miguel Cruz Hernández, Traducción Manuel Alonso Alonso, Colección Clásicos del Pensamiento, Editorial Tecnos, S.A., Madrid 1985; lk. XXXIV

⁷⁷ Gomez Nogalez, Salvador, *La política como unica ciencia religiosa en Al – Fārābī*, Prólogo de Miguel Cruz Hernández, Cuadernos del seminario de estudios de filosofía y pensamiento islamicos, Instituto hispano – árabe de cultura, Madrid 1980; lk. 94

⁷⁸ Averroes (s.1198) (ehk Ibn Rušd), Abū – l – Walīd Muhammad b.Ahmad b.M., *Exposición de la “Republica” de Platón*, Tecnos S.A., Madrid 1986; sissejuhatus, lk. XL

⁷⁹ Averroes, *Exposición de la “Republica” de Platón*, Tecnos S.A., Madrid 1986, p. LVI

⁸⁰ Plato, *The Republic*, edited by G.R.F. Ferrari (University of California, Berkeley, translated by Tom Griffith, Cambridge University Press, Cambridge, UK 2001

⁸¹ Aristoteles, *Nikomachose eetika*, tõlkinud ja kommenteerinud Anne Lill, Ilmamaa 2007; I. raamat, lk.10-11

⁸² Абу Рейхан Бируни (973 - 1048), *Избранные произведения*, vol. II, lk.47
Издательство Академии Наук Узбекской ССР, Ташкент 1963; lk.47

⁸³ Averroes (s.1198) (ehk Ibn Rušd), Abū – l – Walīd Muhammad b.Ahmad b.M., *Exposición de la “Republica” de Platón*, Tecnos S.A., Madrid 1986; lk.20

⁸⁴ op.cit., lk. 24, 26

⁸⁵ s.1111. Abū Hāmid al -Gazālī ehk Algazel oli üks kõige mõjukavaimatest islami ning skolastika mõtlejatest. Sündis Hurasanis aastal 1059 ning oli Bagdadi kooli professoriks. Tema kõige tuntuim järglane oli almohaadide dünastia rajaja Ibn Tūmart (s.1130). Mata, Rubiera María Jesus, *La literatura árabe clásica desde la época pre-islámica al Imperio Otomano*, Universidad de Alicante, 1996; lk.81

poolt heakskiidetud usureformaatori ideede vastu, mis toetas pimedat usku nagu kõige õigemat ning lähemat teed Jumala juurde.

2. Esimene peatükk. *Madīnat al Zahrā'*

a) Paleekompleks

Madīnat al Zahrā' varemed aastal 2006. Vaade ülemiselt terrassilt.

Madīnat al Zahrā' oli rajatud *Al-Andalus* valitseja „Abd al-Rahmān III al – Nāsir li-dīn-illah (890-961) poolt. Al-Makkari kohaselt, Madīnat al Zahrā' ehitamist alustati 936-937.aastal.⁸⁶ Teavet paleelinnaku ehitamise kuupäevade osas on leitud ka paleelinnaku raidkirjades - *Salón Ricos*, linnaku peamošees. *Madīnat* rajamise põhjusi võis olla mitu. Kõigepealt, Al-Makkari kompilatsioonis esitatud idee, et paleelinnak oli mõeldud kaliifi Az-Zahra nimelise kallima residentsiks, kuid hiljem kaliif otsustas viia sinna üle valitsuse aparaadi, mündivalukoja, töökodasid ja sellest sai ühtlasi kaliifi enda, tema ihukaitsjate ja ametnike elukoht. Teine põhjus võis olla seotud Córdoba laienemise plaaniga. Kalifaadi pealinn oli „Abd al-Rahmān III ajaks kitsaks jäänud, Córdoba suursugusus ja jõukus meelitas siia üha uusi asukaid. Seda näitab kasvõi Suure Córdoba Mošee (*masdžid džāmi'*) laiendamine. Sellise teooria poolt kõnelevad ka mitmed teised allikad. Abu –l-Walid- Ismail Aš-Šakandi (suri Sevilas aastal 1232), *lugupeetud inimene Šakanda 'st*, Córdoba lõuna kaldal asuvast *arrabal'*ist, kes kirjutas töö *Andaluusia toredustest*, mainib, et ta matkas 10. miili⁸⁷ läbi Córdoba ja selle eeslinnade al Zahrā' ja al Zāhira laternate valguses katkematu hoonete saatel.⁸⁸ Samuti Córdoba sündinud Ambrosio de Moralese⁸⁹ (1513-1591) kohaselt, väljaspool kindluse müüri oli eeslinn, agul.⁹⁰ Seega Madīnat al Zahrā' pidi olema tugeva kaitsemüüri ümbritsetud suurlinna alaks, nõ kesklinnaks. Väljaspool seda paiknesid müüri välised kvartalid ehk *arrabal'*id. Tegemist polnud eraldiseisva kindlusega, militaarse

⁸⁶ The History of the Mohammedan Dynasties in Spain, Extracted from the Nafhu –t-tib min Ghosni-l-andalusi-r- rattib wa tariku Lisanu Lisanu-d-din Ibni- l-Khattib, by Ahmed Ibn Mohammed Al-Makkari, vol.1-2, London 1840, vol. 1, lk.234

⁸⁷ 1 miil=1, 6 km, st 16 km

⁸⁸ The History of the Mahometan Empire in Spain, London 1816, lk.162

⁸⁹ Felipe II kroonikakirjutaja; erinevalt A-Makkarist, käis isiklikult varemeid mõõtnas ja kirjeldamas

⁹⁰ Ambrosio de Morales, Las antigvedades de las civdades de España, Que van nombradas en la Coronica..., Alcalá de Henares, 1575, lk.115

tugipunktina (ar. *hisn*). Sellist suuremastaabilist ehitamist võis lubada üksnes hea majanduslik situatsioon ja rahuaeg. Vastavalt Al-Makkarile, kes tema enda sõnade järgi sai informatsiooni Ibn Khallikanilt (1211-1282), tema omakorda Ibn Bashkuwalilt (s.1183) ja teistelt Andaluusia ajaloolastelt, riigi tulu kaliifi ajal oli selline: 5 480 000 kuldset dinaari tuli maksudelt. Lisaks 765 000 kuldset dinaari tuli turgudelt. Lisaks 1/5 sõjasaagist arvati riigikassasse. Sellele lisandus islami territooriumil elavatelt juutidelt ja kristlastelt võetav peamaks. Sellest rahast kaliif eraldas 1/3 armeele, 1/3 jättis riigikassasse majanduskulude tasumiseks ja ülejäänud 1/3 riigi aastatulust läks Madīnat al Zahrāʾ ja muude samal ajal ehitatud avalike hoonete püstitamiseks. Igal aastal konkreetselt Madīnat al Zahrāʾ peale kuulus 300 000 kuldset dinaari. Ja seda iga aasta 25 aasta jooksul „Abd al-Rahmān III valitsemise ajal. Madīnat ehitamiseks „Abd al-Rahmān III kutsus kokku kõige osavamaid arhitekte ja kiviraidureid Bagdadist, Konstantinoopolisest ja muudest osadest. Peaarhitektiks oli Abdullah Ibn Yunas.⁹¹ Iga päev töötas objektil 10 000 inimest. „Abd al-Rahmān III ajal igapäev olid ehitusmaterjalide vedamiseks rakendatud 1400 veolooma, lisaks 400 kaamelit ja 1000 muula renditi. Iga kolmas päev ehitusel kasutati 1100 koormat lupja ja kipsi. Ibn –Hayyān oli saanud sellist infot, et Andaluusia marmorploki või samba hind, olenemata suuruselt, oli sama, mis sisseveetud marmorploki või samba hind, seega 10 kuldset dinaari. Iga päev sai kasutatud 6000 kiviplokki. Samuti kasutati telliskive, lõikamata kive ja sillutuskive. Palees oli 4300 marmorsammast, osa oli toodud Roomast, Frankide maalt, Tuneesiast, samuti Süüriast ja Bütsantsist Põhja –Aafrikast ja osa oli valmistatud Andaluusia marmorist. Paleelinnakus oli 15000 ust. Vastavalt Ibn –Hayyānile, seal oli 4312 sammast eri mõõtmetega. Neist 1013 tulid Aafrikast, 19 Frankimaalt, Konstantinoopoli keiser kinkis 140 sammast. Teised tulid Hispaania eri osadest.⁹² Paleelinnaku ehitus kestis 40 aastat. Kuigi palee sai valmis palju varem „Abd al-Rahmān III surmast, tõsised täiendused olid tehtud ka tema poja, tulevase kaliifi Al-Hakami poolt. Öukond sai 945.a. Córdoba paleelinnakusse üleviidud. Sellest ajast peale sai Madīnat al Zahrāʾ st riigi poliitilise elu keskus. See oli erinevate riikide saatkondade vastuvõtu kohaks. Neist uhkeim oli Konstantinoopoli saatkonna vastuvõtt, mis toimus aastal 947 (või 949?). Siis Bütsantsi keisri ühe kingitusena saabus kreekakeelne Dioscoridese⁹³ *De materia medica* traktaat. Sellest ajast peale kõiki välisdelegatsioone võeti vastu Madīnat al Zahrāʾ s. On olemas üksikasjalikud aruanded missioonide vastuvõtmistest, näiteks Püha Rooma Keisririigi keisri Otto I saatkonnast munk Johan von Gorze saadikuna aastast 956.⁹⁴ Samuti võeti vastu slaavlaste, frankide ja Ida- Prantsusmaa kuningaid. Aastal 955 (ja 962) käis siin Leóni kuningas Ordoño IV missioon, 958.a. Sancho *el Graso* ja Navarra kuninganna Theuda saatkonnaga, siis aastal 971 tuli Barcelona ja Tarragona kuninga saadik, Rooma kuninga (ar. *sāhib rūma*) saatkond. Tulid missioonid Castiliast, Leónist, Salamankast ja Pamplonast, Provence ja Toscanast. Aastal 972 tuli järjekordne saatkond Bütsantsist. Tihti külastasid Madīnat al Zahrāʾ t berberi soost printsid Põhja – Aafrikast, 973.a. tuli araablase missioon. Nagu ütles Ibn-Hayyān, kõik rahvad, kes kaliifist teadsid, saatsid oma saadikuid tema juurde.⁹⁵

Eksisteerib kaks Madīnat al Zahrāʾ rajamise koha valimise hüpoteesi. Esimene (Torres Balbas) peab seda tühjal kohal ehitatud uuslinnaks, teine (Basilio Pavón) Rooma ajastus pärit linna varemetel pealeehitamiseks. Basilio Pavóni meelest, üldjuhul Rooma varemed polnud araablase tulekul sügavalt maa all, kõige suuremaks pealiskihiks võiks olla 1-1,5 m sügavune kiht. Samuti osa elementidest (nagu müürid) pidid olema väljas. Nagu on näidanud islami ajastul püstitatud uuslinnade uurimine, nende rajamine oli seotud militaar- või strateegiliste kaalutlustega, ja antud juhul sellega tegemist pole. Nagu sai eelnevalt mainitud, see pole *hisn*, st. eraldiseisev kindlus, kuna sellisel juhul oleks arusaamatu, miks seda oli vaja niiviisi, nagu allikates on mainitud (ja nagu arheoloogilised väljakaevamised on tõendanud), dekoreerida, samuti ehitada nii suure

⁹¹ The History of the Mohammedan Dynasties in Spain, vol. 1, lk.169

⁹² op.cit.,lk.170

⁹³ 40-90 pKr. Praktiseeris meditsiini Roomas keiser Nero ajal

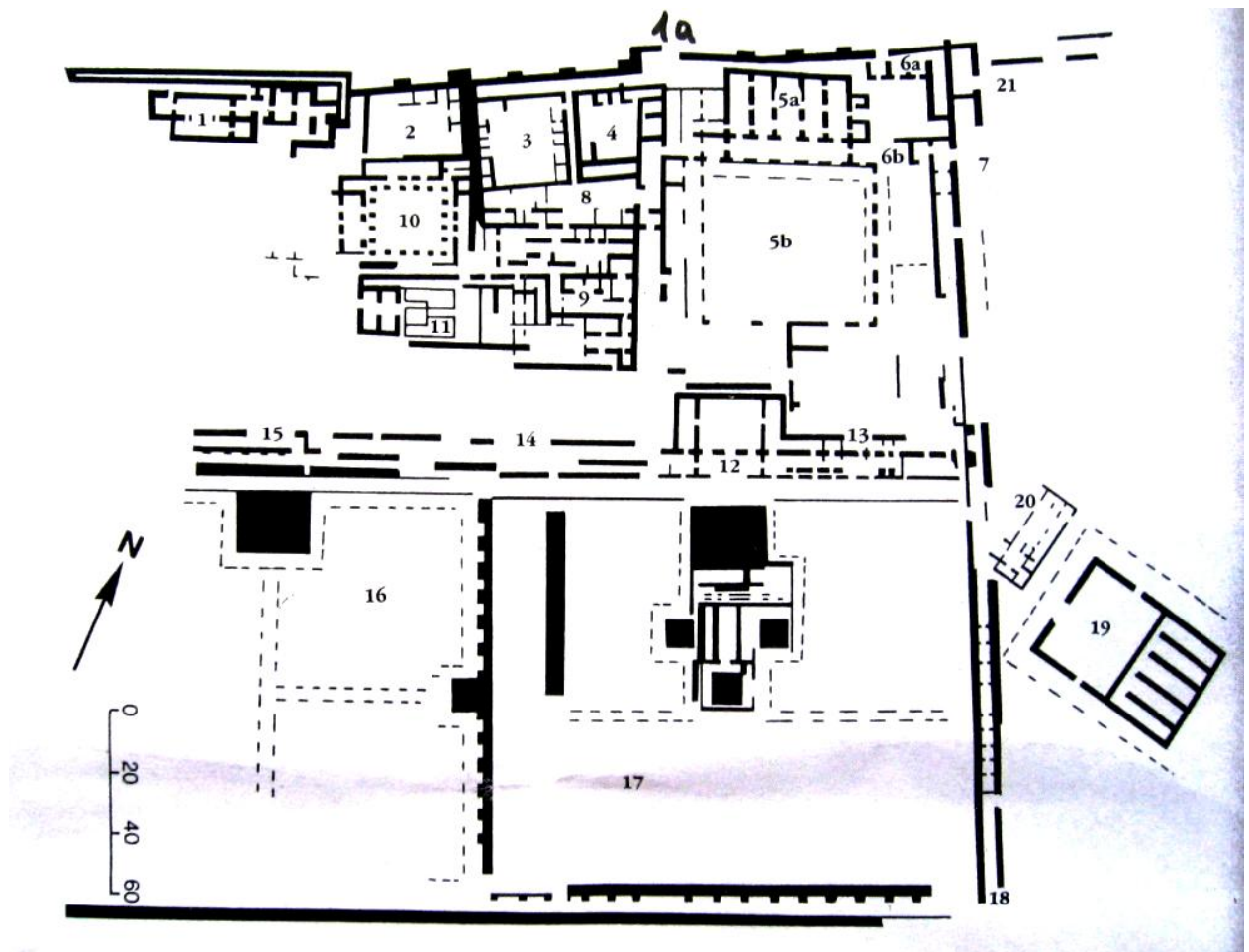
⁹⁴ Vita Iohannis Abbatis Gorziensis, Auctore Iohanne Abbate S.Arnulfi, Monumenta Germaniae Historica, Tomus IV, Honnoverae 1841

⁹⁵ The History of the Mohammedan Dynasties in Spain, vol. 1, lk.140

peamošee, millise mõõtmetele osutavad säilinud varemed ja kirjalikud allikad. Samas on juba tõendatud, et paleelinnaku veevarustus baseerus keiser Augustuse (27 e.Kr -14 p.Kr) ajal rajatud Valdepuentes akveduktile. Seega enne paleelinnaku rajamist siin eksisteeris roomlaste veevarustuse süsteem ja see oli paleelinnaku püstitamisel renoveeritud ja taaskasutatud. Osa paleelinnaku veevarustussüsteemist moodustas maaalune tinast torustik (ar. *qanat*), maapealne osa kujutas endast akvedukte, mis toetusid hobuserauakujulistele kaartele. Vee ja selle kandva Rooma ajastust pärit struktuuri olemasolu võiks olla üheks otsustavaks põhjuseks, miks paleelinnak sai just sinna rajatud. Kõik ülemiste terrasside väljakaevatud majad olid varustatud vee ja vesikäimlatega. Nagu ka teistes islami aja Hispaania linnades, toimus ka siin Rooma funktsionaalse arhitektuuri elementide taaskasutuselevõtt. Rooma ajastu arhitektuuri elementide korduvkasutuselevõtt islamiaegsetes linnades on uurija Basilio Pavóni töödes põhjalikult ja faktiliselt tõendatud⁹⁶. Käesolevas magistritöös seda ei käsitleta, teemaks on uurida, kas *seinte* korduvkasutuselevõttuga kaasnes ühtlasi Rooma ajastu mütoloogiliste personaažide ja nende kujutamise aktsepteerimine. Seetõttu antud peatükis on esitatud üksnes põgus ülevaade sellest, mis käesoleval hetkel arheoloogilise kompleksi territooriumil eksisteerib. Väljakaevamistööd on näidanud, et linnak oli hästi topelt välismüüri kindlustatud. On teada nelja värava olemasolust: lõunapoolne *bāb-al-qubba* ehk *Kupli värav*, skeemil nr. 26, selle värava krooniski, allikate sõnul, paleelinnaku nimega seotud naist kujutav skulptuur, idapoolne (*bāb-al-šams* ehk *Päikese värav*, avastamata), põhjapoolne (*bāb-al- džibal* ehk *Mäe värav*, skeemil nr 1a). Lisaks oli *bāb- al-sudda* või *Lävi värav* (skeemil nummerdamata, kuid on märgistatud. Vt peavärvast ülespoole, umbes samal teljel). Senini on väljakaevatud ainult põhjapoolne värav, mis oli kaliifi paleele kõige lähedasem. Paleelinnaku mõõtmeks on umbes 1500 x 750 m, kokku 112 ha. See on terve linnaku ala, mitte ainult väljakaevatud osa suurus. Ja nagu sai eelnevalt mainitud, müürist väljaspool kuni Córdoba kuni välja, asusid elukvartalid. Kaitsemüüri ümbritsetud linnak koosneb kolmest terrassidest, ja terrassid olid samuti teineteisest müüridega eraldatud. Kaliifi residents asus kõige kõrgemal terrassil. Mošee- kõige madalamal terrassil, müüri vaheliste elamukvartalitega samal tasandil. Paleelinnaku elumajade kokkukuuluvad ruumid olid asetatud keskhoovi ümber, mis üldreeglina oli ruutjas, trapetsikujuline või ovaalne. Ruumide vundamentide järgi on näha, et Madīnat al Zahrā's sai rakendatud introvertne (st siseõuega keskpunktis) Vahemere alal levinud elamu skeem. Ametlikud vastuvõturuumid (mošee kaasaarvatud) olid mitmelöövilised basilikaalset tüüpi (nt *Salón Rico*, Lääne Hall). Nad olid rikkalikult valdavas enamuses taimse ornamendiga kaetud, viimistlusmaterjalidena kasutati liivakivi, marmorit, klaasmosaiiki. Epigraafilise ornamendi osakaal oli dekoratsioonis praktiliselt olematu, prevaleerib geomeetiline ja taimne. Just sellisena paleelinnaku rekonstrueeritud osa meile praegu on näidatud. Väljakaevamis- ja uurimistöö objektile jätkub. Kompleksi plaanil olevad väljakaevatud ja konserveeritud objektid said järgnevalt identifitseeritud⁹⁷:

⁹⁶ Pavón, Basilio, *Ciudades Hispanomusulmanes*, Colecciones MAPFRE 1492, Madrid 1992 ja *Tratado de arquitectura hispanomusulmana I : Agua*, Consejo superior de investigaciones científicas, Madrid 1999

⁹⁷ Magistratöös esitatud paleelinnaku skeemid on pärit Barrucand, Marianne, Bednorz, Achim, *Moorish Architecture in Andalusia*, Taschen, Köln 2002, lk.64-65. Samast, lk.63-66 on pärit ka skeemidele kantud osade nimetused. *Moorish Architecture in Andalusia* autorid rakendasid López-Cuervo, S. originaaluurimust: *Medina az-Zahra*, Ingeniería y forma, Madrid 1983. Ühtlasi käesoleva nimistu koostamisel on kasutatud ka *Visual Guide, Medina Azahara. Documentación y textos*: Conjunto Arqueológico Madinat al – Zahra. Tegemist on paleelinnakut tutvustava informatiivse voldikuga. Allakirjutanu külastas territooriumi aastal 2006.

1. Arvatavasti tegemist on *dār - al -mulk* ehk Kaliifi paleega. Hoone asub kõige kõrgemal positsioonil kompleksi loodeosas ja on sama terrassil olevatest hoonetest 7 kuni 11 meetrit kõrgem. Arvatavasti oli tegemist kaliifi privaatse residentsiga.

1.a Põhjavärv. Ainuke paleelinnaku väljakaevatud värv. Selle värava kaudu käis paleelinnaku varustamine ehitus- ja muu materjalidega. Ehituskivi saabus läbi selle värava põhjapoolt, *Sierra Morena* mägedes asuvast kivitööstusest *Canteras de Santa Ana*. Asukoha poolest oli see värv kaliifi paleele kõige lähedasem.

2,3,4. Elamukompleks ja Kaksikesplanaad.

5.a, b Suur Lääne Hall (ar. *madžlis - al- garbi*) või Ülemine basiilika hoone või *dār al-džund* ehk Armee hoone ja selle eesõu. Kompleksi kirde osa oli kõrge aukraadiga sõjaväelaste residentsiks. Selle territooriumil olid leitud Heraklese ümarskulptuuri fragmendid. *Dār al-džundi* eesõuel on konserveeritud kolm päikesekella.

6a. Väiksem Elumaja, sellest ramp ja arkaad väljuvad lõuna suunas (7)

7. Portikus ja Relvade Plats. Portikus kujutab endast kaarte sarja, mis arvatavasti (see on hüpotees) oli palees toimunud sõjaväe paraadide suurejooneliseks taustaks.

8. Vahtkonnaruumid ja teenijate ruumid. Siin elasid tähtsate õukondlaste koduteenijad.

9. Vesiir Dža'fari Maja. Kaliifi administratsiooni kõrgema ametniku residents. Dža'far ibn- Abd al Rahman oli nimetatud peaministriks (*hadžīb*) aastal 961.

10. Sammaste Ōu. Lahtiste galeriide ja massiivsetel sammastel toetuvate õlgkaartega ruumala. Ōu oli suur ja seda kasutati pidulike talituste korraldamiseks. Sammaste Ōuel olid leitud Meleagroose jahi teemalise sarkofaagi fragmendid. See sarkofaag oli kasutatud basseinina ja asus õue keskel.

11. Printsi Maja või Basseini maja. Seda peetakse kaliif Al - Hakam II residentsiks

12. *Salón Rico* ja Ülemine aed (skeemil nr 17). See oli pidulik, poliitiliste kokkutulekute korraldamiseks mõeldud esinduslik saal. Kuid see pole veel tõendatud, et kõrged vastuvõtud toimusid just nimelt restaureeritud *Salón Ricos*, kuna idapoolne *alcazari* osa on veel väljakaevamata, kuid seal pidid olema veel kaks tähtsat ametliku hoonet – *Trooni Hall* ja *Ida Hall*. Kujunduse motiivid on seotud universumi sümboolikaga. Lagi tähtedega dekoreeritud, seintel peamiseks motiiviks oli Elupuu. *Salón Rico* sai valmis 953-57.a., millele osutavad sammastel ja piilaritel avastatud raidkirjad. Selle saali tagumise seina ääres seisis kaliifi troon. *Salón Rico* ees on suur iluaed ristuvate teedega (sarnaneb oma skeemilt Alhambra *Patio de los leonesiga*), selle pargi keskel asus nüüd täielikult kadunud hoone (arvatavasti see oli kiosk *qubba* või *mexuar*, nagu on tänapäeval näha Alhambras), mis oli nelja basseiniga ümbritsetud. *Salón Rico*’st lääne poolt asusid õukonna ametnike elumajad, millised pole veel välja kaevatud.

13. Vürstlikud saunaruumid ja vastuvõtuhalliga külgnevad ruumid. Seal olid leitud *Puerta de Hades* teemaline sarkofaag. On teada, et basseiniga siseõu oli koht, kus kaliif palju vaba aega veetis.

16. Alumine Aed. Asub alumise terrassi tasandil. Nagu ülemine aedki, see on ristuvate teedega riskülikuteks jagatud. Selle ja lähikäigu vahelisel territooriumil olid avastatud Muusade ja Filosoofide sarkofaagi fragmendid.

17. Ülemine aed

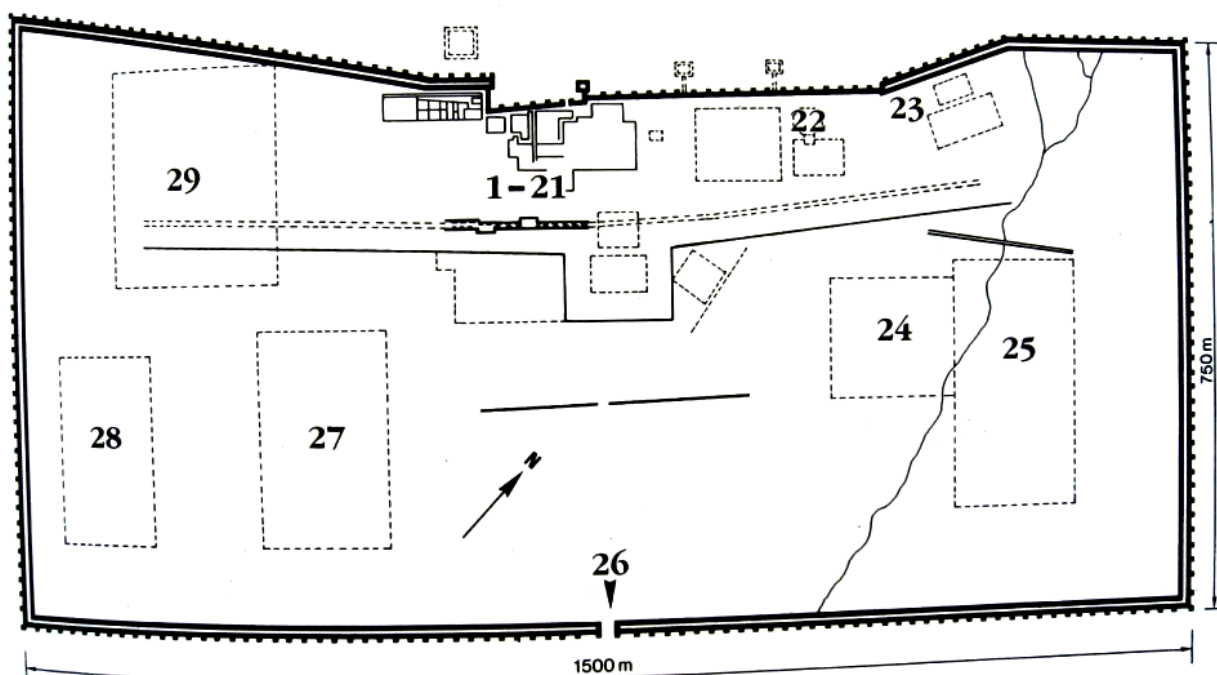
18. Kaetud lähikäik, mis viib allpool asuva mošeeni (19). See võimaldas kaliifile siseneda palvehalli ilma selleta, et ta pidi läbi koguduse minema.

19. Praeguseks ajaks väljakaevatud hoone varemed pidid kuuluma linnaku peamošeele (*masdžid – al džami*’), kus siis reedest jumalateenistusest (*khutba*) pidi võtma osa kaliif ise, ja seda tõendavad kaliifi residentsini viivad läbipääsu teed. Asub linnaku alumisel terrasil ja Meka suunas, kagusse, orienteeritud. See on ainuke sellise orientatsiooniga paleelinnakus avastatud hoone. See on väidetavalt üks kindel tunnus, et tegemist on islamiajastul rajatud linnaga, sest muud hooned oma konstruktsiooni poolest Rooma omadest ei erine. Ühest küljest peamošee oli Córdoba Suure mošee konstruktsiooni osas väga sarnane, teisest küljest, vastavalt tänapäevaks avastatule, selle dekoratsioonis puudusid tavapärased Koraanist tsitaadid. Seetõttu palvemaja sai nimeks *Akantuse mošee*⁹⁸. Mošee juures on rakendatud sama basilikaalse hoone tüüp, nagu vastuvõtuhallideski. Mošee eespool on rida maju (skeemil nr 20) mis arvatavasti olid mõeldud mošee teeninduspersonali elamiseks. Peamošee on paleelinnaku kõige enam uuritud osa ja sellest on ilmunud ka eraldi monograafia.⁹⁹ Peamošee polnud paleelinnaku kõige tähtsaim hoone. Felix Hernandez Gimenez ‘i monograafia kohaselt, mošee dekoratsioonid, näiteks, sammaste kapiitlid, olid vähem töödeldud kui paleekompleksi salongide omad ja tema monograafia pühendatudki eeskätt *Salón Rico*’le, mis on paleekompleksi tuum, mille ümber *tiirlevad*

⁹⁸ Excavaciones arqueológicas en España, 50. Memoria de la excavación de la mezquita de Madīnat al Zahrā’. Memoria redactada por Basilio Pavón Maldonado, Ministerio de educación nacional. Dirección general de bellas artes. Servicio nacional de excavaciones arqueológicas. Depósito legal, M.953 – 1966, lk.108

⁹⁹ Mainitud kommentaaris 106.

ülejäanud ehitise osad.¹⁰⁰ Salón Rico, nagu sai eelnevalt mainitud, oli seotud kosmilise sümbolikaga, st tähtedega.

21. Suur idapoolne õu väljakaevamiste ootel.

22. Idapoolsel õuel eristatud üks kahest hoonest nimega *Kuldne Hall*, keskploaniga struktuur. Kui al-Hakam sai troonile, siis võttis ta vastu kuuletuse vannet oma ametnikelt ja inimestelt, istudes oma troonil Kuldses hallis, millisel oli poleeritud kividega esplanaad.¹⁰¹ Basilo Pavónil on selle nimeks Keskmine ehk Trooni Palee (hisp. *Palacio Central ja Salon de Trono*). Arvatavasti, siin paikneski üks allpool kirjeldatud paleelinnaku imedest.

23. Ida õuel asunud viielööviline basiilika Ida Hall (*madžlis al šarki*). Väljakaevamata.

Alumisel terassil muud identifitseeritud kuid väljakaevamata hooned ja struktuurid:

24. Turuplats.

25. Jalaväe kvartal

26. Lõunavärv *bāb-al-qubba* ehk *Kupli värav*. Asus praktiliselt lõunamüüri keskel. See oli paleelinnaku peavärv. Seal, vastavalt allikatele, Zahrāʾ kuju seisiski. Sellest rohkem põhja pool asus järgmine värv nimega *bāb- al- sudda* või Lävi värav.

27. Mänguväljak.

28. Ratsaväe kvartal.

Tänapäevani pole kindlalt teada, kus asusid Madīnat al Zahrāʾ imeteosed, millistest kirjutab Al-Makkari¹⁰²: Madīnat al Zahrāʾ imede seas olid kaks purskkaevu väga eriskummalise kujuga ja

¹⁰⁰ Felix Hernandez Gimenez, Madīnat al Zahrāʾ, arquitectura y decoracion, Nota preliminar, purificacion Marinetto Sanchez, Prologo Antonio Fernandez – Puertas, Granada, Patronato de la Alhambra MCMLXXXI; sissejuhatus, lk. XXV ja XVII

¹⁰¹ The History of the Mahometan Empire in Spain, London 1816, lk.109

¹⁰² The History of the Mohammedan Dynasties in Spain, Extracted from the Nafhu –t-tib min Ghosni-l-andalusi-r- rattib wa tariku Lisanu Lisanu-d-din Ibni- l-Khattib, by Ahmed Ibn Mohammed Al-Makkari, vol.1-2, London 1840, vol. 1, lk.236-7

hinnalised oma teostuse poolest. Ibn –Hayyān 'i arvates, nad olid palee peamiseks kaunistuseks. Neist kahest suurim oli kullatud pronksist ja see oli kaunistatud inimfiguure kujutava kõrgreljeefiga. See oli toodud kaliifile Konstantinoopolist Ahmed Al-Yunani (*Kreeklane*) ja piiskop Rabi' poolt. Väiksem bassein oli rohelisest marmorist, see oli toodud mainitud Ahmedi poolt Süüriast, kuigi teised ütlevad, et see samuti tuli Konstantinoopolist Rabi'ga. Kuigi basseinide kirjeldamisel kõik autorid on ühel arvamusel. Kui see väike bassein kohale jõudis, kaliif käskis, et see oleks pandud Ida Halli nimega *al-mūnis* magamistuppa ja kinnitas sinna 12. punasest kullast tehtud ja pärlite ja kalliskividega inkrusteeritud figuuri. Figuurid olid tehtud Córdoba arsenalis.¹⁰³ Figuurid esitasid erinevaid loomi: üks neist oli lõvi, ühelt poolt lõvi oli antiloop, teiselt poolt krokodill, selle looma vastas oli kotkas ja draakon, ja grupi kahelt poolt olid tuvi, pistrik, paabulind, kana, kukk, harksaba ja raisakotkas. Loomade suust voolas vesi.¹⁰⁴ See tuleb meelde Alhambrat oma 12. lõviga purskkaevu. Teiseks Madīnat al Zahrā' imeks oli hall nimega *kasru-l-khalafa* (*Kaliifi loss*), selle katus oli tehtud kullast ja erinevate värvidega läbipaistvatest marmori plokidest ja samast materjalist olid ka seinad. Halli keskel, või mõningate arvates, ülalnimetatud purskkaevu kohal, mis nende meelest oli sellesse halli paigutatud, oli kinnitatud üks pärl, mida kaliif sai koos teiste väärtuslike esemetega kingituseks Kreeka keisrilt Leo. Katusekivid olid tehtud puhtast kullast ja hõbedast, ja Ibn Bashkuvali (s.1183) järgi, ruumi keskel seisis elavhõbedaga täidetud bassein, selle iga külje vastas olid kaarte külge kinnitatud kaheksa elevandiluust ja eebenipuust, kullast ornamendi ja vääriskividega inkrusteeritud ust, kaared toetusid kirjust marmorist ja läbipaistvast kristallist sammastele. Kui valgus sisenes läbi neid uksi ruumi, valgusekiirte peegeldus oli nii erk, et võis teha vaatajat pimedaks. Selle halli või lossi ehitamist kaliif oli usaldanud oma pojale ja järglasele, al-Hakamile. Kõik autorid nõustuvad, et uhkemat saali polnud kunagi ehitatud.¹⁰⁵ Kuid seda eelnimetatut ilu sai maailm vähe aega imetleda. Kõigepealt seiskus ehitus, seejärel toimus olemasoleva lagunemine, rüüstamine ja lõpuks tuli unarus. Arheoloogilised väljakaevamised on tõendanud, et peale kaliif al-Hakami surma 976.a. paleelinnakus mingeid tõsisemaid ehituslikke muudatusi ei toimunud ja linnaku struktuur jäi samaks. Madīnat al Zahrā' oli ummaijaadide kaliifi Hišām II¹⁰⁶ elukohaks, õigemini, kinnipidamise kohaks, tema autoriteet oli puht nominaalne ja alates aastast 981 riiki valitseti teisest, peaminister Almanzor'i poolt rajatud residentsist Madīnat al Zāhira. Kaliifi Hišām II valitsemise aeg aastatel 976-1009 tuntakse kui riigi allakäigu perioodi. Seoses tüluga, mis kerkis Abd al Rahmān hüüdnimega Sanchuelo¹⁰⁷ ja Muhammad al-Mahdī¹⁰⁸, Al – Nāsir lapselapse vahel, Córdoba oli vallutatud ja aastast 1009 toimus Madīnat al Zahrā' hävitamine.¹⁰⁹ Seejärel, aastatel 1010-1031 toimus Al-Andalus'is *fitna* ehk kodusõda. Felix Hernandez Gimenez'i monograafia *Madīnat al Zahrā', arquitectura y decoracion* kohaselt, Madīnat al Zahrā' oli hävitatud 04.11.1010, seejärel põlema pandud ja rüüstatud berberite poolt, kes tunnistasid kaliifina Sulaymān al Hakam al Musta, īn – ī.¹¹⁰ Madīnat al Zahrā' oli ka viimse ummaijaadide soost kaliifi Hišām III (1029-1031) residentsiks. *Taifade* ajal¹¹¹, Banū Ŷahwar 'ide dünastia¹¹² all, toimus materjalide kaotsimine ning müük, varem olid süstemaatiliselt rüüstatud mitmete aastate vältel, ning selle töödeldud marmorist ja

¹⁰³ M.Barrucandil on kirjast muu: 12. kullast pärlitega inkrusteeritud skulptuuri Süüriast kaliifi magamistoa jaoks (Moorish Architecture in Andalusia, Taschen, 2007. *History of the Mahometan Empire in Spain* järgi, figuurid said valmis Córdoba kuninga töökojas, lk.169

¹⁰⁴ Kommentaar 111, lk.236

¹⁰⁵ op.cit., 236-7

¹⁰⁶ valitses kaliifina kõigepealt peale oma isa surma aastatel 976-1009, kui ta oli alaealine, siis kerkis esile Almanzor nime all tuntud peaminister või *hayib*, tema täisnimeks on Ibn Abī Āmir – al Mansūr; teiseks Hišām II valitsemise perioodiks on 1010-1013

¹⁰⁷ see oli Ibn Abī Āmir – al Mansūr poeg, Abd al Mālik al Muzaffār vend. Abd al Mālik al Muzaffār tuli peale oma isa surma võimule ja valitses aastatel 1002-1008. Siis aastal 1008 saab oma venda järelepärijaks Abd al Rahmān hüüdnimega „Sanchuelo“, kes nimetab ennast kaliifiks ja sellest hakkaski tsiviilsõda pihta.

¹⁰⁸ valitses nõ efemeerse kaliifina aastal 399/1009

¹⁰⁹ The History of the Mahometan Empire in Spain, London 1816, lk.174

¹¹⁰ valitses kaliifina 1009 ja 1013-1016

¹¹¹ *taifade* ehk kalifaadi lagunemisel tekkinud sõltumatute riikide perioodiks on 1031-1090

¹¹² üks *taifade* perioodil Córdoba valitsenud dünastia, valitsusperiood 1031-1069

kivist blokid olid kaugetesse paikadesse ära veetud. Palee varemed olid inspiratsiooniallikaks Muhammad Ibn Abbād al - Mu„tamidile.¹¹³ Üldse varemed pakkusid ainet *ubi sunt* teema viljelemiseks *taifade* ajastu poeesias. Praktilised kõik *taifade* valitsejad pidasid luulekunsti toetamist tähtsaks, seetõttu 11.sajandit peetakse *Al-Andalusi* luulekunsti kuldajastuks. Seevastu suurvormide poole pöördutakse taas alles 13. sajandil, Alhambra rajamisel. Vaatamata eelnevalt kirjeldatud sõjategevuse, rüüstamise, tulekahjule, paleelinnak oli siiski elamiseks kõlblik, kuna 11. sajandil see oli kuninga Alfonso VI¹¹⁴ naise Doña Constanza (1080-1093) residentsiks. Aastatel 1090-1147 *Al-Andalusis* valitses Magrebist tulnud almoraviidide dünastia, seejärel 1147-1232 valitses siin samuti Põhja Aafrikast, Magrebist tulnud almohaadide dünastia. Selle dünastia vaimseks liidriks oli Al- Mahdī -Ibn -Tūmart, kelle ideeks oli islami algallikate juurde naasmine ja usupuhanus, ta on tuntud suure õiguslase ja usulase reformaatorina. Al-Idrisi (1100-1165? pKr) mainib juba varemetes olevat linna. *Zahrast* on tal kirjas üsna vähe ja seda kalifaadiga mitte seotult, mainib vaid, et siiani püsivad selle müürid ja paleede varemed ja seal elab väike arv asukaid. Kunagi oli mainimist väärt linn, terrassidena ehitatud, linn linna otsas, selliselt, et alumise terrassi katused on ülemise terrassi põranda tasandil. Ülemises osas kunagi olid paleed nii vapustavalt ilusad, et need on võimatu kirjeldada. Kesktes osas asusid aiad ja köögiviljaaiad, alumises osas majad ja suur mošee. Nüüd (st Al-Idrisi ajal) see linn on varemetes ja on kadumise äärel.¹¹⁵ Peale Al-Idrisi't varemeid külastas almohaadide emiir Ya„qūb al Mansūr¹¹⁶, kes olevat käskinud eemaldada paleelinnaku peavärava kohalt väidetava „Abd al-Rahmān III al – Nāsir'i armukese kuju, kelle auks palee oli nimetatud. See tähendab, vaatamata eelpoolnimetatud sündmustele, naiskuju kaunistas väravat enam kui 200. aasta vältel! Almohaadide valitsemine saab suuremat lööki kuulsa aastal 1212 toimunud lahingu las Navas de Tolosas. Seejärel Córdoba oli vallutatud Fernando III *El Santo* poolt aastal 1236.a. Peale rekonkistat paleelinnaku varemed olid kasutusel materjalina kristlike kirikute ehitamisel. Varemetest sai kivimurd. See, mis tol ajal linnakust oli jäänud, meenutas rohkem kindlust, kui linna, sest kõik, mida võitjad nägid, olid müüride ja tornide varemed. Algul kuulusid varemed krooni omandisse, siis läksid üle linnarae omandisse (hisp.*Concejo*) ning seejärel aastal 1408 *San Jerónimo de Valparaíso* kloostri omandisse ja paleelinnaku elemente kasutati samuti kloostri rajamisel. Sellest ajast alates isegi paleelinnaku nimi oli ära unustatud ja seda hakati kutsuma *Córdoba la Vieja* ks. Selle sama kloostri munk, kes oli ka Felipe II kroonikuks, Ambrosio de Morales (1513-1591), oli esimene, kes kirjeldas varemeid ja kõige tähtsaimad ümbruses olevaid monumente. Tema pidas varemeid preetor Claudio Marcelo poolt II. saj. eKr. asutatud Vanaks Córdobaks, mitte kaliifi poolt Zahrale rajatud linnaks. Oma teoses *Las antigüedades de las Ciudades de España que van nombradas en la Coronica...* ütleb, et nagu näeme, on olemas kaks sellist linna, üks praegune ja teine asustamata 1. leegua (=5,5 km) kauguses, San Jerónimo kloostri kõrval¹¹⁷. Tema kirjelduse kohaselt, kogu linn on perfektselt nelinurkne ja ta on selle nööriga mõõtnud ja sai 2400 jalga (1 jalg=30, 48 cm) ühelt poolt ja 4800 jalga teiselt poolt. Meetrites see teeb umbes 1463 x 731,5 m.¹¹⁸ Seega linn polnud tema arvates eriti suur ja kroonikakirjutaja järgi Vana Hispaania linnad olid kõik väikesed, roomlased pole siin kunagi suuri linna ehitanud.¹¹⁹ Kroonikakirjutaja rõhutab, et see oli üksnes müüri ümbristatud linnaosa, väljaspool müüri oli eeslinn, agul. Samuti roomlaste poolt rajatud linnale osutas tema meelest ühe tähtsa templi varemete olemasolu. *Kui minna pikemast otsast lõunasse, siis ilmub üks värav, mis paistab peaväravaks olevat ja sellest väravast jookseb üks hästi lai*

¹¹³ abbādī dünastia viimane kuningas; see dünastia valitses Sevilla taifas 1023-1091. Al - Mu„tamid on tuntud kui luuletaja ja kunsti suur austaja

¹¹⁴ valitses 1040-1109; kuningas on kuulus Toledo vallutamise poolest, tema sõjalise edu pärast hirmutatud taifade kuningad kutsuvadki almoraviide appi

¹¹⁵ Al Edrisi, Abu-Abd –Alla Mohamed, Descripción de España, (obra del siglo XII), Madrid, 1901 Imprenta y fotografía del Depósito de la Guerra, lk. 52-53

¹¹⁶ almohaadide, Magrebi dünastia valitseja; valitsemisaeg 1184-1199

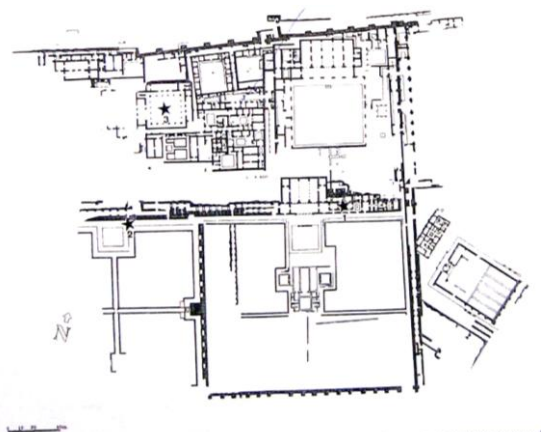
¹¹⁷ Ambrosio de Morales, Las antigüedades de las ciudades de España, Que van nombradas en la Coronica..., Alcalá de Henares, 1575, lk. 114

¹¹⁸ Paleelinnaku praegune suurus on ca 1500 x 750 m

¹¹⁹ Vt.kommentaari 126

suurtest kantkividest ehitatud tee, mille pikkuseks on 340. samm,¹²⁰ mis juhatab otse ümarkujulise mitte väga kõrge künngani, kus on näha ühe suurejoonelise hoone varemeid¹²¹. Krooniku meelest, see oligi see linn, kus tegutsesid kuulus rooma luuletaja Lucano ja filosoof Seneca. See oli tema meelest Vana Córdoba kohaks kindlasti keiser Nero (37-68 pKr) ajani, sest linnakus leidis mälestuskive just nimelt kuni mainitud ajastuni¹²². Linnaku territooriumil leidis ta Rooma raidkirjadega monumentide kõrval ka samast ajastust pärit münte. Ambrosio de Morales oli ajaloolane ja kohalik inimene. Ja sellest, et ta pidas varemeid roomlaste linna varemeteks, võib teha järelduse, et tema nendes midagi islamipärast ei märganud. See Ambosio de Moralese teooria roomlaste poolt rajatud Vanast Córdobast püsis üsna hilise ajani, ja 19. sajandil said varemed lõpuks Madīnat al Zahrā'ga identifitseeritud. Esimene arheoloogiliste väljakaevamiste katse oli teostatud aastal 1854¹²³ Pascual de Gayangos ja Pedro de Madrazo poolt. 20. sajandil, varemed pääsesid riigi kätte. Siis toimusidki esimesed teaduslikud arheoloogilised väljakaevamised, mille tulemustel avastati ühtlasi ka sarkofaagide fragmente ja muid ümarskulptuuride fragmente, mis on käesoleva töö uurimisobjektiks. Aastal 1923 varemeid deklareeriti rahvuslikuks monumendiks. Arhitekt Don Felix Hernandez Gimenez (kelle monograafiast oli jutu käesoleva töö esimeses peatükis) juhatusel kindluse keskmine osa pindalaga umbes 10,5 ha sai väljakaevatud. Oli kindlaksmääratud paleekompleksi keskosa põhiplaan, samuti toimus kaliifi vastuvõturuumi (*Salón Rico*) restaureerimine. Aastatel 1976-1984 restaureerimistööde juhiks oli Rafael Manzano Martos. Aastast 1985 kogu arheoloogiline ansambel on Andaluusia omavalitsuse (*Junta de Andalucía*) kaitse all. Paleelinnakust on saanud suur uurimis- ja restaureerimiskeskus. Aastast 2007 alustati paleelinnaku lõuna müüri arheoloogiliste väljakaevamistega. Paleelinnaku väljakaevatud osa on osaliselt avatud publikule. See on põgus ülevaade paleelinnakust ja selle ajaloost.

Käesoleva magistritöö teema on seotud konkreetselt selle paleelinnaku kujundusega, mille elemendiks oli rooma ajastu antropomorfne raidkunst. Paleelinnaku skeemile on kantud käesoleva magistritöö peamiseks allikaks võetud sarkofaagide ja ümarskulptuuri kindlaksmääratud leiukohad.

e Madinat al-Zahra (Córdoba), con localización de los sectores donde se recuperaron los fragmentos de sarcófagos romanos: 1-anexo al Salón Rico; 2-sarcófago de Musas y Filósofos (camino de Ronda bajo); 3-sarcófago de Melagro (puerto de los Pili)

Paleelinnaku skeem, kus sarkofaagide leiukohti tärnikestega tähistatud (Fortes, José Beltrán, *Los Sarcófagos Romanos de la Bética con Decoración de Tema Pagano*, joonis nr.8, lk.247)

Mitte kõikide fragmentide täpsed leiukohad on teada. Avastatu pole avalikult eksponeeritud ja asub kinnistes fondides. Käesoleva töö ideeks oli heita valgust sellele varjatud paleelinnaku osale. Selle puuduoleva kujunduselemendi näol on tegemist figuratiivkunstiga, ja mis peamine, kujutatud on ka paganlikud jumalad ja jumalannad ja antiikmütoloogia surematud kangelased.

¹²⁰ 1.samm=0,76 m; st tee pikkuseks on 258, 4 m

¹²¹ Vastavalt Basilio Pavóni teooriale, paleelinnaku territooriumil pidi varem asuma Venuse tempel.

¹²² Vt. kommentaar 126, lk.115

¹²³ st peale Al-Makkari teose ilmumist 1840.a.

Esmapilgul paistab, et kujundus on tavatu ja ei haaku traditsiooniliste arusaamadega sellest, milline ühe islamiriigi arhitektuurimonument peab välja nägema. Vastavalt traditsioonilistele arusaamadele, peab selle kujundus põhinema Koraani kalligraafia ja geomeetrilisele ornamendile, olema mittefiguraalne ja paganlike jumaluste kujutamine selles on täiesti välistatud. Soovin alustada kujunduse analüüsi paleelinnaku nimest, kuna Madīnat al Zahrāʾ peamine allikas, al-Makkari, seostab antropomorfset, paleelinnaku peavärava kohale asetatud skulptuuri või reljeefi personaažiga, kelle auks Madīnat al Zahrāʾ oli ehitatud ja kelle nime see kandis. Seega, kuju ja nimi on vahetult seotud ja nimi on arhitektuurikompleksi kavatsuse võtmeks. Kes oli see Zahrāʾ, kelle auks sai pühendatud paganlike müüte, ristiusu teemasid käsitletava kunstiga kaunistatud paleelinnak?

b) Madīnat al Zahrāʾ paleekompleksi nimi

Hispaania kalifaadi historiograafia aluseks olev al-Makkari (1591-1632) *The History Of The Mohammedan Dynasties in Spain* seostab Madīnat al Zahrāʾ nime eeskätt kaliifi armukesega, Zahrāʾga, kelle jaoks paleelinnak väidetavalt oli ehitatud. Araabia keelest sõna-sõnalt tõlkides see ongi Zahrāʾ'linn (مدينة زهره). Al-Makkari Madīnat al Zahrāʾ nimetamise loole viitavad kõik paleelinnaku ning islamiajastu hispaania kultuurile pühendatud uurimused. Vastavalt Al-Makkari, *The cause of the building of the city of Az-zahrá is thus related by a certain doctor, a native of Cordoba. One of An-nássir's concubines (kõrvalnaine) happening to die possessed of considerable wealth, the Sultan ordered that the whole of her property should be spent in the redemption of captives. A search was accordingly made in the country of the Franks, but not one Moslem captive could be found; upon which An-nássir was greatly delighted, and thanked God for it. His mistress Az-zahrá, whom he loved passionately, then said to him, - "Build with that money a city that may take my name and be mine:" and so in compliance with her wish An-nássir, who surpassed his ancestors 'Abdu-r-rahmán al-ausatt and Al-hakem I in foundness for building, began building at the foot of the mountain called Jebalu-l-arús (the mountain of the bride), south of the mountain and north of Cordova, the palace and city which he called Medīnatu-z-zahra after his mistress. This city, which at first was only intended as a spot of recreation for his mistress, An-nássir soon took for his residence, making it also the abode of his guards and the officers of his household; he built the palace of solid materials and beautiful design, and ornamented the interior with costly magnificence, and he ordered that a statue of his mistress should be carved in relief over the gate.*¹²⁴ Tekstis on algallika nimi mainimata jäetud. Kuid ühe tuntud islamiajastu kirjanduse uurija kohaselt, 17. sajandi Põhja-Aafrika autori lugu on pärit tuntud Hispaania mõtleja ning sufismi esindaja Ibn al-ʿArabī al-Mursī (1164-1240) teosest *Vagade jutuajamine*.¹²⁵ Ibn al-ʿArabī al-Mursī poolt on koostatud ka järgmine luulerida: *Kui armastus seab end sisse südamesse, pole seal enam usule ruumi.*¹²⁶ Ibn al-ʿArabī al-Mursī hüüdnimeks oli *Platoni poeg* ning elu määravaks isikuks abikaasa Nizām, kes ühtlasi oli tema maailmavaade kujundajaks.¹²⁷ Kui usaldada Rubiera Mata, samuti Jaéni Ülikooli professori arvamust, see info annab ehk mõista tema poolset romantilise kallakuga palee nime seletamist. Samas tegemist võib olla ka šabloonidega, mis rakenduvad terve rida riigi valitsejate puhul. Näiteks, mille poolest „Abd al-Rahmān III oma Zahrāʾga võis erineda „Abd al-Rahmān IIʼst (822 – 852) oma Tarūb ʾiga, kelle kirg säilis meieni emiiri enda luules. Vastavalt A.R.Nykl'i krestomaatilisele teosele *Hispano-Arabic Poetry and its Relations with the Old Provençal Troubadours*, „Abd al-Rahmān II kiindumus lemmiknaise Tarūb vastu on üldtuntud fakt, ning ei hääbunud sugugi asjaolust, et naine püüdis kord oma abikaasa mürgitada. Ta alluvus naise soovidele oli täielik. Kui ta üks kord tegi naisele erakordselt kalli kingituse, ning üks tema

¹²⁴The History of the Mohammedan Dynasties in Spain, Extracted from the Nafhu -t-tib min Ghosni-l-andalusi-r- rattib wa tariku Lisanu Lisanu-d-din Ibni- l-Khattib, by Ahmed Ibn Mohammed Al-Makkari, vol.1-2, London 1840, vol. 1, lk.232

¹²⁵ Rubiera Mata, M.J., Literatura hispano – árabe, Colecciones MAPFRE 1492, Madrid 1998; lk.184

¹²⁶ op.cit, lk.116

¹²⁷ minu konspekt 19.12.2006 toimunud loengust; araabia keele ja kirjanduse professor, dok. Rosa María Ruiz Moreno, Jaen'i Ülikool

ministrites manitses emiiri selle teo eest, õukonna luuletaja suutis teda kaitsta, järgmisi värsse koostades:

*Kas on võimalik võrrelda väikesi kalliskivikesi ning pärle sellega,
mille lummava sära kõrval,
päikesest ning kuust tulenev valgus
paistab olevat vaid üks pilkav pimedus ?*

Emiir oli oma poeedile tänulik, ning ei jätnud samuti Muusale tänuvõlgu:

*Tema põskedel,
võid sa näha roosiõit,
mis laenab koidukiirte värvi,
jasmiiini valgesse rüütatud õrnusele.*¹²⁸

„Abd al-Rahmān II isa al – Hakam I (796-822) kes oli lahingus kardetav sõdur, paistis võimuta orjaks oma lemmiknaiste eest, kes mässasid tema vastu, ta üksnes vaatas pealt. Al – Andaluslasi islami valitsejate ning tähtsate riigitegelaste pikk ajalugu on täis legendaarse, romantilise lummusega ümbritsetud paare: Ibn Zaydun¹²⁹ ning Wallada¹³⁰, al – Mutamid ja Rumaykiyya¹³¹, Jafar ibn Said ja Hafsa al – Rakuniya.¹³² Kõik eelnevalt mainitu annab põhjuse kahelda armukese auks paleelinnaku nimetamise võimalikkuses. Seetõttu tulekski uurida, kes tegelikult võis olla see isik või personaaz, kelle nime paleelinnak kannab. Eelnevalt välja toodud Madīnat al Zahrā“ nimetamist puudutavale episoodile osutavad kõik paleelinnakust kirjutanud uurijad. María Jesús Rubiera Mata oma *Arhitektuur araabia kirjanduses* Madīnat al Zahrā“ le pühendatud osas ütleb, et paleekompleks oli rajatud kaliifi favoriidi Zahrā“ auks, kelle nimi tähendab *hiilgav, särav, sätendav*. Favoriit soovis, et palee kannaks tema nime, ja nii ka juhtus.¹³³ On näha, et autor kõigepealt viitab konkreetsele isikule, seejärel asub selle nime tähendust tõlgendama. Uuriija ilmselt lähtub sellest loogikast, et see pole ikkagi kindel, et konkreetne Zahrā“ üldse eksisteeriski. Al - Andaluslasi arhitektuuri spetsialist Basilio Pavón peab Zahrā“ eksisteerimist võimalikuks ja toetub täielikult allikatele: *‘Abd al-Rahmān III favoriidi, Zahrā’ kivist kuju, oli paigaldatud peavärava kohale, kus ta püsis ajani, kui usupõhimõtetel almohaadide kaliif käskis selle eemaldada.*¹³⁴ Sama ala spetsialisti, kelle teooriate põhimõtted on Basilio Pavón’i omadele diametraalsed vastased, Leopoldo Torres Balbas’i arvamus, langeb siin eelpoolmainituga kokku: *Madīnat al Zahrā’ kuulub araablaste poolt Hispaanias asutatud 23. linna hulka, mis olid kadunud, ning üks neljast ühe valitseja tahtejõu ja ühe favoriidi kapriisi tõttu kunstlikult tekitatud linnadest, ning, ühe efemeerse elu järgi, selle enda rikkus oli selle hävingu põhjuseks.*¹³⁵ Kuid eksisteerib kolmaski arvamus, mille kohaselt tegemist on mitte Córdoba kalifaadi ajal elanud Zahrā“, vaid hoopis Rooma ajastust pärit jumalanna Venusega: *...see skulptuur kujutas endast ühe rooma ajastust pärit Venuse kuju, mis on rahvasuu kaudu saanud Zahra nime.*¹³⁶ Järelikult, olemasolevate arvamuste kohaselt: 1) nimi vihjab konkreetsele ajaloolisele Zahrā“le; 3) Zahrā“ on tegelikult mütoloogiline Venus; 3) kui Zahrā“ polnud konkreetne mütoloogiline või ajalooline isik, siis seda nime tuleb käsitleda allegooriana, mis viitab paleelinnaku tähtsamale omadusele, ja sellisel juhul on asutud (nt Rubiera Mata) tõlgendama nimi kui *hiilgav, särav, sätendav*. Samas tuleb rõhutada, et eelnevalt mainitud autorid pole andnud oma seisukohale täiendavaid kommentaare ja piirdusid lakoonilise

¹²⁸ Nykl, A.R., *Hispano- Arabic Poetry and its Relations with the Old Provençal Troubadours*, Baltimore 1946; lk.21

¹²⁹ *taifade* ajastu luuletaja, eluaeg 1003-1071

¹³⁰ umaijaadide soost printsess

¹³¹ 11.saj. Sevilla *taifa* valitseja ja tema ristisoost naine

¹³² 13.saj., kirjaniku Ibn Sa’īd al – Magribi sugulane, almohaadide võimu vastu võitleja, luuletaja ja tema armastatu, samuti luuletaja

¹³³ Rubiera Mata, M.J., *La arquitectura en la literatura árabe*, Ediciones Hiperión, Madrid 1988, lk.128

¹³⁴ siin on tal ühendatud nii Al-Makkari kui Ibn ‘Idārī’lt tulenev informatsioon; Basilio Pavón, *Ciudades Hispanomusulmanes*, Madrid, 1992, lk.170

¹³⁵ Leopoldo Torres Balbas, *Ciudades Hispanomusulmanes*, Tomo I, Ministerio de Asuntos Exteriores, dirección general de relaciones culturales, Instituto Hispano – Árabe de cultura, 197., lk.51 ja 64

¹³⁶ E. Martín – Consuegra, E. Hernández – Bermejo y J.L. Uberta, *Los Jardines de Madīnat al Zahrā“*, su reconstrucción a traves del polen. Publicaciones de la Universidad de Córdoba y obra social y cultural Cajasur, Córdoba 2000; lk.19

konstateerimisega või oma arvamuse väljendamisega. Mitte keegi ei asunud selle nime tagamaid ja seoseid põhjalikumalt uurima. Kuid allakirjutanu meelest selles küsimuses selgusele jõudmine on nii paleelinnaku ajaloolise tähenduse kui ka olemasoleva islamiriikide kunsti ja religiooni kohta käivate tõekspidamiste valguses primaarse tähendusega ülesandeks. Fakt on see, et esiteks Madīnat al Zahrāʾ kujundus baseerus eeskätt paganlikel, mütoloogilisel süžeedel loodud kunstil, ja see fakt on juba tõendatud, teiseks, vastavalt kirjalikule allikale, Madīnat al Zahrāʾ oli nimetatud kaliifi armukese auks. Mõlemad faktid absoluutselt ei haaku ettekujutusega, kuidas peab välja nägema ühe islamiriigi keskus, kus pealegi resideeris mitte lihtsalt valitseja, vaid kaliif, st kogu islamiusuliste kogukonna juht. Ühesõnaga, kalifaadi pealinna armukese nimega nimetada ja siis veel see kuju, milline mõningate arvates peaks Venust kehastama... Seetõttu käesolevas, nime puudutavas peatükis on kavas kindlaks määrata või vähemalt eeldada, kes võiks olla kõige tõenäolisem kandidaat, kelle auks paleelinnakut sooviti nimetada ja kelle kuju selle linnaku peavärvavat kaunistas. Ja kui see polnud konkreetne ajalooline või mütoloogiline personaaz, siis mida taheti sellise nimega, skulptuuriga koosmõjul, edasi anda.

Tuleb uurida kõik *Zahrāʾ* nime radikaalidega¹³⁷ sõnu ja vaadata, kuidas mitmekesised tähendused võivad olla seotud paleelinnaku nimega. Araabia keele baassõnastikus *zahra* (زَهْرَة) tähendab lill.¹³⁸ Põhjalikum Federico Corriente ja Ignacio Ferrando *Diccionario avanzado árabe* pakub ka muid sama radikaalidega sõnu:¹³⁹

- 1) zahar (زَهْرَة) – hiilgama, särama, helkima, välgatama, sätendama, valgustama;
- 2) zahir (زَهْرَة) – särava iluga olend, iluga hiilgama;
- 3) ,azhar (أَزْهَر) – õitsema, panema särama, valgustama, hiilgama;
- 4) izharr (إِزْهَر) – õitsema;
- 5) zahriyy (زَهْرِيّ) – lilleline;
- 6) zahra (زَهْرَة) – ilu, hiilgus, eredus, valgedus;
- 7) zuhriyya (زَهْرِيَّة) – lillevaas, lillepott;
- 8) zuhara (زَهْرَة) kus ees on määrav artikkel „al“ (ال), tähendab Venus¹⁴⁰
- 9) zuhariyy (زَهْرِيّ) – suguhaiguste-, süüfilise-;
- 10) zāhir (زَاهِر) – selge, hele, särav, hiilgav, ere, õitsel;
- 11) zahhār (زَهْرَاء) – lilleküüja, kunstlillede tegija ja müüja;
- 12) zahrāwiyy (زَهْرَائِيّ) – lõbus, pidulik, heatujuline, rõõmsameelne;
- 13) ,azhariyy (أَزْهَرِيّ) – Al-“Azhār’i juurde kuuluv, Al-“Azhār’i tudeng või selle lõpetanu¹⁴¹
- 14) ,izhār (إِزْهَر) – õitsemine, õitseng, õitseag;
- 15) mizhar (مِزْهَر) – lauto, trumm, lüüra.

Kui pöörduda vanemate sõnu seletavate allikate poole, siis leiame muidki vasteid ja seoseid. Diego de Guadix’i *Diccionario de Arabismos* „Zahra“ tähendab *azahar* ja armastuse jumalanna Venus, samas *Zahra* näol võib olla tegemist ka ühe Aafrika kõrbe nime (ilmselt, Põhja – Aafrikas asuv Sahara või Liibüa kõrb), kalju või suure mäega.¹⁴² Diego de Guadix paigutab kõiki neid sõnu ühe rubriigi alla, mille nimeks on „Z ante A“. Kaasaegsete sõnaraamatute järgi, sõna *kalju* on teistest radikaalidest (كَلْجَة) moodustatud. Näiteks, tuntud Jeruusalemma Kaljutempli *Kalju kuppel* ongi كَلْبَة خَشْخَشَة¹⁴³ *Zahara* näol võib olla tegemist ka ühe Malaga piiskopkonna alla kuuluva linnaga, Cádiz’i piiskopkonna osaga, kus on tuunikala tööstus, veneetslaste linnaga Slaavimaal, kus asuvad Püha Simeóni keha ja reliikviad, ja üks nimi, millega araablased

¹³⁷ sõna koosneb kolmest radikaalidest- z (ز) h (ه) ja r (ر) ja need moodustavad sõna juurt ja on tähenduslikus suguluses olevate sõnade aluseks

¹³⁸ Ana Labarta, Vocabulario básico árabe, Córdoba 1984; lk.50. Viimane sõnas olev täht ز on naissoo sõnade tunnus, mille nimeks on *tā’ marbūṭah*

¹³⁹ Federico Corriente, Ignacio Ferrando, Diccionario avanzado árabe, Herder, Barcelona 2005; lk.498-499

¹⁴⁰ araabia keeles pole olemas majuskleid, kõiki kirjutatakse reatahtedena. Määrav artikkel „al“, mis võib eelneda nii substantiivi kui adjektiivile, seisab alati vaid pärisnime „Allah“ ees

¹⁴¹ Al-“Azhār on kuulus aastal 972 fatimiidide poolt rajatud islami õppeasutus Kairos

¹⁴² Diego de Guadix (s.1615) oli inkvisitsiooni ehk *Santo Oficio* araabia keele tõlgendaja, fransiskaani munk, andaluuslane, granadlane. Diego de Guadix, Diccionario de Arabismos, Recopilación de algunos nombres árabigos, Estudio preliminar y edición María Águeda Moreno Moreno, Prólogo Ignacio Ahumada, Universidad de Jaén, 2007, lk.15 ja 433

¹⁴³ *qubbat- as-šahra*, Баранов, Х.К., Арабско-русский словарь, Москва, «Русский язык», 1989; lk.431

nimetavad Punast merd (hisp. *mar Bermejo*), samuti, nagu oli juba varem märgitud, see võib tähendada ühte kõrget ja võimsat kaljut, mida Hispaanias *peñón*’iks nimetatakse või Venust, Armastuse Jumalannat.¹⁴⁴ Kui teha ülaltoodud sümbolite ja tähenduste uputusest loogiline valik, siis nähtub, et paleelinnakule *Zahrā’* nime andes võidi soovida tekitada assotsiatsiooni lillega üldisemas plaanis, konkreetse lillega *azahar*, kalju või mäega, vihjata paleelinnaku olemusele-see pidi olema särav, ilus, õitsev linn, ja ühtlasi ka valguse linn. Samas nähtub, et paleelinnaku nimi võib osutada kas mütoloogilise ilu ja armastuse jumalanna Venusele või šiiitide peakangelasele Fātima al Zahrā’le, kuna Kairos asutatud al-Azhari mošee oli saanud tema nime järgi nimetatud. Nüüd tuleb üksikasjalikult käsitleda igat sümbolit või omadust sellise sobivuse üle otsustamiseks.

Paleelinnaku nimega lillele vihjata on igati sobiv just nimelt konkreetset asukohta silmas pidades. Nimelt Córdoba ja selle ümbrus on praegu ja tol ajal oli tuntud oma *azaharide*¹⁴⁵ külluse poolest, sest sealne muld ja kliima on tsitruskultuuride kasvatusel erakordselt soodsad. Seega, linnanimi võis olla seotud antud konkreetse koha kõige levinuma aedvilja kultuuriga. Allakirjutanu peab tõdema, et kuigi tsitruskultuure on Andaluusias märgata enamvähem kõikjal, sellist tugevat *azaharide* lõhna võib tunda üksnes Córdoba. Selles valguses linnale võidi soovida anda umbes järgmist interpretatsiooni: *azahari* ilu ja aroomiga täidetud linn või kõige ilusam ja aroomitsem *azahar azaharide* maal. Või lihtsalt *õitsev linn*. Ja sellisel juhul ikkagi *azahariga* või lillega oleks võrreldud skulptuurina või reljeefina kujutatud naist. On teada, et mainitud *azahar* kui ka teised lilled on araabiakeelse poeesia asendamatud atribuudid ja on teada, et islami valitsejate õukonnad olid väga luulelembelised. Eksisteeris koguni eraldiseisev lilleteemaline luuležanr nimega *nawriyya* ning see omakorda jagunes mitmeteks allžanriteks. Samas sajandis on väga levinud ka *lilled lahingute* teemalised poeemid (Ibn Faraʿy de Jaen, Al – Ramādī), kus lilled esinevad inimeste allegooriatena. Naisterahva ilu luules väljendamiseks käis praktiliselt eranditult erinevate lilledega võrdlemise abil, näiteks, nagu eelnevalt tsiteeritud luuletuses: *Tema*¹⁴⁶ *põskedel võid sa näha roosiõit, mis laenab koidukiirte värvi jasmii ni valgesse rüütatud õrnusele*. Kuna paleelinnaku nimi on seotud naisterahva kujuga, siis võib arvata, et seda naist hüütigi tema ilu pärast *Lilleks* ja ta tegelik nimi võis olla mitte Zahrā’, vaid mistahes muu nimi. Nagu sai juba mainitud, araabiakeelne luule kasutab lille inimese allegooriana. Ja selline võte tuleb ilmsiks mitte üksnes ilmalikus luules, seda võrdlust kohtame ka Püha Raamatu tekstis. Nimelt, lille kui ka üleüldse taime mõiste on seotud terve Koraani läbiva taassünni ideega: *Jumal laskis teil kasvada mullast nagu taimi. Pärast teeb ta teid taas põrmuks ja laseb (uuesti) üles tõusta* (71 *sūra*, 17 ja 18 *ajāt*). Kui lill sümboliseerib taassünni, siis sellise assotsiatsiooni loomine Koraaniga oleks ühe islamiriigi pealinna jaoks igati mõistetav ja sobiv. Samas looduse ja eeskätt taimede kuningriigi nähtuste imetlemisest ja hindamisest kasvas välja ettekujutus Paradiisist kui aiast ning mošeede interjööris püüti sellise jumaliku aia idee kunsti ja arhitektuuri keele abil väljendada, kaunistades selle flora kuningriiki kuuluvate motiividega, millised siis Koraani tsitaatidega kokku põimusid, viidates ühtlasi ka sellele, et Muhammad samuti sai Jumala sõna kuulda looduses viibides. Taimede riiki kuuluvaid elemente-lilli ja lehti- oli rohkesti kasutatud ka paleelinnaku mošee kaunistamisel. Oluliseks Madīnat al Zahrā’ peamošee kaunistuselemendiks oli nimelt akantuse leht ja Basilio Pavón Maldonado nimetabki Madīnat al Zahrā’ peamošee *akantuse* omaks.¹⁴⁷ Esmamulje järgi kõik nagu paistab loogiline olevat: paleelinnak pidi nii oma nime kui kujunduse poolest kehastama Koraani ühte tähtsat ideed ehk taassünni ideed lillede või muude taimede sümboolse tähenduse kaudu. Paleelinnaku kaunistanud rooma ajastu sarkofaagide reljeefidel olid samuti lilled kujutatud, kuna surnute kodu oli alati närtsimatute õitega dekoreeritud, ja lillede kujutamine

¹⁴⁴ Diego de Guadix, lk.433-34

¹⁴⁵ tegemist on hispaania keele arabismiga, seostub eeskätt apelsini õitega eelkõige oma spetsiifilise aroomi tõttu, kuigi nimega *azahar* või *flor de azahar* nimetatakse tsitruskultuuride kõiki valgeid lilli

¹⁴⁶ st „Abd al-Rahmān II lemmiknaise Tarūb

¹⁴⁷ Excavaciones arqueológicas en España, 50. Memoria de la excavación de la mezquita de Madīnat al Zahrā’. Memoria redactada por Basilio Pavón Maldonado, Ministerio de educación nacional. Dirección general de bellas artes. Servicio nacional de excavaciones arqueológicas. Depósito legal, M.953 – 1966; lk. 108

roomlaste kalmumonumentidel oli samuti, nagu islamigi puhul, seotud taassünniga. Madīnat al Zahrā“ seni avastatud ruumidest tähtsamaks peetud saali *Salón Rico* ornamendiks on Elupuu motiiv, mis seostub juba judaismi ja kristliku sümbolikaga, nimelt *Jesse puu* kujutamiseks. See motiiv samamoodi kujutab endast taimede kuningriigi ehk siis puu sümboli kaudu Jumala poolt ettekavandatud plaani esitamist. Taimed on tähtsad Kõrgema korra allegoorilise esitamise atribuutideks. Kuid siin peab arvestama mitmete tähtsust omavate asjaoludega. Kõigepealt, taassünni idee ei haaku peavärvavat kaunistanud naisterahva kujuga, sest vihjata seoses sellega ilu möödumisele, kadumisele, kuigi seda ilu ootab tulevikus taassünd, on äärmiselt sobimatu. Teiseks, taimed polnud paleelinnaku ainsad kaunistuselemendid. Kui naisterahva skulptuur on seni avastamata ja sellest kõnelevad üksnes kirjalikud allikad, siis reljeefide ja skulptuuride näol jäädvustatud jumaluste, jumalate, kangelaste, muusade, erinevate muude olevustega olemasolu on arheoloogiliste avastustega kinnitatud. Sarkofaagidel kujutatud lilled polnud seega primaarsed elemendid, nende rolliks oli peamise, antropomorfsete figuuridega väljendatu täiendamine. Kolmandaks, ainuke puht taimornamendiga hoone oli mošee, mis tegelikult asus kõige alumisel paleelinnaku terrassil rahva elamute keskel. Seetõttu nii mošeele kui ka selle dekoratsiooni põhielementidele võib hoopis teise tähenduse omistada. Nimelt, sellisel juhul paistab, et kuna paleelinnakus oli rakendatud hierarhiline ülesehituse printsiip ja antropomorfseid kujusid leidub vaid kahel ülemisel terrassil ja selliste kujunduse põhielementideks on sarkofaagid, milliste dekooris on näha surnute allegoorilist heroiseerimist, ja mošee ehk usuhoone asub kõige madalamal astmel ja see on taimornamendiga dekoreeritud, siis Madīnat al Zahrā“ kujundus seostub pigem mitte taassünni idee väljendamisega ja seega olemasoleva paratamatuse ja sellele paratamatuse alistumise konstateerimisega, vaid hoopiski vaba tahe tähenduse maailmas toimuvates protsessides rõhutamisega. Ja see pole mingi ketserlus, vaid vastab täielikult Koraanis avaldatud põhimõtetele, kuna Püha Raamatu üheks peamiseks teemaks ongi ettemääratuse ja vaba tahe paralleelne eksisteerimine. Paljud kohad Koraanis¹⁴⁸ kõnelevad inimese vabast tahest, nagu näiteks: *Kui sinu Isand oleks tahtnud, oleksid kõik, kes asuvad maa peal, hakanud uskuma viimseni. Aga kas sa paneksid inimesed uskuma sunni varal?* (10 süra ,99 ajāt). Järelikult, Jumal ei tahtnud muuta kõiki automaatselt, nende tahest sõltumata usklikeks. Osa peab leidma teed temani ise, seda teed teadlikult valides. Ja edasi: *...Tõesti, Jumal ei muuda inimeste olukorda enne, kui inimesed ise oma kavatsusi ei muuda* (13 süra ,11 ajāt), siin on jällegi jutt inimeste enda tahe primaarsusest, inimesed peavad ise tegema valiku, ja *Need, kes taevastes ja maa peal, ning samuti nende varjud kummardavad Jumala ees hommikul ja õhtul, nii seda soovides kui ka tahtmata* (13 süra ,15 ajāt). Siin on jutt jällegi sellest, et osa inimesest kummardab Jumalat tahtlikult, osa tahtmata. Järelikult, osa inimestest on usklikud nende tahest sõltumata, osa – nende endi tahe ja soovil. *Kui Jumal oleks tahtnud, oleks ta loonud teist üheainsa kogukonna, ja kuigi Koraanis on kirjas, et ta eksitab teelt või juhatab õigele teele, keda iganes tahab, siiski teid kõiki kutsutakse vastust andma selle eest, mida tegite* (16 süra ,93 ajāt). See näitab, et inimene vastustab oma tegude eest ise, inimesel on võimalik tegutsedes valida, mida teha, ja ta võib valida ise õiget teed. Ja selliseid kohti on Koraanis ohtrasti. Mošee, nagu me teame, oli mitte iseseisev struktuur, vaid paleelinnaku integraalosa, seetõttu seda peabki käsitlema muude elementide koosmõjul. Ja sellisel juhul flora kuningriigi elementidega usuhoonete kaunistamine tuleneb eeskätt mitte Paradiisiaia kontseptsioonist, vaid kollektiivse tahe ideest, mis on taimede puhul primaarne. Ülemistel terrassidel tegeledi indiviidi, vaba tahe ja mõistuse ülistamisega. Paleelinnaku peavärv oli kaunistatud antropomorfse skulptuuriga. Seetõttu me ei saa paleelinnakut lille sümboolse tähendusega siduda. See, kes oli asetatud peavärvale kohale, pidi ikkagi olema tugeva karakteriga, tahtejõuline isik või olend, sest allika kohaselt, just nimelt selle isiku soovil või mõjutusel paleelinnak saigi rajatud.

¹⁴⁸ Allolevad Koraani tsitaadid on esitatud Haljand Udami tõlkes

Nüüd pikemalt konkreetsete ajalooliste personaažidega seondult. Ühelt poolt Zahrāʿ pole siiski tavaline pärisnimi, see on ühtlasi ka epiteet. Nimi võib kuuluda konkreetsele ajaloolisele või mütoloožilisele personaažile, vihjata konkreetsele personaažile, olema selle personaži tunnuseks. Võrdlemiseks, ja ühtlasi ka seetõttu, et see otseselt haakub käsitletava teemaga, võtaks Hispaania naissoost ristinimi *Luz*, mis tähendab *valgus*. Samas see on üks Neitsi Maarja epiteetidest, nagu ka *Adoración* (*Adoración de la virgen Maria*), *Anunciación* (*La Anunciación de la virgen Maria*), *Concepción*, *Consolación*, *Cruz*, *Dolores*, *Fátima*, *Guadalupe*, *Montserrat*, *Piedad*, *Pilar*, *Trinidad* jne jne jne (kohe tekkib assotsiatsioon Allahi 99 kõige kaunimate nimedega!). *Luz* (*valgus*) on *Nuestra Señora de la Luz* naissoost pärisnime lühendatud variant, mis on Rooma katoliku kiriku Neitsi Maarja epiteediks. Ja Neitsi Maarja pole siin ilmaasjata mainitud. Tema epiteediks on *Valgus*. Täpselt sama epiteedi omas islamiusu kontekstis tuntud šiitide peategelane Fātima al Zahrāʿ فاطمة الزهراء. Ja nimi Zahrāʿ otseselt vihjabki sellele islami ajaloo võtmefiguurile. Nagu näha, nii *Al-Andalusi* kui šiitide Zahrāʿ kirja-pildid on täiesti identsed. Fātima al Zahrāʿ (615-632) oli prohvet Muhammadi tütar, Ali, kes on ühtlasi umaijaadide dünastia rajaja Muavija kõige suurem vaenlane, abikaasa. Traditsiooni kohaselt,¹⁴⁹ oma vooruste tõttu sai ta hüüdnimeks *Meie valguse daam*. Samuti Fātima on tuntud kui *Kõikide maailma naiste eeskuju* selle tõttu, et temata Muhammadi prohvetlus poleks saanud olla igaveseks. Prohvet on eeskujuks meestele, Fātima -naistele. Siin on samuti näha selget paralleeli ristiusu Mariaga. Aastal 970 fatimiidide¹⁵⁰ dünastia rajaja Al- Muizzi poolt oli ehitatud Kairo linn, kus ta asutas Al – “Azhari mošee (aastal 972), ja ühtlasi ka maailma vanima tänaseni säilinud ülikooli. Al-“Azhār'i on منشع mitmuse vorm, st اصل Al-“Azhār'i nimi tuleneb Fātima hüüdnimest. Seda nime seletatakse selle rajatise puhul *hiilgavana*. Selles asjaolus tundub vastuolulisena, miks „Abd al-Rahmān III 'le, kelle kalifaadi nõ ametliku usuna oli ortodoksaalne sunni islam¹⁵¹ oli tarvis vihjata oma pearesidenti nimega šiismi, islami usulahu peategelase ehk Fātima'le. Pealegi on vähe tõenäoline, et „Abd al-Rahmān III oleks tahtnud nimetama oma residentsi oma suguvõsa suurima vaenlase naise auks. Kui fatimiidid oma kalifaadi tähtsaima objekti rajasid, Hispaania Madīnat al Zahrāʿ oli juba olemas, ja nad olid selle olemasolust teadlikud. Kas nad tegid seda meelega, tahtes näidata, et nende oma on uhkem ja säravam? Või on lihtsalt 10. sajandil Zahrāʿ moenimeks olnud? Sest, nagu teada, al- Mansūr¹⁵² nimetas oma residentsi ka üsna sarnase nimega – Madīnat al Zāhira (منشع). Sõnastiku kohaselt, منشع tähendab „särav“, „erk“, „õitsev“, „kaunis“. Nii või teisiti, H. Baranovi sõnaraamatus on kõik mainitud objektid asuvad kõrvuti kui sama radikaalidega moodustatud nimetused.¹⁵³ Fakt on see, et nii Hispaania kui ka Egiptuse tähtsaimad rajatised omasid sarnased nimed. On täiesti välistatud, et „Abd al-Rahmān III sooviks oli vihjata šiitide *Valguse daamile*, Fātimale. Samas aastaarvud näitavad, et Madīnat al Zahrāʿ oli nende sarnaste nimedega püstitatud rajatiste reas esimene. Teised valitsejad, nii Almanzor kui Al- Muizz, soovisid, võttes sarnast nime, näidata, et nüüd nende residents on see *Valguse* allikas, milleks oli varem Madīnat al Zahrāʿ. Näib, et „Abd al-Rahmān III, varustades oma residentsi *Valguse daami* epiteediga, soovis sellisel moel avalikult vaielda oma Egiptuse konkurentidega kaliifi ehk *umma* juhi tiitli õiguspärasuse üle, näidates, et peale Fātimat eksisteerib ka muid *Valguse daame* ja muid *Fātimaid*, ja võis vihjata paleenimega näiteks oma peanaisele, kelleks oli muuseas ka Fātima nimeline isik. Nii tehes, kaliif oleks käitunud täpselt

¹⁴⁹ araabia keeles traditsioon –*hadith*- hõlmab pärimusi Muhammadi tegudest ja sõnadest, ehtsateks tunnistatud *hadithide* kogum moodustab *sunnat*

¹⁵⁰ Prohveti tütre Fātima ja Ali väidetavad järeltulijad, fatimiidid valitsesid Egiptuses 967-1171

¹⁵¹ seda terminit kasutatakse muslimite enamuse kohta, kes austab nelja ortodoksaalset kaliifi, kelleks on Abu Bakr, Umar ibn al-Hattab, Uthman ibn Affan ja Ali ibn Abi Talib. See on konservatiivne, traditsioonile (ehk *sunnale*) rajatud suund, ja see traditsioon seisneb Prohveti tegudest ja sõnadest kinnipidamises. Suur erinevus sunniitide ja šiitide vahel seisneb selles, et viimased usuvad, et Ali, kes oli Muhammadi lähim meessugulane, pidi võtma kaliifi tiitli peale Muhammadi surma ja kaliifi tiitel pidi olema Muhammadi meessoos liini järgi päritav

¹⁵² rohkem tuntud kui Almanzor, valitses 981-1002. Ta oli diktaatoriks „Abd al-Rahmān III poja al-Hakam 'i II surma järel, kui ametlikuks valitsejaks sai viimase alaealine poeg Hišām II; residentsi hakati ehitama aastal 978-79

¹⁵³ Баранов, Х.К., Арабско-русский словарь, Москва, «Русский язык», 1989; lk.336

sunni islami põhimõtte kohaselt, mille järgi juht ei pea ilmtingimata pärinema Sõnumitooja perest, selleks sobib iga isik, kelle esivanemateks on eeskätt mõistus ja õiglus. Ja sellisel juhul ta sai pidada sümbolite vahendusel vaidlust mitte üksnes šiitide kui ka abbassiididega, tema suguvõsa vaenlastega, kelle rajaja samuti pärines Muhammadi suguvõsast, nimelt oli selle onuks. Samas vihjata kohalikule *Valguse daamile* oleks igati sobiv võte, vastavalt tol ajal kehtivate käitumisreeglitega. Keskaja ajaloolase Hilāl al-Sābī (s.1056) *adab*’i¹⁵⁴ žanri kuuluvas teoses *Rusum dar al- khilafah* ehk *Kaliifide õukonna määrused ja kombel* loeme: *kui oled sunnitud kasutama mõnda sõna, mille kõla sarnaneb mõne valitseja naise nimega, ... on tarvis pöörduda allegooria poole.*¹⁵⁵ Andes linnale epiteedi *Zahrā*“, oleks saanud just nimelt vihjata oma peanaise nimele Prohveti tütre *laqab*’i (ar. *hüüdnimi*) kaudu. See oleks suurepäraseks ja loogiliseks seletuseks, kui poleks olnud vaja muude asjaoludega arvestada. Nimelt, kaliifi järglane, al-Hakam II, polnud peanaise Fātima poeg. Seega, tuleb arvestada kaliifi suhted tema õukonna tähtsaima naisega, troonipärija emaga. Järgnevalt on tsiteeritud 11. sajandi autori Ibn Hayyān de Córdoba (987/8-1076) kroonikat, kus kohe alguses, esimeses peatükis kostab jutt *esclava Marṡān*’ist ehk orjatarist Marṡān’ist.¹⁵⁶ Marṡān oli tulevase kaliifi al- Hakam II (valitses 961-976) emaks: [66] Pärija al- Hakami sünd Córdoba *alcázar*’is 20.jaanuar 915.a. Tema ema oli ristisoos orjatar Marṡān, kes oli tema isa poolt eelistatud¹⁵⁷ ja al- Hakam II oli Madīnat al Zahrā” ehitamise üheks võtmefiguuriks, ta juhatas paleelinnaku ehitustöid. Ibn Hayyān oma töös üldse mingit *al zahrā*’t ei mainigi. Selle eest, kui oletada, et Marṡān’i kristlik nimi oli Maria, siis nime valikul võidi vihjata just nimelt temale. Ja *Zahrā*’ ehk *Valguse oma* oli tema epiteediks, nagu Neitsi Maarja epiteediks oli *Luz* ehk *Valgus*.

All on esitatud kõik Ibn Hayyān ’il leiduvad asjaoluga seotud fragmendid:

[1] - [Naiste mainimine]

... [Fue]/ *la que más privanza tuvo entre todas con él su esclava Marṡān, madre de su más noble hijo varón, su heredero al – Hakam... . Pues su señor, an-Nāsir li – dīn Allāh , la elevó por encima de la categoría de todas ellas por la solidez de su carácter y privilegiada circunspección, distinguiéndola con la designacion de Gran Señora [as – sayyida al kubrá], cuando cayó en su consideración su esposa coreichita, unica libre y primera entre sus mujeres, Fāṡima, hija de al Mundir, hermano de su abuelo, hijo del emir Muhammad, a la cual había escogido por su parentesco, aficionándose a ella y comándola de atenciones.*¹⁵⁸ Sellest lõigust järeldub, et orjatar Marṡān ’i ja „Abd al-Rahmān III vahel olid, võrreldes teiste naistega, kõige tihedamad sidemed, kaliif asetas teda kõrgemale kohale, andes talle nimeks *Suursugune Emand*, kuigi ainuke vaba ja esimene tema naiste seas oli kuraišhõimust, seega, noobli päritoluga Fāṡima. Ta oli mõistagi suureks favoriidi rivaaliks:

[2] Qubbašī Tüse versioon Marṡān ’ist:

*Me contó Talāl, el secretario eunuco esclavo palaciego,...que la gran señora Marṡān,...estaba entre las favoritas de mejor carácter, a causa de su urbanidad y elegantes maneras, que apreciaba su señor, an-Nāsir li – dīn Allāh, de modo que constantemente procuraba su frecuente compañía, gustándole su servicio, haciéndola acudir a menudo y agradándole su habilidad, pues habíanle sido dadas inteligencia, perspicacia, buenos maneras, dulzura, hermosura física, donosura de palabra, gracia en los gestos y gallardía física en mayor medida que a ninguna mujer... .*¹⁵⁹ Siin jutustatakse orjatori suurepäraolest omadustest, tema seltsivusest, nooblitest maneerides, ilust- kõik see oligi kaliifi erakordse kiindumuse põhjuseks.

[*an-Nāsir li – dīn Allāh* („Abd al-Rahmān III)]:estoy en tu mano, prisionero de tu afecto.¹⁶⁰

¹⁵⁴ kõlbelistel teemadel, käitumisreegleid puudutav ehk praktiline kirjandus

¹⁵⁵ Хилāl ас-саби, Установления и обычаи двора халифов, Академия Наук СССР, Отделение истории ордена трудового красного знамени, Институт Востоковедения, Москва 1983; lk.50

¹⁵⁶ Ibn Hayyān , de Córdoba, Cronica del Califa „Abdarrahmān III al – Nāsir entre los años 912 y 942, al – Muqtabis V, Traducción, notas e índices por María Jesús Viguera y Federico Corriente, preliminar por José María Lacarra, Anubar Ediciones, Textos Medievales 64, Instituto Hispano – Árabe de Cultura, Zaragoza, 1981; lk.13

¹⁵⁷ op.cit; lk.86-87

¹⁵⁸ op.cit., lk. 13 - 14

¹⁵⁹ op.cit., lk. 15

¹⁶⁰ op.cit; lk.18.

Kaliif ütles: *olen sinu kätes, sinu kiindumuse ori.*

[*an-Nāsir li – dīn Allāh*] ...*haciéndola señora de sus mujeres, grande entre sus favoritas y administradora de su alcázar, poniendo todo en sus manos y fiando de ella en lo público y lo privado.Y esta señora Marýān no cesó de disfrutar su situación privilegiada con su señor, an-Nāsir li – dīn Allāh, hasta que falleció a fines de su reinado.*¹⁶¹ Tähendab, kaliif tegi tast oma naiste emandaks, suureks oma favoriitide keskel ja tegi tast oma lossi administraatori, usaldades tema kätte kõik, mis puudutas nii avaliku kui ka eraelu. Ja ta nautis seda privilegeeritud seisu kuni enda surmani kaliifi valitsuseaja lõpus.

...*su [de Fātima] rival Marýān no le dejó mérito alguno con las buenas obras pías que hizo, inigualadas por cualquiera de las mujeres de an-Nāsir, tales como las limosnas que prodigó y ayudas que ofreció, mezquitas que construyó u legados píos que instituyó: Una de sus obras más notables fue la gran mezquita atribuida a „la Señora“ en el arrabal occidental, hoy arruinada pero que fue una de las de construcción más espaciosa en Córdoba y de mejor hechura... .*

*Por su mediación reconfortó Dios a muchas criaturas, perpetuando su recuerdo entre los buenos: en paz descansa.*¹⁶² Selles lõigus on jutustatud, et kuraiš hõimust rivaal oli esimest ületanud ka heade tegude poolest, nii annetuste ja abi kui ka rajatud mošeede näol. Kõige tähelepanuväärseim ta töödest oli Córdoba lääne kvartalis asuva *Señorale* pühendatud suure mošee rajamine, mis on nüüd¹⁶³ varemetes, kuid tol ajal oli see Córdoba linna üks suurimatest ehitistest ja parema ehituse kvaliteediga. See on väga tähtis asjaolu. Marýān (ehk ristisoost Maria), kes oli nimetatud kaliifi poolt paleelinnaku administraatoriks, võis rajada sinna samasse ka mošee. Sest siin on kirjas, et tegemist oli peamošeeaga, ja just nimelt peamošee oligi paleelinnaku varemetes leitud, ja ajaliselt klapi see krooniku informatsiooniga, kuna tema eluajal Madīnat al Zahrāʾ mošee oli juba varemetes, ja Madīnat al Zahrāʾ oligi Córdoba lääne kvartaliks, sest nii tol ajal kui ka hiljem mõlemad linnad olid omavahel ühendatud. Madīnat al Zahrāʾ oligi mõeldud kitsaks jäänud kalifaadi pealinna laiendamiseks. Lisaks Ibn Hayyān'ile, Marýān'i mainib ka Al-Makkari. Lemmiknaiseist räägitakse seoses Usklike juhi (st kaliifi) verelaskmise protseduuriga, mille jooksul kohale lennanud kuldnohk lausus õpetatud fraase, et vere laskja peab olema erakordselt tähelepanelik, sest valitseja arterite avamisega tema elu võib katkeda. Kaliif päris, kes õpetas linnule seda teksti, ning, saades teada, et see on Marýān, tema pärija ema, tegi talle suursuguse kingituse.¹⁶⁴ Järelikult, kaliifi ametlikuks naiseks oli Fātima, kuraiš hõimust, õiget araabia verd, kelle nimele kaliif võis paleelinnaku rajades Zahrāʾ epiteediga vihjata, aga seda ta teha ei võinud, kuna ta teda eriti ei armastanud, seevastu suhtus suure kiindumusega oma favoriidi ehk Marýān'i, kristlaste soost orjatarisse, ja temalt oli ka järglane. Selles olukorras vihjata palee nimega Fātima'le on äärmiselt ebaloogiline. Eriti veel siis, kui Marýān, nagu allikas ütleb, oli palee *administraatoriks*. Kuid samas pole välistatud, et Marýān ongi see legendaarne Zahrāʾ, pealegi kui oletada, et tema neipõlve nimeks oli Maria (Maria nime atribuute sai eelnevalt käsitletud). Ja isegi kui ta nimi poleks Maria, mis on vähe tõenäoline, paleenimi võis küll temale kui *Valguse daamile* vihjata juba eelnevalt loetletud tema positiivsete omaduste ja rolli tõttu, mida ta kaliifi elus mängis. Tegemist on kaliifi järglase emaga, ja seetõttu vihjata Marýān'ile ehk abikaasale paleelinnaku nimes on väga tõenäoline ja loogiline. *An-Nāsir* soovis, et tema armastatu oleks igavesti kivis jäädvustatud, sellega nii ennast, kui Marýān'i surematuks tehes. Ja selline kavatsus oleks igati arusaadav mitte üksnes romantilisest, kui ka eelnevalt mainitud poliitilisest aspektist lähtudes. Asudes sümbolite kaudu vaidlusse nii abbassiidide kui fatimiididega, kes pidasid tähtsaks vere ja päritolu sidemed, kaliif selle nime valikuga osutas veelkord asjaolule, et pole tähtis, mis veri sinust voolab, tähtis on üksnes see, mida sa ise endast kujutad. See vaidlus tuletab meelde tol ajastul levinud *lillede lahingute* teemalisi poemeid, kus lilled esinevad inimeste allegooriatena, samuti luuletuste, verbaalsete nooltega araablase rändhõimude seas peetud vaidlust *qasida* kaudu- see on iidne,

¹⁶¹ op.cit; lk.18-19

¹⁶² op.cit; lk.19-20

¹⁶³ st.kronisti eluajal, kelle sünniajaks on 987-1076

¹⁶⁴ The History of the Mohammedan Dynasties in Spain, Extracted from the Nafhu –t-tib min Ghosni-l-andalusi-r- rattib wa tariku Lisanu Lisanu-d-din Ibni- l-Khattib, by Ahmed Ibn Mohammed Al-Makkari, vol.1-2, London 1840, vol. 1,lk.154-155

veel *džahilija* (st enne aastat 622) ajast pärit luulevorm, mille nimi sisuliselt tähendas *kedagi rünnata, kellegi poole suunata*. Vaid sellega tundubki olla võimalik seletada, miks kaliif, kui ta sai valida niivõrd paljude sõnade vahel, et oma paleelinnakut nimetada, peatus *Zahrā'*, fatimiidide, oma vaenlaste suurkuju hüüdime valikul. Kuid siiski peab tõdema, et tol ajal Fātima kuju omas väga suure tähenduse ja paleelinnaku nimi pidi automaatselt temale osutama. Vaatama sellele, et Córdoba kalifaat oli „Abd al-Rahmān III valitsemise ajal oma võimsuse tipul, ei kuraišhõimu kaliifi peanaisel Fātimal ega lemmiknaisel Marŷān'il polnud ja ei saanud olla islamimaailmas nii palju kaalu, kui Sõnumitooja tütrele. Seetõttu, kuigi palju fakte räägib pealinnaku Marŷān'ile pühendamise kasuks, ja eeskätt seda teooriat toetavad kirjalikud allikad – nii Al-Makkari, kes otseselt seostabki paleelinnaku rajamist kaliifi armsama, kuigi tal jäi õige nimi mainimata, kui Ibn Hayyān, kelle informatsioonist tuleneb, et kui pidada Madīnat al Zahrā' armastatu naise auks nimetatuks ja rajatuks, siis Marŷān oleks ainsaks võimalikuks kandidaadiks, peab otsima ka muid variante, sest on olemas veel kolmaski kirjalik allikas, Ibn 'Idārī (s.1320), kus kuju on mainitud. Ja erinevalt al-Makkarist, see kirjalik allikas annab Zahrā' kujule hoopis erineva tähenduse ja tundub, et Ibn 'Idārī *Zahrā'* võib oma tuntuuse ja tähenduse poolest šiiitide *Valguse daami* varju jätta.

Oluline on uurija P.Cressieri arvamus Madīnat al Zahrā''s antiigipärandi taaskasutamisest: *Tulemuseks saadud eklektikat võime siduda selle kaliifi poolt tuleva tahtega põimida kokku minevik ja olevik, ida ja lääs, ja tegema kindlaks nii mõlemapoolse jätkamist kui oma võimu universalismi, vähemalt Vahemere piirides.*¹⁶⁵ Tuleb siinjuures rõhutada, et taheti siduda mitte lihtsalt minevik ja olevik, eeskujuks võeti konkreetne minevik – Rooma keisririik. See oli universaalne riik ühtse ideoloogiaga. Selleks oli paganlik usk, mis laiendas oma jumaluste panteoni ka vallutatud rahvaste mütoloogia kangelaste ja jumaluste arvelt. Fātima oli küll tuntud isik, kuid üksnes islamimaades. Kaliifi linna peavärvat läbisid erinevatest maadest saadikud – nii Lähis-Idast, kui Põhja-Aafrikast, Euroopast. Ja kõik need erinevate maade esindajad silmitsesid peavärava skulptuuri. Kuju pidi esitama universaalset, kõikidele arusaadavat ideed. Seetõttu pole välistatud, et peavärava kohale asetatud skulptuur oli seotud mitte konkreetse ajaloolise isikuga, vaid mütoloogilise kujuga. Sellise järelduseni võibki jõuda Felix Hernandez Himenez'i monograafias mainitust Ibn 'Idārī *Bāyān al Mugribist*.¹⁶⁶ Ibn 'Idārī jutustab Ya'qūb al – Mansūr'i¹⁶⁷ Madīnat al Zahrā'' külastamist 1190. aastal. Sel ajal loss oli juba varemetes. Valitseja soovis peatuda paleelinnakus, sest *...tahtis mõtiskleda mineviku monumentide ja rahvaste üle. Ta käskis maha võtta lossi väravale asetatud skulptuuri ning oli selline kokkulangemine, et sama päeva õhtul hakkas puhuma tugev tuul, mis tekitas suure kahju linna rahvale ja varale. Ning rahvasuu puhus, et see asjaolu omab kindlat seost al- Zahrā' kujuga, milline olevat olnud üks kaitsetalisman asjade purustamise vastu. Kui need jutud jõudsid al – Mansūr-i kõrvaseni, pidas ta neid üheks antiigiajastu Córdoba rahva pimedaks ebausuks.*¹⁶⁸ Sellest lõigust otseselt ei tulene, et *Zahrā'* oli mingi konkreetne kalifaadiajastu personaaz. Pigem taheti vihjata kuju sakraalsusele, omistada sellele kaitsejumaluse rolli. *Kaitsetalisman asjade purustamise vastu* vihjab paganlikule ajastule, kui skulptuure käsitleti eeskätt religioosse artefaktidena, mitte esteetilise elamuse allikatena, kui iga konkreetse tegevuse või elemendi eest vastutas konkreetne jumalus. *Rahvasuu ja kohalikule rahvale* viitamine osutab sellele, et tegemist on mingi iidse, siinse, just nimelt rahvamasside tasemel valitseva ebausuga, ja sellised, põlvest põlve rahva alateadvuse tasemel opereerivad sümbolid on tegelikult välja juurutamata, nad kasvavadki otseses mõttes paikkonna mullast. Seda näitab Venuse Neitsi Maarjaks toimunud transformatsioon. Nagu näitas eelnevalt tehtud sõnaraamatute samu radikaalidega sõnade vaatlus, sõnad *Zahrā'* ja *Zuhara* (Venus) kuuluvad ühte sõnade rühma. Madīnat al Zahrā'' nimi seostub jumalanna Venusega ja *Los Jardines de Madīnat al Zahrā'...*

¹⁶⁵P.Cressier, *Los capiteles del Salón Rico: un aspecto del discurso arquitectónico califal, El Salón de Abd al – Rahman III*, lk.101; tsiteeritud J.B.Fortese järgi, lk.37

¹⁶⁶ allika hispaaniakeelses tõlkes seda perioodi ei valgustata

¹⁶⁷ almohaadide, Magrebi dünastia valitseja; valitsemisaeg 1184-1199

¹⁶⁸ Felix Hernandez Gimenez, *Madīnat al Zahrā'', arquitectura y decoracion*, Nota preliminar, purificacion Marinetto Sanchez, Prologo Antonio Fernandez – Puertas, Granada, Patronato de la Alhambra MCMLXXXI; lk.183

autorite sõnul,...see skulptuur kujutas endast ühe rooma ajastust pärit Venuse kuju, mis on rahvasuu kaudu saanud Zahra nime ja sealsamas on esitatud uurija Ventura seisukoht, kelle arvamuse kohaselt kuningliku residentsi asupaik oli juba varem inimeste poolt asustatud, ning siin on tegemist rooma ajastust pärineva asustusega. Seda teooriat toetab ka territooriumil avastatud fossiil õietolmu analüüs, mille graanulid kuuluvad antroopilistele taimkultuuridele – teraviljadele (*Cerealia*, *Cruciferae*, *Vicia*, *Gramineae*, *Chenopodium*, *Artemisia* jne). Residentsi ehitamise tsoon oli eelnevalt tugeva karja -ning viljakasvatamise all.¹⁶⁹ Järelikult, tegemist võis olla iidse, konkreetse selle paikkonnaga seotud kultusega, millise kummardamispaigale tekkiski hiljem linn. Nagu sai juba eelnevalt mainitud, autorid, Venuse seotusest väites, piirduvad lakoonilise konstateerimisega või oma arvamuse väljendamisega. Äkki kaliif soovis end Hispaania minevikuga seeläbi tugevamini siduda, näidata, et kohalik traditsioon vähemalt formaalselt jätkub? Kohalik traditsioon seisnes Venuse, hiljem Neitsi Maarja kummardamises ja viimase kultus kestab siimaani. Kas *Zahrā'* võis vihjata Veenusele, Venusele või mõlemale? Vastavalt eelnevalt tsiteeritud Federico Corriente ja Ignacio Ferrando *Diccionario avanzado árabe*, *al-Zuhara* tähendab *Venus* ja pole täpsustatud, milline, kas astronoomiline või mütoloogiline. Võib olla seetõttu, et hispaania keeles on mõlemad sõnad sarnase kirja-pildiga. Vastavalt Diego de Guadixile, *Zuhra* tähendab konkreetse Venuse jumalannat. Kuid näiteks Hans Wehri sõnaraamatus, *al-Zuhara* on astronoomiline Veenus¹⁷⁰. Ibn Khallikani (1211-1282) biograafilises leksikonis *al-Zuhara* on samuti planeet.¹⁷¹ Kui vaadata nõ tagurpidi ja võtta näiteks vene- araabia sõnaraamatut, siis ilmneb, et *al-Zuhara* on astronoomiline Veenus, ja kui tegemist oleks mütoloogilise kujuga, siis nimi oleks tõlkimata jäetud, st araabia keeles oleks jumalanna nimeks *finūsu*.¹⁷² Nagu näha, sõnaraamatutes valitseb segadus. Mina lähtusin sellest, et *Venus* on Veenuse planeedi personifitseeritud jumalus rooma traditsiooni järgi, seega, peaväravat võis kroonida naiskuju. Samas selles ei saa olla 100 % kindel, sest on teada, et erinevad rahvad kujutasid ja nimetasid planeedi erinevalt. Väga sarnane *al-Zuhara* le planeedi nimetus India mütoloogias – *Šukra*¹⁷³, kuid India traditsiooni kohaselt, planeet oli kujutatud meesjumalusena. Ilmselt, araabia Veenuse planeedi nimi *al-Zuhara* oli india nimest otse tuletatud, sest on teada, et araablased said hinduistliku teadusega tutvuda kindlasti juba 8. sajandi algul, sest al-Walid I (705-715) ajal olid vallutatud ulatuslikud Sindi alad ja nn *India Värav*, Multani linn, mis avaldas suurt mõju islami kultuurile.¹⁷⁴ India süsteemist lähtumist peavärava kuju loomisel toetab kalifaadiajastu, eranditult meespersonaaže kujutav kunst. Sellisel juhul Al-Makkaril võis olla õigus kuju loomise aja osas.

Teiselt poolt, tegevus toimus endise Rooma Impeeriumi territooriumil, seega planeedi kujutamine pidi toimuma vastavalt siin välja kujunenud traditsioonile, st planeet pidi olema esitatud naisjumaluse, Venuse kujuga. Sellist teooriat jällegi toetab paleelinnakus leitud antropomorfne, jumalaid ja jumalusi kujutav raidkunst. Vastavalt Rudolf Droßlerile, iidseid rahvad arvasidki, et rändtähed kehastavad teatavaid jumalusi ja juba antikkreeklased järjestasid nad koos Päikese ja Kuuga arvatava ümber Maa tiiru tegemise aja põhjal järgmiselt: Kuu, Merkuur, Veenus, Päike, Marss, Jupiter, Saturn.¹⁷⁵ Sellist skeemi ja planeetide oma liikumiskiiruse järgi paigutamist näeme Klaudios Ptolemaiose (83-161 pKr, elas Egiptuses) geotsentrilisel maailmamudelil. Sellist mudelit võtsid araablased teadlased omaks ja selline traditsioon ühendada maal ja taevas toimuvat kestis üle pikaaega, *kivisid* ja *tähti* taheti jätkuvalt siduda. Sellises sakraalses geograafias mäed, jõed, saared olid taevasümbolitena käsitletud. See

¹⁶⁹ E. Martín – Consuegra, E. Hernández – Bermejo y J.L. Uberta, Los Jardines de Madīnat al Zahrā', su reconstrucción a través del polen. Publicaciones de la Universidad de Córdoba y obra social y cultural Cajasur, Córdoba 2000; lk.19, 83, 87

¹⁷⁰ Wehr, Hans, A Dictionary of Modern Written Arabic, Third printing, Librarie du Liban, Beirut, Macdonald & Evans LTD. London, 1980, lk.384

¹⁷¹ Ibn Khallikan's Biographical Dictionary translated from the Arabic by Bn Mac Guckin de Slane, council of the arabic society of Paris, Vol. 1 and 2, Paris, MDCCCXLII, vol. 2, lk.663

¹⁷² Борисов В.М Русско-арабский словарь, Под редакцией В.М.Белкина, Москва, издатель Валерий Костин, 2004; lk.80

¹⁷³ Бируни, Абу Рейхан (973-1048), Избранные произведения, том 2, Индия, Издательство Академии наук Узбекской ССР, Ташкент 1963, XIX.peatükk: *Taevakehade, tähtkujude, kuujamade ja muu selliste nimetustest*, lk.511

¹⁷⁴ Ü.Petersoni 7. loengu konspekt, 29.03.2006

¹⁷⁵ Droßler, Rudolf, Kui tähed olid jumalad, Tallinn, Valgus 1983, lk.166

vastas täielikult Koraanis väljendatud sõnumile, mis seisnes selles, et tark peab avastama Jumala märke tema poolt loodu kaudu: *Tema on see, kes laotas laiali maa, seadis sellele kindlalt püüvad mäed, jõed ja pani kasvama igasugused viljad paarikaupa ning kattis päeva ööga. Tõesti, selles kõiges on tähenduslikud märgid nende jaoks, kes mõtlevad* (13 sūra, 3 ajāt).¹⁷⁶ Maa oli seitsmeks erinevateks kliima tsoonideks jaotatud. See vastas uskumisele, et taevas ehk ülemine maa oli seitsmeks tasandiks jaotatud. Iga kliima oli seotud konkreetse planeedi ja tähtkujuga. Ja konkreetset Veenuse kultus on seotud selle maa geograafilise asukohaga. Ibn Hazm de Córdoba (994-1064 pKr) kirjutas *al – Andalus*’i ülistavat kirja (*Laus Hispaniae*), milles seostab kohaliku rahva arukust eeskätt selle kliima ning taevakehade mõjutusega. Tema meelest, see on üks eelistatud koht võrreldes muude maailma osadega, mis on põhjuseks, miks just nimelt siin oli soodne asukoht teaduse viljelemiseks.¹⁷⁷ Al-Makkaril loeme, et *al – Andalus* on nii Päikese (neljas kliima) kui ka Veenuse (viies kliima) mõju all olev regioon.¹⁷⁸ Seda on hästi näha juba mainitud Klaudios Ptolemaiuse kaardil, kus paistab, et *al-Andalus* asub nii neljandas kui viiendas kliimas (Põhja –Hispaania oli juba kuuendas kliimas).

Klaudios Ptolemaiuse (83-161 pKr, elas Egiptuses) kaardi fragment. Kaardi päritolu: *Ptolemaiuse maailm*. Le monde de Ptolémée, Cosmographie, Nicolas Germanus (editeur) 1482. Kaardi asukoht internetis: http://cartanciennes.free.fr/maps/monde_ptolemee.jpg, külastuspäev 04/06/2010

Kuna Ptolemaiuse kaardil on Pürenee poolsaare kuju on moonutatud, siis on raske täie kindlusega väita, kuhu täpselt kuulus paleelinnak: kas neljandasse, viiendasse või asus hoopiski nende kahe piiril.¹⁷⁹ Taevane maailm projitseeriti maale, luues või sidudes objekte taevas nähtuga. Muhammad al – Idrīsī (12.saj.) mainib Hispaania kirjeldamisel selle maa kõige rohkem ida pool asuva punktina Venuse Jumalanna jaoks püstitatud templit. García J. Mercadal (1883-1975) Muhammad al – Idrīsī teksti eessõnas osutab sellele, et Püreneedel asuva kuningriigi nimetatigi *Templi Maaks*, viidates *Pont-Vendres* Venusele, mis andis nimi tervele Hispaania piiripealsele mäestikule.¹⁸⁰ Samuti ütleb ka Ambrosio de Morales, 16.sajandil elanud kroonikakirjutaja: Hispaania riik algab idast *Ristide Mäest* (*Montaña de Creus* või *Cruces*), mis varem oli tuntud Kataloonias asuva Venuse Jumalanna mäena.¹⁸¹ See oli Veenuse mõju all olev maa, seetõttu Venust planeedi personifitseeritud jumalusena siin laialdaselt kummardatigi. Venuse tähendust paganlikus Hispaanias märgib ka suur hulk arheoloogilisi leide, mida näiteks eksponeeritud Úbeda linna arheoloogilises muuseumis. Roomlaste ajastu kalmuskulptuuridest

¹⁷⁶ See idee on Koraanis korduvalt väljendatud, 3 *ajāti* mõttekäik areneb järgmises *ajātis*

¹⁷⁷ Rubiera Mata, M.J., Literatura hispano – árabe, Colecciones MAPFRE 1492, Madrid 1998; lk.194-195

¹⁷⁸ The History of the Mohammedan Dynasties in Spain, Extracted from the Nafhu –t-tib min Ghosni-l-andalusi-r- rattib wa tariku Lisanu-d-din Ibni- l-Khattib, by Ahmed Ibn Mohammed Al-Makkari, vol.1-2, London 1840, vol. 1, lk.121

¹⁷⁹ Vt kaart *Ptolemaiuse maailm*. Le monde de Ptolémée, Cosmographie, Nicolas Germanus (editeur) 1482, http://cartanciennes.free.fr/maps/monde_ptolemee.jpg, külastuspäev 04/06/2010

¹⁸⁰ Muhammad al – Idrīsī, Descripción de España, Mercadal, J.García, Viajes de extranjeros por España y Portugal, Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura, 1999, lk.172, 171

¹⁸¹ Morales, Ambrosio de, Las antigüedades de las ciudades de España, que van nombradas en la coronica con las averiguaciones de sus sitios y nombres antiguos, Primera parte, Madrid, en la oficina de Don Benito Cano, Año de 1792; Valencia, Servicio de reproduccion de libros, lk.119

rääkides on muuseumi informatiivstendides mainitud haudades leitud Venuse kujukesi, väikse lapsega küljes (arvatavasti, selle poeg, Cupido). Seetõttu hiljem Venus saigi sujuvalt transformeeruda Maarja'ks Kristuslapsega. Ja äkki sama sujuvalt see transformeerus omakorda ka 10.sajandil Zahrā'ks? Aga kuidas sai siiski paganlik armastuse jumalanna islami poolt heakskiidetud, ja veel nõnda, et tema nimega tähistatakse kaliifi residents, mis on riigi tähtsaim poliitiline ja ideoloogiline sümbol? Kui on loogiline ja arusaadav, et Veenus planeedi tähenduses võis olla islamiusulistele vastuvõetud, siis seda ometi ei võinud juhtuda Venuse kui mütoloogilise personažiga. Kas antiikse Venuse seiklused võisid olla islami valitsejale meelt mööda? Vaevalt. Ja ma usun, et nad võisid olla koguni vastikust tekitavad ja tekitavad praegugi. Meil on teada Venuse antiigijumalannaga seotud kreeka-rooma päritoluga legende, millised, tõtt öelda, pole nii väga platoonilised, pigem vastupidi, mõne inimese arusaamise kohta, isegi ropud. Samas on teada, et just nimelt käsitletud ajavahemikul toimus mütoloogilise Armastuse jumalanna maine korrektuur, mille tulemuseks vanast lihaliku armastuse jumalusest sai neoplatoonilise armastuse jumalanna. Sellest tuleb eraldi jutt Venuse skulptuurile pühendatud peatükis. Venusel on kaalukas roll ka poliitilisest aspektist lähtudes. Nimelt, Rooma keisrid, kelle linna kohal kerkis uus, Allahi kummardajate linn, soovisid siduda ennast Ilu ja Armastuse jumalannaga, ja on teada, et nad pidasid oma suguvõsa Venusest põlvnemast. On võimalik, et kaliifi sooviks, vastavalt oma residentsi koha valikule ja selle kujundamisele, oli luua sidemeid Rooma keisririigi ja kalifaadi vahel, elustada Universaalse riigi idee selle ülerahvusliku riigi jumaluste panteoni kui ühisele ajaloolisele mälule toetudes. Venuse taasaustamine ja sellest jumalannast lugupidamine on tähtis antud juhul seetõttu, et Venus oli Iulia suguvõsa, kuhu kuulus Julius Caesar, jumalik esivanem, samas Venus oli tihti valitud *Baetica* linnade kaitsejumaluseks.¹⁸² Venust ehk konkreetset planeedi allegooriat rakendati eeskätt kohaliku traditsiooniga, Rooma Impeeriumi kultuuriga sidemete tugevdamiseks. Tuli kokku sobitada paganlik, kohalik kultus ja Ainujumala kontseptsioon. See polnud väliselt nii raske, nagu esmapilgul paistab, kuna mõlemad, nii planeedi kui islami Ainujumala kummardamisega seotud rituaal baseerus sama numברי sümboolismil.

Sellel Madīnat al Zahrā's avastatud veeanuma dekoorigil näeme Venusega seotud sümboolika rakendamist: viieosaline akantuse leht, merkarbi motiiv (The world of Islam, Faith, People, Culture, Edited by Bernard Lewis, Thames and Hudson Ltd, 1976, illustratsioon lk. 240)

Veenus oli Ptolemaiose süsteemis viies planeet, seotud viienda kuu ja päevaga, st reedese ehk islami traditsiooni järgi püha päevaga ja reedene mošee (suur mošee) oligi paleelinnakus püstitatud ja mošee hoone palveruum oli viielööviline. Viielööviline basiilika tüüpi struktuur on laenatud Vana-Kreeka templilt. Seda on eriti hästi näha viimaste fassaadidel, kus väljendubki hoone ruumijaotus ja otstarve.

¹⁸² Rüpke, Jörg, Religion of the Romans, translated and edited by Richard Gordon, Polity Press, UK 2007, lk.36

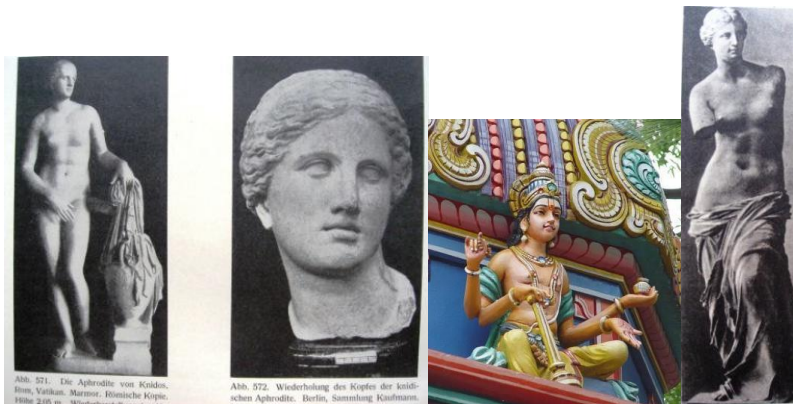

Abb. 123. Archaischer Hexastylus in Paestum. Nach Photographie Alinari 1908.

Abb. 126. Der sogenannte Tempel der Concordia in Torgentis. Nach Aufnahme des Archivs fotograf. national.

Kreeka templid (Die Klassische Kunst Griechenlands von Dr. Ludwig Curtius, Potsdam, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1938, illustratsioonid lk.108-109)

Reedene ehk Suur Mošee on orienteeritud Meka suunas, kagusse, samuti on kagusse orienteeritud juba mainitud Venus/Šukra ja vaatamata soolisele erinevusele, kuigi mõlemad paistavad pigem soota olevusteks, me näeme nii india kui ka kreeka-rooma traditsioonis kujutamise sarnasust.¹⁸³

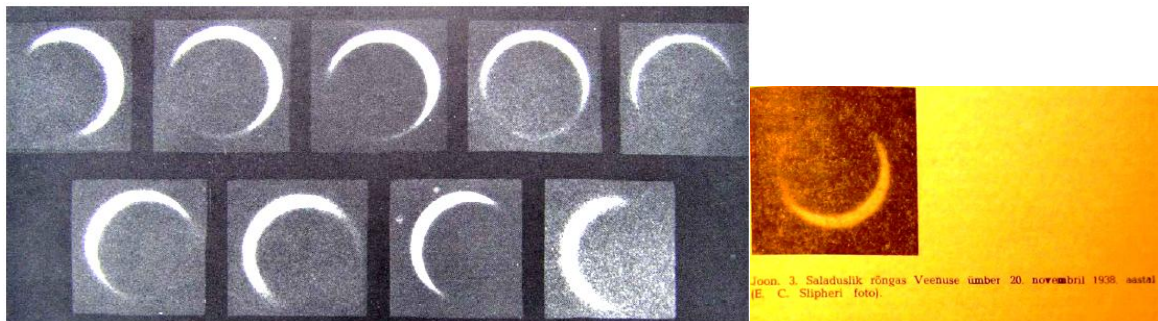
Tähelepanuväärne on kuju orientatsioon kagusse. Venus ja Šukra (vasakult kolmas). Venus (vasakult esimene ja teine) : Die Klassische Kunst Griechenlands von Dr. Ludwig Curtius, Potsdam, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1938, illustratsioonid lk. 378); (vasakult neljas): Любимов, Лев, Искусство древнего мира, Москва, «Просвещение» 1980, illustratsioon lk. 263; Šukra pilt internetis aadressil: www.omkarananda-kamakshi-org/images/shukra

Loomulikult, see väline sarnasus ei tähendanud, et Allahi kummardamine nüüd Venuse omaga asendatakse, sellest oli asi kohe väga kaugel. Lihtsalt teatud rahvakihtides visalt püsis iidse Venuse kummardamine kas või sama Kristuse ema kujul. Islami seisukohast, see kõik on mitmejumala kummardamine ja Koraanis nii Maria kui Jeesuse kultust tugevalt kritiseeritakse. Jumal on üks ja kummardada peab ühele Jumalale, kuid paraku mitte kedagi selleks sundida ei saa. Sellest on selgesti kirjas Koraanis: *Kui sinu Isand oleks tahtnud, oleksid kõik, kes asuvad maa peal, hakanud uskuma viimseni. Aga kas sa paneksid inimesed uskuma sunni varal?* (10 sūra, 99 ajät). Seetõttu jumalannaga pidi kui paratamatusega leppima, sest oli selgelt näha, et seda välja juurutada mitte kuidagimoodi ei saa. Iidne naist, seega Armastust ja Ilu kehastav sümbol oli asetatud peavärvale märgiks, et ka islam tunnistas nende mõistete tähendust. See sai ka *hadith*ides ehk Sõnumitooja õpetuse ja tegude kommentaarides kajastatud: *11. Ülestõusmise päeval igaüks saab olevat oma armastatuga koos; 30. Kõige täiuslikum usklik on see, kes on parema käitumisega, ja parema käitumisega on need, kes kohtlevad naisi kõige paremini; 31. See maailm on nauding ja kõige suuremaks naudinguks on ausameelne naisterahvas.*¹⁸⁴ Mütoloogiline Venus, tõsi küll, õilistatu ja maisest maksimaalselt vabastatuna, võis olla aktsepteeritud ja peavärvale kohale asetatud. Venus, nagu sai eelnevalt mainitud, oli Veenuse planeedi allegooriaks rooma traditsiooni järgi, see tähendab, paleelinnaku nimi oli tegelikult seotud planeediga. Selles pole midagi kummalist, isegi Koraani sümboliks on peetud planeet

¹⁸³ Vt. lisa kõrvutatud Šukra ja Aphrodite/rooma Venuse kujud.

¹⁸⁴ *Dichos del Profeta*, Mahmud Sobh, Historia de la literatura árabe clásica, Madrid 2002 lk.236-240

Päikese valgust.¹⁸⁵ On teada, et planeedi auks sai nimetatud üks teine islamimaade oluline linn – Kairo. Fatimiidide kaliif Al-Muizz- li -Din – Allah (953-975) nimetas Egiptuse uut pealinna *Al-Qahira* Marsi planeedi auks, sest linna vundamendi rajamisel see planeet just tõusis.¹⁸⁶ Kosmiline temaatika arenes ka muudes paleelinnade hoonetes, näiteks, juba mainitud *Salón Ricos* ja *Kaliifi Hallis*, kus oktagonaalse ruumi keskel seisis elavhõbedaga täidetud bassein, millise abil oli saavutatud efekt, nagu ruum liigub päikese valguse järel, või, teiste arvates, see oli telje ümber pööranud. Hall oli nii suure tähtsusega, et selle järele vaatamine oli usaldatud kaliifi järglase, Al-Hakamile. Ida Halli nimega *al-mūnis* olid asetatud 12. punasest kullast tehtud ja pärlite ja kalliskividega inkrusteeritud figuuri, nad esitasid erinevaid loomi: üks neist oli lõvi, ühelt poolt lõvi oli antiloop, teiselt poolt krokodill, selle looma vastas oli kotkas ja draakon, ja grupi kahelt poolt olid tuvi, pistrik, paabulind, kana, kukk, harksaba ja raisakotkas.¹⁸⁷ H.Stierlini kohaselt, see oli kindlasti kosmoloogiline seade ja “loomade tsükel” kujutas taevase eht tähtede ja planeedide sfääri, ja selline seade oli mõeldud horoskoopide koostamiseks.¹⁸⁸ Paleelinnak polnud ainuke islami arhitektuuri kosmilise temaatikaga monument. Näiteks, praeguse Jordaania territooriumil on olemas 711-715 vahemikus ehitatud kõrbeloss Qasr Amra ehk Punane palee¹⁸⁹. Selle lossi keskmise ruumi kuppel on kaunistatud tähtkujude ja “taevaringidega”.¹⁹⁰ Taevakehade sümbolitega sakraalarhitektuuri rajatiste kaunistamine toimub islamiriikides tänapäevani välja, kuna paljud mošeede kuplid ja minaretide tornid on kaunistatud väidetavalt poolkuu taoliste elementidega. Kui me võrdleme neid kaasaja astronoomide poolt tehtud Veenuse planeedi fotodega, siis taevakeha teatud liikumisfaasides sarnaneb islami arhitektuuri kroonivate elementidega üsna täpselt. Võib oletada, et islami sakraalarhitektuuri kroonib mitte Kuu, vaid Veenuse kuju. Islami traditsiooni kohaselt, peab see küll ilmtingimata planeet Kuu olema. Kuu on islami traditsioonis erakordselt tähtis, elu on seotud kuu kalendriga (Koraan, 10 sūra, 5 ajāt) ja legendid Prohvetist kõnelevad, et Allah poolitas kuud tõendusmargiks Muhammadi Tema prohvetiks olemise tunnistuseks.¹⁹¹ Aga vaadake ise. Nimelt, taevakeha sarvede otsad on mošeedel ühendatud. Kuu planeedil on nad teineteisest eraldatud.

Veenuse faasid: 1) Tanga, Paolo, Laboratoire Cassiopée – Observatoire de la Côte d’Azur, Twilight phenomena in the atmosphere of Venus during the 2004 inferior conjunction; 2) Veltmann, Ülo-Ilmar, Taevakaunitar Veenus, Kirjastus „Valgus“, Tallinn 1967, lk.27, joonis nr 3. Mõlemal fotol on näha, et väiksemate faaside korral Veenuse sirbi sarved pikenevad, ja mõni kord see pikenedamine on nii ulatuslik, et sarved ühinevad ja moodustavad tumeda planeedi ümber nõrga heleda rõnga.

¹⁸⁵ Al-Ghazālī, Abū Hāmid, Eksitusest päästja. Lampide orv, araabia keelest tõlkinud ja kommenteerinud Kalle Kasemaa, Ilmamaa 2007; lk.154

¹⁸⁶ Е.И.Зеленов, Египет. Средние века. Новое время. Издательство С.Петербургского университета, lk.82

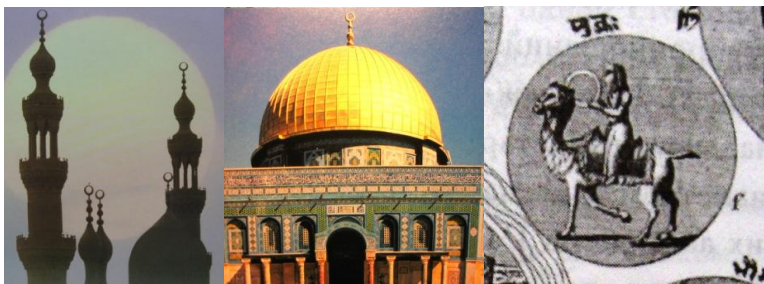
¹⁸⁷ Al-Makkari, vol.1, lk.237-236

¹⁸⁸ Stierlin, Henry, Islam from Baghdad to Cordoba, Taschen, 2009, lk.100

¹⁸⁹ Qasr Amra, Alhambra – mõlemad Punased paleed!

¹⁹⁰ Drobler, Rudolf, Kui tähed olid jumalad, Tallinn, Valgus 1983, lk.211, illustratsioon nr.55

¹⁹¹ Arberry, A.J., Moorish Poetry, A Translation of The Pennants, An Anthology compiled in 1243 by the Andalusian, Routledge Courson, London and New York 2001; lk.139

1) Kairo linnaavaade; 2) Kaljutempel (O' Kane, Bernard, Islami aarded, muslimimaaailma hiilgus kunstis, Sinisukk 2008, lk.11, 35 illustratsioonide fragmendid); 3) Fragment illustratsioonilt *Maa, planeedid ja tähtkujud*, Venus (ehk India traditsiooni järgi, Šukra) hoiab käes rõngataolist, islami sakraalarhitektuuri sümboliga sarnast kuju. Skeemil tähistatud *f* tähega (Томас, Пол, Легенды, мифы и эпос древней Индии, Евразия, Санкт-Петербург 2000, illustratsioon lk. 199)

Kui me uuriksime Ülo-Ilmar Veltmannil lk.27¹⁹² joonisel nr 3 esitatud (tõsi küll, halva trükikvaliteedi tõttu, väga uduselt) 20.11.1938.a. E.C. Slipheri Veenusest tehtud fotot ning Edsoni 1940.a. tehtud fotod,¹⁹³ siis näeksime, et väiksemate faaside korral Veenuse sirbi sarved pikenevad, ja mõni kord see pikenemine on nii ulatuslik, et sarved ühinevad ja moodustavad tumeda planeedi umber nõrga heleda rõnga. Vastavalt Veltmannile, nähtus tekib siis, kui Veenus on Päikesega alumises ühenduses (planeedi asend allpoolt Päikest) ja nendevaheline nurkkaugus on 4° kuni 7°. /.../ Nähtavasti tekitavad rõnga atmosfääri päris ülemised kihid.¹⁹⁴ Sellise teooria kasuks kõneleb ka Paul Thomase *Vana India eepos, müüdid ja legendid* esitatud illustratsioon, kus antropomorfne Venus (ehk India traditsiooni järgi, Šukra) hoiab käes rõngataolist, islami sakraalarhitektuuri sümboliga sarnast kuju.¹⁹⁵ Seega võimalik, et käsitletavas paleelinnakus Veenust esitati Venuse kujuga, kuna tegemist oli vana- kreeka rooma planeedi allegooriaga, ja, nagu sai eelnevalt mainitud, kaliif sooviski oma riigi universaalse Rooma impeeriumiga siduda. Hiljem aga Veenuse planeedi kujutamine islami arhitektuuris jätkus, kuid antropomorfse Venuse kujutamisest sootuks loobuti. Ilmselt, oli nii, et Venuse ehk Rooma personifitseeritud planeedijumalusena planeedi kujutamine oli oluline konkreetsetl käsitletud ajal, kuna see oli seotud kaliifi kavatsusega taastada ülerahvuslik Rooma impeerium, ja hiljem, kalifaadi lagunemisel, neid ideid keegi enam ei jaganud.

Väidetava Venuse kuju kroonis paleelinnaku peaväravat, mille nimi oli *bāb al qubba* või *Kupli värav*.¹⁹⁶ On võimalik, et viidatud on Jeruusalemma *Kalju kuplile* ehk *qubbat as-šahra*’le “*قبة الشجرة*”.¹⁹⁷ See peavärava nimetus võis vihjata ka *zahra-šahra* (emfaatiline š) sõnamängule, sest *kupli värava* kohal seisis *zahra* kuju. Selliseks sõnamänguks on alust mitte üksnes sõnade formaalse sarnasuse tõttu. Mõlemad- nii neoplatoonilises vaimus käsitletud Venuse kuju kui kalju- on jagamata armastuse allegooriaks. Tuhande ja ühe öö muinasjutude kogumikus on esitatud järgnevad luuleread: *Ja hakkasin [selle konkreetse loo peategelane Džanšahh] talle kurtma selle üle, mida olen saanud armastuses kannatada, ja ta lausus- oled, sellest teadmata, kaljule kurnnud. Ja ma ütlesin- kui su süda oleks kaljutaoline, siis see poleks tumm, Allah ju pani kivist vett voolama*.¹⁹⁸ Seega Venuse kuju asetamine peavärava kohale, mille nimega taheti tegelikult kaljule, ja konkreetsele kaljule viidata, toimus väga hästi ettekavandatud plaani kohaselt. Püha kalju on seotud heebrea ajaloo kulminatsiooni hetkedega ja hiljem sinna sai ka Kaljutempel püstitatud. Said Ibn al –Batrik¹⁹⁹ jutustab Jerusalemmas asuvast Az- Zahrast, mis pidi asuma selle mošee küljel, kuhu pööratakse palvuse ajal. See kalju on *Pühadus*, asub

¹⁹² Velmann, Ülo-Ilmar, Taevakaunitar Veenus, Kirjastus „Valgus“, Tallinn 1967

¹⁹³ Tanga, Paolo, Laboratoire Cassiopée –Observatoire de la Côte d’Azur, Twilight phenomena in the atmosphere of Venus during the 2004 inferior conjunction, lk.11

¹⁹⁴ Velmann, Ülo-Ilmar; lk.27

¹⁹⁵ Томас, Пол, Легенды, мифы и эпос древней Индии, Евразия, Санкт-Петербург 2000, tabel *Maa, planeedid ja tähtkujud*, lk.199. Venus on kujutatud (f) numbri all medaljonis.

¹⁹⁶ Marianne Barrucand, Achim Bednorz, Moorish Architecture in Andalusia, TASCHEN, Köln 2002; lk.65

¹⁹⁷ Баранов, Х.К., Арабско-русский словарь, Москва, «Русский язык», 1989; lk.431

¹⁹⁸ Книга тысячи и одной ночи в 8 томах, перевод с арабского М.А. Салье, том 5, ночь 509, Государственное издательство художественной литературы, 1959, lk.199

¹⁹⁹ *patriitsi poeg* või Eutyicii (lad.); vene transkriptsioonis Евтихий; aastal 934 valitud Aleksandria linna patriarhhiks, suri 940.a.

maailma keskpunktis ning oli iisraeli rahva templiks. Nad pidasid selle pühaks ning pöörasid selle kalju poole palvuse ajal kõikjalt kus parajasti asusid. See on see kalju, kus Jumal pidas kõnet Jaakobiga, ning mille viimane *taeva väravaks* nimetas [1Ms 28:10-22, *Jaakobi unenägu Peetelis*] /.../Kui *rum*-id võtsid vastu ristiuku, Helena, keiser Konstantinuse ema, ehitas Jeruusalemmas hulgaliselt kirikuid, aga selle kalju, Az- Zahra koht, ning selle ümbrus seisis varemetses. Sinna kristlased vedasid ka oma prügi ning valasid välja mustuse. Kristlased ei ehitanud selle peale templit, sest meie Issanda Jumal ütles Pühas Evangeeliumis: *Teie koda jäetakse maha.*²⁰⁰ Ning ütles veel Pühas Evangeeliumis : *...ei jäeta siin kivi kivi peale, mida maha ei kistaks!*²⁰¹ Kaliif Umar [I](634 -644) oli see, kes seda mustusest oma kätega puhastas.²⁰² Samuti on Jeruusalemma Püha kaljuga seotud suurim Koraanis kirjeldatud ime nagu seda on Muhammadi öine retk taevasse ehk *mi'raj*. Jeruusalemm ehk Jeruschalajim, ar. *Al-Kuds*, ehk *Püha linn* oli araablaste poolt aastal 638 vallutatud. Umar I oli see, kes Templimäel ristiuku ajal tekkinud prügimäe likvideeris, kuid mošee ehitamine oli teostatud umaijaadide dünastia kaliifi 'Abd al-Malik ibn Marwān'i ajal (685-705), meie kangelase „Abd al-Rahmān III kauge sugulase poolt. Nimelt, Abdulmalik, Marwani poeg, alustas Kaljutempli ehitamist Püha Kalju kohale selleks, et inimesed, selle asemel et minna palverännakule Mekasse, oleksid läinud Jeruusalemma. Mekas valitses tol ajal tema rivaal, Ibn Zubair.²⁰³ Umajjaadid ei võinud oma dünastia poolt taas austusse asetatud templit kaua imetleda, sest nende valitsemine lõppes kaliif Marwani II (745-750) ja tema perekonna mõrvamisega nende rivaalide, Muhammadi sugulaste, abassiidide poolt. „Abd al-Rahmān III oli tolle veresaunast päästetud Marwani poja, „Abd al-Rahmān I, otsene sugulane. Kuna tõeline Jeruusalemm oli igaveseks kaotatud, oli tarvis püstitada uus, samaväärne mujale ja sellega võiks seletada Madīnat al Zahrā" nime läbivaid assotsiatsioone. Paistab, et Püha kaljuga seotud leidis kajastamist mitte üksnes nimes. Paleelinnaku keskseks kujunduselemendiks oli juba mainitud veesüsteem, mille basseinideks olid marmorsarkofaagid. Ibn – al Faqih 'i²⁰⁴ kohaselt, kõik olemasolev mage vesi voolab välja Jeruusalemmas asuvast as – Sahra kaljust. Mõistagi Jumala vägevuse näitamiseks ja see idee on täiesti identne *Tuhande ja ühe öö* muinasjutude kogumikus avaldatule, sest see vesi voolab see Jumala armust ja see seisneb selles, et Jumala jaoks pole miski võimatu. Ja sama idee allegooriline esitamine leidis laialdast rakendamist paleelinnakus. Surnute ülestõusmisel Ka'aba, koos kõikidega seda külastanud palveränduritena, saab pruudina²⁰⁵ Jeruusalemma üleviidud.²⁰⁶ Nagu araablaste allikatest teame, Jeruusalemm on Taevale lähim paik. Ja Taevas sündivad Paradiisi jõed. Seega, paleelinnaku kujundusega võidi soovida luua assotsiatsioone Jeruusalemma, Püha paigaga. Veel on eeskätt puhastatav toime. Üks *Palestiina kogumiku* autoritest, Jaqut (1179-1229), iseloomustab Jeruusalemma Templit kui *Beit al – Mukaddis*, st *Pattudest puhastatav maja*.²⁰⁷ Lk. 1111 on Tempel nimetatud *beit al- makdis 'iks* (*puhastatav maja*), selleks on linna keskel asuv mošee, mille keskel on kalju *as-sahra*. Väline keha puhastamine toimub läbi vee. Meie Madīnat al Zahrā" vee basseinideks olid roomlaste, paganate poolt valmistatud sarkofaagid. Sarkofaag tähendab *lihasööja*. Maine keha saab sarkofaagis hävitatud. Selle asemele tuleb kristallkirgas puhastatav vesi. Mis muutub omakorda valguseks, sest, Felix Hernandez Gimenez 'i monograafia kohaselt, pursskaevude ning basseinide veepinna peegeldus valgustas hooneid ning ruume.²⁰⁸ Samas veebasseinid olid ikkagi endised hauad ja see asjaolu lisab kujundusele muidki tahke ja just nimelt peavärava kuju ja sarkofaagide koosmõjul.

²⁰⁰ Matteuse Evangeelium, 23:38

²⁰¹ Mt,24:2

²⁰² Православный палестинский сборник, 50-й выпуск, Издание православного палестинского общества, Палестина от завоевания ее арабами до крестовых походов по арабским источникам, редактор Медников Н.А.; СПб 1897, vol. II, lk.268-69

²⁰³ The History of the Mahometan Empire in Spain, London 1816, lk.45

²⁰⁴ ar. *seadusetundja ehk juristi poeg*, kirjutas u.903a

²⁰⁵ *Jebalu-l-arús* oli selle mäe nimeks, kuhu Madīnat al Zahrā" rajati, tõlkes see tähendas *pruudi mägi*

²⁰⁶ Православный палестинский сборник, vol.III, lk.735- 738

²⁰⁷ op.cit; vol.III; lk. 1089-1091

²⁰⁸ Felix Hernandez Gimenez, Madīnat al Zahrā", arquitectura y decoracion, Nota preliminar, purificacion Marinetto Sanchez, Prologo Antonio Fernandez – Puertas,Granada, Patronato de la Alhambra MCMLXXXI; sissejuhatus, lk.XXIV

Viimased tuletasid linna elanikele meelde surma paratamatust ja maise elu silmapilksust ja olid toodud paleelinnakusse ka „selleks, et hauad oleksid meie silmade ees ja me saaksime neid näha ja tuletada meelde surma, tulevase elust mitte unustades, ja selleks, et armastus maise elu vastu lahkuks meie südametest ja et see ei juhataks meid meie Issanda kummardamisest kõrvale“. ²⁰⁹ Kuid Venuse kuju selliste haudade foonil võis viidata Armastuse ja Ilu jäädavusele.

Maistest ja praktilistest asjadest rääkides tuleb võtta arvesse, et „Abd al-Rahmān III sooviks võis olla abbassiide majanduslik alistamine. Uhke rajatise olemasoluga inimesed oleksid tahtnud külastada just tema Uut Jeruusalemma, mitte sõita palverännakule Vanasse, vihatud abbassidide valduses olevasse. Ja mida vähem palverändureid Jeruusalemmas, seda vaesem on abbaasiidide riigikassa. „Abd al-Rahmān III suguvõsa valitsuse all olev Jeruusalemm oli siis tema perekonna vaenlase, hašim klannist abbassiidide (750-1258) suguharu all. Hispaania umaijaadid eales ei unustanud oma soole Süürias tehtud ülekohut, ja kättemaks vaenlastele – nüüdsetele ida kaliifidele, sulas kokku teispoolsussese suunatud mõtisklustega. Õilis eesmärk – teenida Jumalat siin ilmas – tundub olevat tugevalt läbipõimitud üsna maisete viha, armukadeduse ja armastuse tunnetega. Seetõttu ainuke variant Jeruusalemm ehk Taevale lähim paik tagasi vallutada oli Jeruusalemm enda juures luua. Eelnevalt, seoses Venuse kujuga, sai näidatud, kuidas kaliifil osavalt õnnestus siduda omavahel esmapilgul ühendamatud asjad – paganlik kultus ja islam, ja selline vajadus oli mitmest osajoludest tingitud, Venus oli valitud ennast Rooma mantlipärijaks näitamiseks, nüüd, seoses värava nimega, kus kuju seisis, peegeldus soov siduda ennast ka vanade Iisraeli kuningatega. Eelkõige muidugi Sulaymani ehk Saalomoniga. Sulayman, prohvet ja kuningas on Koraanis 17. korda nimepidi mainitud. Sulayman oli muslimite ajaloolaste ja tõlgendajate poolt kirjeldatud kui üks neist neljast ainukestest kuningatest, kes valistles üle terve Maa.²¹⁰ Seetõttu oli kindlasti vajalik toetada ja edasi arendada ideid, mis sidus Vana Testamendi legendaarseid tegelasi Hispaaniaga. Seda, nagu teada, on hakatud tegema juba Hispaania vallutamisest saadik. Et näidata, et Hispaania ongi Taaveti suguvõsa maaks. *The History of the Mahometan Empire in Spain* tsiteeritud Ibn Bashkuval 'i (suri 578/1183) arvates, Córdoba oli asustatud juba Moosese eluajal.²¹¹ María Jesús Rubiera Mata *Literatura hispano – árabe* on esitanud Abū Hāmid al Garnāṭī (s.1170) teose katkend Córdobast ehk *Vasest linnast* ja selle autori kohaselt, tegemist on veidi hilisema rajatisega, kuna *Vasest linna* ehitas Andaluusiasse Saalomon, Taaveti poeg, seesama, kes püstitas Ainujumalate Templi.²¹² Umaijaadide kaliifi 'Abd al-Malik ibn Marwān'i (seesama, kes ehitas Kaljutempli Saalomoni Templi kohale) valitsemise ajal, emiir Mūsā ibn Nusayr oli saadetud retkele, et leida anumad, kuhu kuningas Saalomon pani vangi deemoni soost vaime- džinne. Nagu kirjeldab meile see legend, *Vasest linn* ehk Córdoba osutus täitsa vallutamatuks, ja Mūsā ibn Nusayr otsustas, mitmete katsete järgi, järele jätta. Abd ar Rahman ibn Abd al Hakami (802/3-871) teos *Egiptuse, al-Magribi ja al-Andalusi vallutamine* jutustab, et Tarikhi tähtsaim mure oli leida Suleiman ibn Daudi [ehk Saalomoni] laud, mida Testamendi rahvas kirjeldab.²¹³ Muhammad al – Idrīsī kohaselt, Toledo linn oligi see koht, kus leiti Saalomoni, Taaveti poja, laud, ja paljud muid väärtusi, mida kõike on võimatu üles lugeda.²¹⁴ Jeruusalemma tähtsaim aare oligi kuningas Saalomoni laud ning selle kuninga pärlikee.²¹⁵ Laud, nagu eelpoolnimetatud allikas ütles, oli leitud Hispaanias. Kas oli samuti avastatud ka pärlikee? Paistab, et küll, allegoorilises mõttes. Pärlikeeks oli hispaania kalifaat ise, mis küll 11. sajandi algul purunes eraldiseisvateks

²⁰⁹ *Jutt zu-l-karneinist* (st kahesarvelisest ehk Aleksander Suurest), Книга тысячи и одной ночи в 8 томах, перевод с арабского М.А. Салье, том 5, ночи 434-606, Государственное издательство художественной литературы, 1959, lk.79

²¹⁰ *The Qur'an: an encyclopedia*, edited by Oliver Leaman, Routledge, 2007, lk.604

²¹¹ *The History of the Mahometan Empire in Spain*, London 1816, lk.165

²¹² teos kuulus zanrile *ayā'ib*, mis tähendab tõlges *imede kirjeldamine*. Sellised *ayā'ib* on seotud araablaste vallutamisega ja selle traditsioonilise interpreteerimisega, mida on võimalik kohata erinevates seda teemat puudutavates allikates. Selle traditsiooni tuumaks on idee, et antud maad ehitasid üles Vana Testamendi legendaarsed kuningad, Taavet ja Salomon; Rubiera Mata, M.J., *Literatura hispano – árabe*, Colecciones MAPFRE 1492, Madrid 1998; lk. 225

²¹³ Абд ар – Рахман ибн Абд ал Хакам, Завоевание Египта, ал- Магриба и ал- Андалуса, Москва 1985, lk.225

²¹⁴ Muhammad al – Idrīsī, *Descripción de España*, Mercadal, J.García, Viajes de extranjeros por España y Portugal, Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura, 1999, lk.172

²¹⁵ *The History of the Mohammedan Dynasties in Spain*, Extracted from the Nafhu –t-tib min Ghosni-l-andalusi-r- rattib wa tariku Lisanu Lisanu-d-din Ibni- l-Khattib, by Ahmed Ibn Mohammed Al-Makkari, vol.1-2, London 1840, vol. 1, lk.25

riikideks.²¹⁶ Varem tsiteeritud Palestiina kogumiku autorite katkendites tihti rõhutatakse, et Saalomoni tempel seisis hüljatuna kuni muhameedlaste saabumiseni, kes hakkasid seda taas austama. Miks islami kaliif, kelle kädetöö on käesoleva kirjatüki ajendiks, pidas Taaveti suguvõsast lugu? Sest nende tegevus oli hea ja õiglane nii inimeste kui ka Jumala silmis ja ta soovis võtta nendelt eeskuj, nagu seda on teinud tema esivanem 'Abd al-Malik ibn Marwān', heebrealaste jumalakoda taastades: Taavet tegi ettevalmistusi templi ehitamiseks, *käskis koguda Iisraelimaal olevaid võõramaalasi ja pani kiviraiujad raiuma tahutud kive Jumala koja ehitamiseks,...hankis palju rauda ja vaske,...arvutult seedripuud...*(1Aj 22:2-4). Tema poeg Saalomon ehitas koja Issanda nimele, Hisikia kõrvaldas ohvrikünkad, purustas sambad, raius maha viljakustulbad ja pihustas vaskmao..., mis panid püsti tema eelkäiad – kuningad, kes tegid sellega kurja Issanda silmis (2Kn 18:3-4). Joosija oli hea kuningas, sest ta tegeles Issanda lagununud templi kohendamisega (2Kn 22:5), samuti oma isa Aamoni ajal taastekkinute paganlike nähtuste likvideerimisega – *ta tappis altarite peal kõik seal olevad ohvriküingaste preestrid ja põletas nende peal inimesi* (2Kn 23:5,8,20). Nende kuningate usk polnud mitte paljas tegudeta usk, vaid konstruktiivne, Jumala meelepärasele loomisele orienteeritud tegutsemine. Nende kuningate elu ja teod olid „Abd al-Rahmān III paleelinnaku loomisel eeskujuks ja ta olevat öelnud, et kui valitsejad soovivad, et tulevased põlved nende ülevatest tegudest räägivad, on vaja kasutada mitte relvade, vaid monumentide, arhitektuuri keelt. On ju näha, kuidas püsivad püramiidid, kuigi nende ehitajad on ammu siit ilmast kadunud. Konstruktsioon jääb alles võimu suursuguse sümbolina.”²¹⁷ Samas ei maksa unustada, et *Kupli värav*, millest oli eelnevalt jutu ja millega seoses Jeruusalemma Püha kalju oli puudutatud, võis kroonida naisterahva, võimalik, et Venuse kuju. Kui see oli armastuse jumalanna kuju, siis selline kroon on igati mõistetav. Püha kalju oli kohaks, kuhu läks Aabraham, et oma poja, maise armastuse, taevasele ohverdada ja 10. sajandi Venus polnud kaugeltki mitte maise armastuse allegooria. See oli neoplatoonilise armastuse sümboliks ja sellisena oligi Vana Testamendi sõnumi teise vormi kaudu esitamiseks. Kui oletada, et paleelinnaku kavandajad mõtlesid siduda peaväravat Jeruusalemma püha kalju ja Kaljutempliga, siis seda saigi kroonida üksnes Venuse ja ei mingi muu kuju (nt kaliifi kõrvalnaise kuju). Madīnat al Zahrā“ peavärava kohale asetatud Venus esitas Veenuse planeedi ja kuju, nagu me paleelinnaku plaanil näeme, oli lõunasse, Päikese kliima suunas pööratud, Päikese valgus aga on Ainujumala valguse sümboliks. Seega on võimalik, et Madīnat al Zahrā“ nimega taheti hoopis väljendada Ainujumala triumfi paganlike uskumiste üle, Valguse triumfi Pimeduse üle? Vastavalt sõnaraamatule, *zahr* (زهر) tähendab mitte ainult *hiilgama, särama, helkima, välgatama, sätendama*, vaid ka *valgustama*.²¹⁸ See asjaolu annab meile võimaluse käsitleda *Madīnat al Zahrā'* Valguse linnana. Just nimelt *Valguse*, ja mitte *sära* või *hiilguse* epiteediga, nagu seda on varem viidatud kirjanduses nimetatud. See on ääretult oluline nüanss, sest muudab kogu kompleksi kontseptsiooni. *Valguse linn* on eeskätt *teadmise, tarkuse, tunnetamise linn*. *Särav, hiilgav, sätendav* linn on eelkõige välise rikkuse, maise vägevuse kantsiks. Valguse linn on ka *Headuse linn*, sest selle linna valitsemine teostatakse jumaliku sõnumi järgides, seega, see on *Jumala Linnaks*. Valguse linna nimi sobib paleelinnale ka otseses mõttes – selle tänavad olid valgustatud, samuti oli valgustatud ka sinna pealinnast viiv tee²¹⁹ ja paleelinnaku valgustussüsteemis olulist osa mängis veebasseinidest tulenev peegeldus. Ja veebasseinidena olid paganlike ja kristlike süžeedega sarkofaagid. Kujunduses sai küll esmapilgul ühendamatu ühendamine võimalikuks. Aga kuidas küll ühtesobitada islami ainujumala idee polüteismiga, kuidas sellised ideed saavad koeksisteerida? Selle küsimuse lahendamiseks peab pöörduma al – Fārābī tunnetusteooria poole. Vastavalt Koraanile, Jumal on valgus (24 *sūra*, 35 *ajāt*). Tõe ehk Jumala tunnetamine on inimese kõrgeim eesmärk. Me peame seda valgust nägema, aga kuidas? Filosoofi kohaselt, mida tugevam on valgusekiir, seda nõrgem on meie võime seda vastu võtta, sama juhtub ka

²¹⁶ ingl. *scattering of pearls*, op.cit., lk.34-35

²¹⁷ E.Martin – Consuegra, E.Hernández – Bermejo y J.L.Ubera, Los Jardines de Madīnat al Zahrā“, su reconstrucción a través del polen. Publicaciones de la Universidad de Córdoba y obra social y cultural Cajasur, Córdoba 2000; lk.19

²¹⁸ Federico Corriente, Ignacio Ferrando, Diccionario avanzado árabe, Herder, Barcelona 2005, lk.498-499

²¹⁹ The History of the Mahometan Empire in Spain, London 1816, lk.162

Esmapõhjuse või Esmamõistusega. Selle mõistmine on raskendatud meie mõistmise nõrkuse tõttu.²²⁰ Al – Fārābī idee seisneb selles, et me ei saa Valguse allikale otsa vaadata ja seetõttu peame kasutama vahepealseid ekraane, kus need valguse kiired murduvad ja lõpuks meieni jõuavad. Kõrgeim eesmärk on Jumala juurde jõudmine ja see toimubki ülemiste sfääride või astmete järk-järgulise tunnetamisega. Kõige tähtsaim on tema filosoofia juures see moment, ei Ideaalühiskond ei alga siin, mateeria ilmas, vaid selle algus ning ka lõpp on Ainujumalas, keda ta nimetab Esimeseks olendiks. See on täiuslik olend, sest ei oma vastast, samuti ei eksisteeri miski väljaspoolt teda, mis oleks tema eksisteerimise tarvis vajalik. Nagu näiteks, ta on suurehingeline ning see omadus, *suurehingelisuus*, on ta enda substantis, alatine ning mitte väline kategooria. Muud olendid omavad *suurehingelisuse* ajas, see on nende suhtes väline substantis. Ning Esimesest Olendist lähtuvad selle erinevatel astmetel olevad emanatsioonid alljärgnevalt:

- 1) Esimene Olend
- 2) Teise astme olend (ta tunnetab end ja Esimest olendit ning on immateriaalne. Esimese Olendi tunnetamine tekitab selles vajadust kolmanda astme konstrueerimise vastu);
- 3) Kolmanda astme olend - Esimene Taevas (ta tunnetab end ja Esimest olendit ning oma sisu poolt ülesehitatuna omab vajadust kinnistähedde orbiidi vastu. Samas Esimese Olendi tunnetamine tekitab selles vajadust neljanda astme konstrueerimise vastu);
- 4) Neljanda astme olend - Saturni orbiit (immateriaalne, ta tunnetab end ja Esimest olendit, ning Esimese Olendi tunnetamine tekitab selles vajadust viienda astme konstrueerimise vastu);
- 5) Viienda astme olend - Jupiteri orbiit (immateriaalne, ta tunnetab end ja Esimest olendit, ning Esimese Olendi tunnetamine tekitab selles vajadust kuuenda astme konstrueerimise vastu);
- 6) Kuuenda astme olend - Marsi orbiit (immateriaalne, ta tunnetab end ja Esimest olendit, ning Esimese Olendi tunnetamine tekitab selles vajadust seitsmenda astme konstrueerimise vastu);
- 7) Seitsmenda astme olend - Päike (immateriaalne, ta tunnetab end ja Esimest olendit, ning Esimese Olendi tunnetamine tekitab selles vajadust kaheksanda astme konstrueerimise vastu);
- 8) Kaheksanda astme olend - Veenus (immateriaalne, ta tunnetab end ja Esimest olendit, ning Esimese Olendi tunnetamine tekitab selles vajadust üheksanda astme konstrueerimise vastu);
- 9) Üheksanda astme olend - Merkuur (immateriaalne, ta tunnetab end ja Esimest olendit, ning Esimese Olendi tunnetamine sünnitab selles vajadust kümmanda astme konstrueerimise vastu);
- 10) Kümmanda astme olend - Kuu (immateriaalne, ta tunnetab end ja Esimest olendit, ning Esimese Olendi tunnetamine tekitab selles vajadust üheteistkümmanda astme konstrueerimise vastu);
- 11) Immateriaalne instants, mis tunnetab end ning Esimest olendit, küll aga Esimese Olendi tunnetamine tekitab selles vajadust materiaalse astme konstrueerimise vastu. Sellest tulenevad eraldiseisvad materiaalsed subjektid²²¹.

See on täiuslik, Esimese Olendi ehk Jumala poolt loodud maailma kord.²²² Nagu see selgelt ja piltlikult näitab, materiaalse astme subjektid pole Esimese Astme olendiga vahetus ühenduses, vaid saavad seda tunnetada vaid vahepealsete struktuuride abil. Ning on loogiline järeldus, et kui selle tunnetamise protsessi järgi selle materiaalsus haihtub, ta võib jõuda järgmisele tasandile jne. See on lühike kokkuvõte Al – Fārābī tunnetamise teooriast. See on väga oluline käesoleva magistritöö jaoks, et olla siin tervenisti eksponeeritud, sest see seletab, miks müüdi kangelased ja

²²⁰ Gomez Nogalez, Salvador, La politica como unica ciencia religiosa en Al – Fārābī, Prólogo de Miguel Cruz Hernández, Cuadernos del seminario de estudios de filosofia y pensamiento islamicos, Instituto hispano – árabe de cultura, Madrid 1980; lk. 98.

²²¹ Abū Nasr al – Fārābī, La Ciudad Ideal (Al Madīnat al – fādila), Presentación Miguel Cruz Hernández, Traducción Manuel Alonso Alonso, Colección Clásicos del Pensamiento, Editorial Tecnos, S.A., Madrid 1985; lk.28-30

²²² See kord on identsel kujul esitatud Dante Alighieri *Jumalikus komöödiad*.

jumalused said kaunistada paleelinnaku väljakuid ja hooneid. Sellised olendid- igavesed jumalused, muusad, kangelased on astmelise maailma integraalsed osad, vahendajad Jumala ja inimeste vahel. Ja Koraan samuti ei räägi üksnes inimestest, seal on juttu ka muudest olenditest, näiteks, džinnidest ja inglitest, ja me näeme neid ka islamiriikides valminud miniatüürmaalides kujutatud. Inglid on Koraani õpetuse järgi Jumala poolt valgusest loodud olendid, kelle ülesandeks on vahendada Jumala sõnumeid inimestele.²²³ Al-Ghazālī, kes on tuntud kui Al – Fārābī sarnaste ratsionalistide vastane, leiame täpselt samu ideid, lihtsalt teises väljenduses: *Maailm on üleni täidetud välispidiste, nähtavate, ning seespide, mõistuslike valgustega. Madalamad (valgused) voolavad üksteise poole, nii nagu voolab valgus lambist, nii et lamp on püha prohvetlik vaim, ja et püha vaim laenatakse kõrgemast vaimust, nii nagu lamp laenab oma valguse, ning et kõrgemad (vaimud) laenavad üksteiselt oma valguse; nende astmed on nende kohtade järgi. Siis kerkivad kõik need (valgused) valguste valguse poole – oma esmase allika ja lähte poole. See on kõigekõrgem Jumal, kes on ainus ja kelle kõrval pole kedagi. Teised valgused on laenatud, tõene on üksnes Jumala valgus. Kõik on Tema valgus, koguni Ta ise on kõik, sest pole kedagi teist olemasolevat kui vaid ülekantud tähenduses. Seega pole muud valgust peale Tema valguse. Ülejäänud valgused on valgused, mis tulenevad (Jumala) palgest ja mitte iseendast.*²²⁴ Ja edasi: *Jumalal on seitsekümmend loori valgusest ja pimedusest; kui ta kergitaks neid, põletaks tema palge hiilgus kõik, mida ta pilk haarab” Mõnes pärimuses on (looride arv) seitsesada, mõnes on see seitsekümmend tuhat.*²²⁵ Seega, Jumala suure valguse kõrval ta on nõus tunnistama ka erinevaid nn teisi, mis Jumala valgusest tulenevad. Seega, antiigi paganism oma Kõrgeima Jumalaga ja vähem tähtsate jumaluste panteooniga ei ole midagi muud, kui samade tõdede teiste vahendite kaudu väljendamine. Loorid, olendid või antiigi jumaluste panteoon – kõik need on Jumala ja inimeste vahepealsed astmed. Nagu on eelnevalt väidetud, müüt on reaalsuse kajastamine poeetilise keele kaudu, filosoofide keel aga toetub ratsionalismile. Sisemine loogika, vaatamata vormile, paistab olevat üks. Al – Fārābī räägib ka grammatika ja loogika vahelistest erinevustest: grammatika pakub reegleid vaid konkreetse keele, loogika aga kõikide keelte tarvis kõikidele rahvastele.²²⁶ Sellega võib seletada ka väidetavat islami huvi puudumist kreeka mütoloogia vastu, sest ratsionaalne antiigikeel oli oma universaalsuse poolest arusaadavam. Kreeklaste paganliku religiooni uurija A.-J. Festugière on kindel, et ettekujutus Zeusi igavestest, muutmata, kõikumatult eetris hõljuvatest seadustest oli Platoni ideede ülevate hüve, ilu ja tõe sfääridest, mida hinged tunnetasid olles taevas, enne maale langemist, prototüübiks. See on Zeusi üks aspekt. Teine aspekt seisneb selle varjatuses.²²⁷ Muuseas, Zeusi, Vana-Kreeklaste peajumala kuju, paleelinnaku sarkofaagides ja ümarskulptuurides ei esinegi. Nähtavaks, kivisse raiutuna, ilmuvad vaid selle loorid, kelle eesmärgiks ongi inimese hinge Jumala poole viimine. A.-J. Festugière sõnul, antiiksed inimesed kunagi ei solvunud, kui neile heideti polüteismi ette. Ja need, kes teoloogiliste probleemidega tegelesid, kunagi ei arvanud, ei jumalike olendite paljusust võiks kuidagi Jumalikku suursugust kahandada. Vastupidi, rangete monoteistide vastuväidetele paganad vastasid, et Jumal ei saa kõrgendatuks vaid faktist, et ta on unikaalne, Jumala suursugust saab pigem tugevamaks, kui ta valitseb madalama astme jumaluste üle, kui siis, kui ta on universumi ainuke jumal.²²⁸ Paganliku panteooni peajumal Zeus on Valguse jumal, kelle atribuudiks nagu teada on välg. Koraanis on valguse järgi nimetatud *sūra* nr 24. Selles *sūras* on selgelt öeldud, kes on Jumal. Ta on valgus, seega mingit vasturääkivust Kreeka-Rooma müütidega ei esine. An-Nūr, *Valgus*, 24 *sūra* , 35 *ajāt*: *Jumal on taevaste ja maa valgus. Tema valgus on nagu orv seines, kus ripub lamp, mis on suletud klaasastjasse ja on nagu pärlina sätendav täht. (Lamp) süttib õnnistatud õlipuust, mis ei kasva idas ega läänes. Selle puu*

²²³ Koraan Haljand Udami tõlkes, märkus nr.77, lk. 378

²²⁴ Al-Ghazālī, Abū Hāmid, Eksitusest päästja. Lampide orv, araabia keelest tõlkinud ja kommenteerinud Kalle Kasemaa, Ilmamaa 2007; lk.154

²²⁵ op.cit., lk.180

²²⁶ Gomez Nogalez, Salvador, La política como única ciencia religiosa en Al – Fārābī, Prólogo de Miguel Cruz Hernández, Cuadernos del seminario de estudios de filosofía y pensamiento islámicos, Instituto hispano – árabe de cultura, Madrid 1980; lk.19

²²⁷ Фестюжьер, А.Ж., Личная религия греков, Издательство «Алетейя», Санкт-Петербург 2000; lk.80-81

²²⁸ op.cit; lk.187-189

*õli süttib, peaaegu puudutamata tuld. See on kogu valguse keskpaik. Jumal juhib oma valguse juurde, keda tahab. Jumal jutustab inimestele tähendamissõnu, Jumal teab kõiki asju.*²²⁹ See Koraani katkend on juba mitmete sajandite jooksul olnud islami arhitektuuri kujundamise aluseks. Seega pole midagi imelist, et Valguse ja valgustamisele oli pööratud paleelinnakus suurt tähelepanu. Seda rõhutab ka Felix Hernandez Gimenez oma monograafias seoses just nimelt mahutites ja basseinides oleva vee peegeldusega hoonete siseruumidesse, neid niiviisi valgustamas. Veemahutite rollis esinesid rooma ajastu sarkofaagid. Sarkofaagidel oli kujutatud antropomorfne inimeste ja jumalate maailm. Zeus, nagu Allah, on nähtamatu Jumal, kes esineb Valgusena. Valgus on ise nähtamatu, kuid muutub nähtavaks mateeriaga kokkupuutel. Valgus on seotud nägemisega. Millele kujutav apelleeribki. Valgus on teadmine. Prohvet Muhammadilt on pärit sõnad: *Teadmiste otsimine on iga muslimi usukohustus või Otsi teadmist, isegi kui see asub sama kaugel, kui Hiina, sest teadmise otsimine on iga muslimi usukohustus.*²³⁰ Ja kui teadmine on peidus Vanas Kreekas ja Roomas, siis tasub ka seda rakendada.

Järeldus

Selles lõigus paleelinnaku mitmetähendusliku nime lahti seletamisel sai läbitud pikk teekond taimedest, millised, mullast välja kasvades, püüavad valguse poole kuni selle Valguseni välja. Tuli ilmsiks, et paleelinnak ei pidanudki olema Zahrāʾ nime kandva naisele pühendatud, samas pole see täielikult välistatud, ja sellisel juhul ainuke sobiv kandidaat sai kindlaks määratud. Linna nimi võib olla seotud mütoloogilise Venusega, kuna jumalanna kuju on Veenuse planeedi antropomorfseks allegooriaks, kusjuures on võimalik, et nime valikust lähtuti india traditsioonist, mille kohaselt planeet on esitatud meessoost personaažiga, samuti paleelinnaku nimes võis kajastuda idee luua Hispaanias Uus Jeruusalemm, mille kõige tähtsaimaks pühamuks oli kalju *Al-Sahra*, taevale kõige lähedasem koht, kuhu läks Aabraham, et oma poja, maise armastuse, taevasele ohverdada (ja sellisest ohverdamisest kõnelebki peavärava kohale asetatud neoplatoonilise armastuse jumalanna Venus), kust Muhammad alustas oma kuulsat öist rändamist Taevasse. Madīnat al Zahrāʾ, nagu selle erakordselt hästi valitud nimigi, pidi hõlmama kõiki seni eksisteerinud vaimsete saavutuste tipphetki Sõnumitooja soovitude kohaselt – *otsi teadmist, isegi kui see asub sama kaugel, kui Hiina*. See sai võimalikuks üksnes tänu neid kõiki siduva ja neid kõiki läbiva keskse ideele: Jumal on valgus. Seepärast Valguse linna epiteet on Madīnat al Zahrāʾle kõige sobivam. Nähtamatu Jumal pole kusagil kujutatud, kuid esineb valgusena, peegeldades rooma sarkofaagidest tehtud basseinide vees ja paleelinnaku ruume valgustades.

3. Teine peatükk. Antiikmütoloogia ja ristiusu personaažide maailm ortodoksaalse kaliifi paleekompleksis.

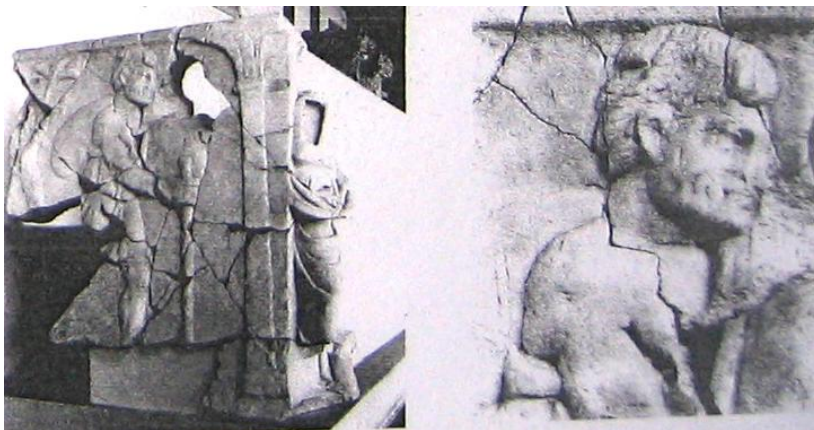
Eelnevalt käsitletud teemas oli märgitud, et Madīnat al Zahrāʾ nimi oli, vastavalt peamisele kirjalikule allikale, otseselt seotud peavärava kohal asetatud naist kujutava skulptuuri või reljeefiga. Andmed skulptuuri või selle fragmentide avastamisest tänaseni puuduvad. Kuid Zahrāʾ skulptuur polnud ainsaks paleelinnaku kaunistuseks mõeldud kujuk, Al-Makkari (1591-1632) kohaselt, lossis olid ka *imestusväärset elusolendite kujudega basseinid*.²³¹ Siin on Al-Makkari kirjas *elusolendid* ja seda saab erinevalt tõlgendada, võib olla seal olid kujutatud inimesed ja veel mingid olendid või inimesi polnud üldse kujutatud, kuid teises fragmendis tal on jutt juba konkreetsetest inimfiguuridega reljeefist, mis kuulus ühele paleelinnaku imeteosele. See oli väga eriskummalise kujuga kullatud pronksist veebassein, mis oli kaunistatud inimfiguure

²²⁹ Koraan Haljand Udami tõlkes

²³⁰ Роузентал, Франц, Торжество знания, Концепция знания в средневековом исламе, Издательство «Наука» Главная редакция восточной литературы, Москва 1978, lk.183

²³¹ The History of the Mohammedan Dynasties in Spain, Extracted from the Nafhu –t-tib min Ghosni-l-andalusi-r- rattib wa tariku Lisanu Lisanu-d-din Ibni- l-Khattib, by Ahmed Ibn Mohammed Al-Makkari, vol.1-2, London 1840, vol. 1, lk.239

kujutava kõrgreljeefiga. See oli toodud kaliifile Konstantinoopolist.²³² Peale mainitud Kontantinoopolist toodud basseini oli, Al-Makkari kohaselt, veel üks, mis väidetavalt seisis kaliifi nimelises lossis (*kasru-l-khalafa*) ja oli kaunistatud kaliifi töökojas valmistatud 12.kullatud ja kalliskividega inkrusteeritud loomafiguuriga. Bassein oli täidetud elavhõbedaga. Selline bassein oma vormi ja atribuutika poolest kahtlemata viitab hilisema, Alhambra palee lõvide purskkaevule. See oli samuti oktagonaalse vormiga ja 12. lõviga. Vastavalt James Cavanah Murphyle, selline purskkaev kujutas endast väidetavalt Saalomoni templi vaskmere imitatsiooni.²³³ Zoomorfsetest, paleelinnaku territooriumil leitud skulptuuridest räägib üks 16. sajandi kirjalik allikas, Ambrosio de Morales (1513-1591), Felipe II kronist, kes, erinevalt A-Makkarist, käis isiklikult varemeid mõõtnas ja kirjeldamas. Oma teoses „*Las antigüedades de las Ciudades de España que van nombradas en la Coronica...*” mainib ta seoses Cordoua la viejaga ühte rikkaliku marmorist basseini, kaks vaara pikk (1.vaara=83,5 cm) ja üks vaara kõrge ja üks vaara lai, mis kroonikakirjutaja eluajal asus *San Jerónimo* kloostri. Seda basseini ehtisid messingust hirved ja kroonikakirjutaja eluajal isahirv oli ikka veel purskkaevuna *San Jerónimo* kloostri basseinis, emahirv aga oli juba teises, *de Nuestra Senora de Guadalupe*, kloostri samuti basseini purskkaevuna rakendatud.²³⁴ 20. sajandi algus tõi päevavalgele veel mõned olulised Al-Makkari teksti tõele vastavust kinnitavad faktid. Paleelinnaku territooriumil said avastatud reljeefse pinnaga skulptuuride marmorfragmendid, millised said identifitseeritud kui Rooma ajastu sarkofaagide ja ümarskulptuuridele kuulunud. See fakt omakorda kõneleb Al-Makkariil mainitud peavärvavat kaunistava, naist (kas reaalselt või mütolooilist) kujutava skulptuuri olemasolu kasuks.

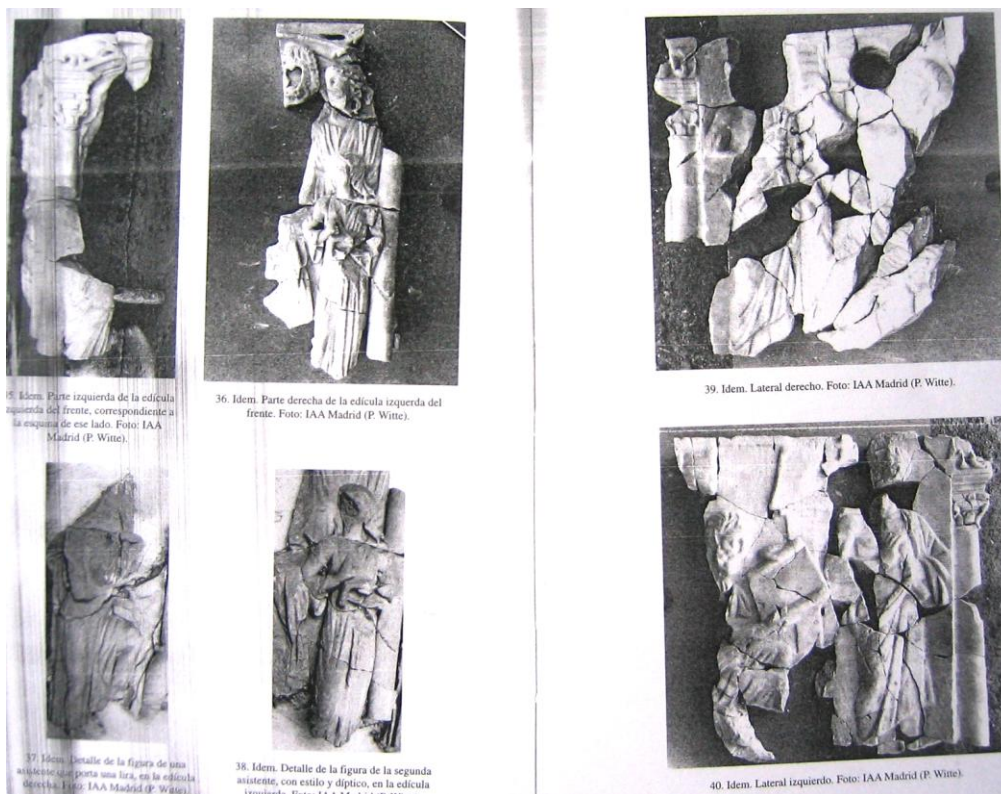

Meleagrose sarkofaagi vasaku seinaga fragmendid (Fortes, José Beltrán, *Los Sarcófagos Romanos de la Bética con Decoración de Tema Pagano* lk.271, Fotod: IAA Madrid (P.Witte)

²³² op.cit., lk. 237

²³³ The Arabian Antiquities of Spain by James Cavanah Murphy, London, Published by Cadell y Davies, 1815, lk.13

²³⁴ Ambrosio de Morales, *Las antigüedades de las ciudades de España, Que van nombradas en la Coronica...*, Alcala de Henares 1575, lk.114-115

Joonised 35-40 Hadese värava sarkofaagi fragmentidega. Joonistel 39 ja 40 küljepealsete osade fragmentidega on näha sarkofaagides tehtud avasid vee äravoolu tarvis (Fortes, José Beltrán, Los Sarcófagos Romanos de la Bética con Decoración de Tema Pagano lk.262-263, Fotod: IAA Madrid (P.Witte))

Vastavalt José Beltrán Fortese teorialle, sarkofaagid olid Córdoba nekropolisest toodud kaliifi residentsi kaunistamiseks ja neid rakendati purskkaevu basseinidena.²³⁵ Seda saab, uurija meelest, kindlalt väita, kuna fragmentide ülemises osas oli leitud ümar ava vee äravoolu tarvis. Fortes pöörab tähelepanu sarkofaagide taaskasutamise küsimusele ja valgustab olemasolevad teooriad.²³⁶ Uurija Moralejo kohaselt, sarkofaagide utiliseerimine toimus valdavalt Põhja Hispaanias. Mainitud autorite kohaselt, klassikalise (klassikaliseks on peetud lihtsalt varasema aja kunst) kunsti taaskasutamine leidis aset Hispaania põhjapoolsetel aladel vastureaktsioonina oma vaenlase, islamiusu vastu. Rakendamist leidsid paleokristlaste või kristliku interpretatsiooniga sarkofaagid, milliseid kasutati kuningate või tähtsate tegelaste matmispaikades või siis sakramendi objektidena – kui ristimisnõud, või inkorporeeriti hoonete müüridesse.²³⁷ Seega, tuleb välja, et paganlike motiividega sarkofaage kristlikel aladel polnud rakendanud. Samuti ei kasutatud sarkofaage purskkaevude basseinidena. Fortese uurimusele on lisatud antiikseste sarkofaagide korduvkasutamise paikade skeem keskaegse Hispaania territooriumil.²³⁸ Nagu näha, Lõuna- Hispaanias rooma pärand leidis rakendamist vaid Córdoba, täpsemini, Madīnat al Zahrā's. Seega, vaatamata S.Moralejo poolt esitatud teorialle, toimus ometigi „Abd al-Rahmān III-i Madīnat al Zahrā's Rooma ajastust nii paganlike kui ka kristlike süžeedega kunstiteoste korduvkasutamine. Fortese kohaselt, eelnevate ajastute poolt valmistatud materjali taaskasutamine oli üldiseks antiiktsivilisatsioonide fenomeniks, vahe seisnes üksnes

²³⁵Fortes, José Beltrán, Los Sarcófagos Romanos de la Bética con Decoración de Tema Pagano, Con un ensayo preliminar de Pedro Rodríguez Oliva, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga, Universidad de Sevilla, Colección Sevilla, Serie: Historia y Geografía, Núm.40, año?

²³⁶ S. Moralejo, *La reutilización y influencia de los sarcófagos antiguos en la España medieval*; F.A. Marín Valdés, *Observaciones sobre la adopción de loci classici en el arte prerrománico asturiano: factores de continuidad, La visión del mundo clásico en el arte español. VI Jornadas de Arte*, Madrid, 1993. J.Adhemar, *Influences antiques dans l'art du Moyen Age français*, París, 1939

²³⁷ Fortes, lk.32- 33

²³⁸ op.cit lk.246, skeem S. Moralejo „Colloquio sul reimpiego dei sarcofagi romani nel Medioevo“ järgi

taaskasutamise otstarves- puht konstruktiivne või funktsionaalne, või kunstilis-dekoratiivne kuni poliitilis-ideoloogilise tähenduseni välja, teatud mineviku grupidega sidemete äramärgimise eesmärgil, näiteks, kui oma võidu tunnistus, et näidata, et võitjad on kaotajate järglased.²³⁹ Esitatud on uurija P.Cressieri arvamus Madīnat al Zahrā's antiigipärandi taaskasutamisest: *selle tulemuseks saadud eklektikat võime siduda kaliifi sooviga põimida kokku minevik ja olevik, ida ja lääs, ja tegema kindlaks nii mõlemapoolse jätkamist kui oma võimu universalismi, vähemalt Vahemere piirides.*²⁴⁰ Kui seletada sarkofaagide rakendamist poliitilisest vaatevinklist, nagu seda teeb P.Cressier, tuleks rõhutada, et taheti siduda mitte lihtsalt minevik ja olevik, vaid võtta eeskujuks konkreetne minevik, milleks on Rooma keisririik ja ideoloogilise ühtsuse tagamiseks oligi tal vaja pöörduda antiigi traditsiooni poole kui traditsioonile, mis oli just nimelt Vahemere rahvastel ühtne. Córdoba oli Rooma impeeriumi provintsi linn, aga 10. sajandil sai sellest kalifaadi, *Uue Rooma* keskus, ja see omakorda nõudis mitte ainult võimu, kui ka selle võimu sümbolika ülevõtmist. Kuid see poliitiline aspekt, juba eelnevalt kajastatu valguses, oli mõistagi vaid üks kaliifi mitmetahulise kavatsuse pool.

José Beltrán Fortes keskendus avastatud rooma ajastusse kuuluvate objektide autonoomsele uurimisele, seda võimaldas suur arv leide ja nende kvaliteet. Tema teaduslik töö on pühendatud mitte konkreetsetl Madīnat al Zahrā's, vaid kogu *Baetica* provintsis avastatud rooma paganlike teemadega sarkofaagidele.²⁴¹ Seetõttu sellest jäid välja Madīnat al Zahrā's samuti fragmenteeritud kujul avastatud paleokristlikud sarkofaagid. Nendest sai leitud kasin info muust üldiseloostuga tööst.²⁴² Siiski enamus avastatud sarkofaagide fragmentidest on pärit 3. sajandist. Seda tõendas Barcelona Ülikooli laboratooriumis tehtud petrograafiline analüüs, mille tulemuseks oli kindlaks tehtud sarkofaagi valmimise aeg ja (või) marmori päritolu. Kuid kogu konserveeritud materjal hõlmab üsna laia perioodi – 2. kuni 4. sajandini, asjaolu, mis Fortese meelest huvipakkuv sellest tuleneda võivatest kokkuvõtetest. Järelikult, avastatu põhjal võib teha, tõsi küll veel ennatliku järelduse (sest kompleks on uuritud vaid 10 % ulatuses), et vaatamata paleokristlike sarkofaagide olemasolule, eelistati konkreetse epohhi ja stiili kasuks. Nagu teada, mainitud ajastul (3.sajandil) oli levinud inimfiguuride realistlikum käsitus. Valdavas enamuses oli tegemist Andaluusiasse toodud Rooma töökodades valmistatud kunstiesemetega. Kusjuures kõik Madīnat al Zahrā's leitud fragmendid kuuluvad Rooma töökodades valmistatud sarkofaagidele.²⁴³ Oma teemade ja motiivide poolest kuuluvad nad ühtsesse lääne, ladinakeelse maailma pärandisse, nad on identse tüpoloogia, stiili ja teemadega - Backhose ja merteemalised rongkäigud, muusad ja filosoofid, Hadese värv, jaht, aastaajad. Kokkuvõttes, kogu mainitu näitab allegoorilist surnu heroiseerimist.²⁴⁴ Oletatavalt, kõik Madīnat al Zahrā's sarkofaagid olid pärit Córdoba nekropolisest ja toodud paleelinnaku kaunistamiseks. Sarkofaagid on meieni säilinud fragmentides, purustatud kujul. Vastavalt Fortesele, sarkofaagide hävitusel oli usuline – ideoloogiline iseloom, sest purustamise jäljed viitavad tegevuse tahtlikkusele, figuurid olid dekapiteeritud.²⁴⁵ Autor seostab seda lõuna poolsaare suure ristiusustamise astmega, nagu veelgi suurema ja veelgi intensiivseima islamiseerimise protsessiga.²⁴⁶ Nagu tuleb välja, figuurid võisid olla dekapiteeritud juba ristiusu ajal (meie ajastul pannakse samuti muuseumites välja käteta- jalgadeta- peadeta mineviku kunsti kujusid), näiteks, 4.sajandil. Kuid väljaselgitamine, kes nimelt skulptuure ja reljeefe purustas, jääb antud magistratöö raamidest välja, tähtis on nende paleeninnakus eksponeerimise fakt. Samuti,

²³⁹ op.cit., lk.36

²⁴⁰ op.cit., lk.37, Fortesel tsiteeritud P.Cressier, "Los capiteles del Salón Rico: un aspecto del discurso arquitectónico califal", *El Salón de Abd al – Rahman III*, lk.101

²⁴¹ Rooma ajastu administratiivjaotuse järgi, Hispaania jagunes kolmeks regiooniks: *Hispania Baetica* lõunas, *Lusitania*- praegused Portugal ja Extremadura ja *Hispania Tarraconensis* – põhja-ja kirde Hispaania; VIII sajandil, araablaste tulekuga, *Baetica* oli *Al-Andalus* iks ümbernimetatud

²⁴² Muro, Manuel Sotomayor, Datos históricos sobre los sarcófagos romano – cristianos de España, Universidad de Granada, Facultad de Filosofía y Letras, 1973

²⁴³ jutt on paganlikel teemadel sarkofaagidest. Fortes; lk.47

²⁴⁴ op. cit., lk.42-43

²⁴⁵ op.cit.,lk.155; samuti sissejuhatus lk LIV

²⁴⁶ op.cit., lk.17

käesoleva magistritöö eesmärgiks pole uurida Madīnat al Zahrāʾ-s avastatud rooma kunsti kunstiajaloolist aspekti. Konkreetset antud magistritöö raames avastatu peamiseks tähenduseks on see, et ortodoksaalse (st traditsiooni ehk *sunna* pooldava) kaliifi residentsis, kohas, kuhu valitseja viis üle riigi aparaadi ja riigikassat, kus toimus väliskülaliste vastuvõtt, kohas, kust toimus terve *Al-Andalusi* juhtimine, olid kaunistamiseks kasutatud paganlike ja kristlike süžeedega skulptuurid ja reljeefid. Sarkofaagid moodustavad siiani avastatud kunstiesemetest valdava enamuse. See võis olla seotud mitmete asjaoludega, esiteks, paleelinnaku veesüsteemi veelgi suurema domineerima pääsemisega ülejäänud kujundusega võrreldes, teiseks, *ubi sunt* teema arendamisega, *selleks, et hauad oleksid meie silmade ees ja me saaksime neid näha ja tuletada meelde surma, tulevasest elust mitte unustades, ja selleks, et armastus maise elu vastu lahkuks meie südametest ja et see ei juhataks meid meie Issanda kummardamisest kõrvale*²⁴⁷, kolmandaks, muu materjali puudumisega. Pole välistatud, et sarkofaagidel oli, seoses eelnevalt käsitletud tähtede ja planeedide teemaga, veel muu otstarve ja siis selliste rolliks veebasseinidena oli valguse peegeldamine. Võimalikule materjali puudumisele viitab juba eelnevalt mainitud Al-Makkari fragment, kus on kirjas, et kaliif käskis valmistada Zahrāʾ kuju, mis paleelinnaku peaväravat kaunistas, samuti fragmendid, kus on jutustatud veebasseinide võõramaalt toomisest. Pole välistatud, et tegelikult ümarskulptuure oli rohkemgi ja nii rooma kui kalifaadiajastust pärit monumentaalteosed on ka praegu purustatud kujul paleelinnaku territooriumil olemas, kuid sellised on jäänud siiani identifitseerimata ja tähelepanuta. José Beltrán Fortes ise mõnab, et mitmete fragmentide puhul pole teada nende täpse avastamise koht, samuti nende avastamine on olnud juhuslik. Vaid kolme sarkofaagi (Allilma väravaga, Muusade ja Filosoofide, Meleagrore) asukoht palee territooriumil on kindlaks määratud.²⁴⁸ Samuti kaevamistööde käigus korjati kokku vaid reljeefidega varustatud dekoratsioone.²⁴⁹ Probleemiks on ka see, et juhuse tõttu avastatud fragmendid pole siia maani saanud arheoloogide poolt uuritud, väljaarvatud Meleagrore sarkofaag.²⁵⁰ Juhul, kui sarkofaage polnud siiski eelistatud seoses sellega, et peamiseks nende rakendamise põhjuseks oli maise elu kaduvuse ja tulevase elu igikestvuse idee kadunud Rooma keisririigi marmorkildude abil eksponeerida, st sarkofaagid ehk endised rooma riigi kodanike hauad olid paleelinnakusse suurtes kogustes meelega veetud, siis sarkofaagide suurearvulisust võib seletada muude rooma ajastu skulptuuride vähesusega. Saadaolevat materjali ei saanud palju olla, kuna ristiusu ametlikuks religiooniks kuulutamise alates toimus laiaulatuslik paganlike skulptuuride hävitamine, sest nad kujutasid endast ebajumala kujusid. Ja mõistagi jumaluste kujud olid esimesed, kellele usufanaatikute destruktivne energia oli välja valatud. Reformatsiooni uurija William A. Dyrness esitab oma töös Gregorius Suure aastast 601 pärit Inglismaa missiooni kirja fragmendi, kus ta annab missiooni töötajatele nõu: *Iidolite templid Inglismaal kindlasti peavad saama hävitatud, aga ainult nende iidolid. Võtke püha vesi ja pritsige templeid sellega, ehitage sinna altarisid ja asetage sinna reliikvaid. Sest kui templid on hästi ehitatud, see on tähtis, et neid muudetakse deemonite teenistusest tõelise Jumala teenistuse kohaks*.²⁵¹ Ühesõnaga, tegeleti avalikes kohtades, linnades ja templites asuvate kujudega lõhkumisega. Sarkofaagid asusid mitte elavate linnas, vaid nekropolistes. Pealegi sarkofaagid polnud jumalate kummardamise rituaali elemendid. Sarkofaagis kujutati oli mõeldud mitte jumaluste, vaid surnu ülistamiseks. Rooma keisririigi ajastu sarkofaagide uurija Paul Zanker märgibki, et sarkofaagid on üldse tähtsaim kujude kogum, mis on keisriaegast säilinud. Üksi Roomast on pärit u.6000 sarkofaagi.²⁵² Sarkofaagide kohaldamist võib käsitleda ühtlasi ka utilitaarsest aspektist lähtudes, kuna veebasseinid pakkusid meeldivat jahedust, samuti vesi on

²⁴⁷ *Jutt zu-l-karneinist* (st kahesarvelisest ehk Aleksander Suurest), Книга тысячи и одной ночи в 8 томах, перевод с арабского М.А. Салье, том 5, ночи 434-606, Государственное издательство художественной литературы, 1959, lk. 79

²⁴⁸ Fortes lk.35

²⁴⁹ op.cit. lk.117

²⁵⁰ op.cit. lk.17

²⁵¹ Dyrness, William A., *Reformed Theology and Visual Culture, The Protestant Imagination from Calvin to Edwards*, Cambridge University Press, United Kingdom, Cambridge 2004; lk.20-21

²⁵² Zanker, Paul, *Die mythologischen Sarkophagreliefs und ihre Betrachter*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch- Historische Klasse, Sitzungsberichte Jahrgang 2000, Heft 2, München 2000, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, lk.3

tähtis element palvetamiseks ettevalmistamisel. Kuid see utilitaarne aspekt ei saanud olla primaarne ja antropomorfsete kujudega veebasseinid polnud eeskätt hädavajalikuks kuumusetõrje vahendiks, sest lisaks arheoloogilistel kaevamistel päevavalgele tulnud sarkofaagide reljeefide fragmentidele on avastatud ka roomaajastu ümarplastika detailid, mis osutab sellele, et antiigipärandil oli ka laiem, ornamentaalne funktsioon, ja seda ei rakendatud sugugi vaid konstruktiivse osana oma otstarbekuse tõttu. Siiani on asjakohases kirjanduses kindlaks tehtud, et islami valitsemise ajal rooma funktsionaalse iseloomuga kunst (akveduktid, sillad, saunad, veehoidlad, teed, seinad, basiilikad, templite konstruktiivsed osad jms) sai rakendatud, restaureeritud ja mõned harud koguni ka edasi arendatud. Tõsi küll, islami valitsejad kasutasid linnade ehitamisel roomlaste poolt jäetud funktsionaalseid rajatisi, nagu sillad, templihooned, kanalisatsioonisüsteemid, veetorustikud, saunad, kuid tarbeväärtust mitte omavad dekoratsioonid, pealegi paganlike jumaluste kujutamise, on seotud hoopis teise, ideoloogilise taseme väärtustega. Seetõttu tundub olevat kummaline, et dekoratiivsete laenude aspekti on uuritud vaid seoses sammaste kapiitlite ja taimornamendiga (nt. akantuse leht). On vähe tõenäoline, et inimeste ja muude olevuste figuuridega dekoreeritud sarkofaage kasutati veeanumatena muu võimaluse puudumise tõttu. Õigemini, see on absoluutselt välistatud, kuna just nimelt inimeste ja muude olendite kujudega kaunistatud basseinid toodi spetsiaalselt kaliifi paleelinnaku kaunistamiseks isegi kaugetest paikadest kohale. Sest vastasel juhul kavandajad, kui nad tahtsid ilmtingimata rajada linnas basseinide süsteemi, oleksid võinud lasta marmorist, mis on muuseas ka kohapeal laialdaselt saadav, siledad või taimornamentidega anumaid valmistada. Kuna pidid endale tunnistama, et sellise efektse kujundusega esemed muutuvad kogu kompleksi visuaalseteks magnetiteks. Ühesõnaga, paganliku mütoloogia, Vana ja Uue Testamendi tegelastest saavad kalifaadi keskpunkti asetatud personaažid. Ja paistab, et selline kavandajate plaan oligi. Sest on teada, et meistrid ka marmoris töötamiseks olid kalifaadi ajal olemas, marmorit oli kohapeal laialdaselt saada. Nad oleksid võinud valmistada sarkofaagide kujundust imiteerides veeanumad, kuid selliste süžeed vastaksid juba islami vaimule ja paganlike jumalusi ega kangelas ei sisaldaks.

Teine tähenduslik moment seisneb selles, et linna kaunistamine antiigiajastu skulptuuridega toimus üksnes selle ilmalikes tsoonides, kuna reljeefidega sarkofaagid olid avastatud vaid kahel ülemistel terrassidel.²⁵³ Teadaolevalt, Madīnat al Zahrāʾ oli jaotatud kolmeks osaks või terrassideks- kaks ülemist omasid esindusliku, avaliku, residentsiaalse, õukonna funktsiooni, alumine terrass oli aga linnaelanike majade ja peamošee asukohaks. Mošees, ehk kõige alumises siiani väljakaevatud tsoonis on leitud vaid taimornamentidega kaunistatud või siis üldse dekoreerimata esemed. See on väga tähtis asjaolu, mis rõhutab, et ühelt poolt Madīnat al Zahrāʾ s suhtuti lugupidamisega islami sakraalhoonete kujundamise traditsiooni, kuna sinna polnud inimfiguuridega reljeefid või skulptuurid paigutatud, teiselt poolt, traditsioonist üsna radikaalselt loobuti, kuna, nagu näitavad siiani tehtud avastused, mošees puudusid tavapärased Koraanist tsitaadid, ja see oli Basilio Pavoni poolt *akantuse mošee*ks hüütud. Teiseks traditsiooni eiramiseks on peamošee jaoks valitud asukoht- linnaku äärealal, kõige madalamal terrassil. Mošee asukoht linnaku alumisel terrassil osutab sellele, et sakraalhoone polnud paleelinnaku tähtsaim ehitis ja see asjaolu on vastuolus islami arhitektuuri kohta väljakujunenud kontseptsioonidega.²⁵⁴ Võimalus, et mošeed rajati sinna, kus varem seisis paganlik tempel, langeb samuti ära, sest selline tempel pidi kahtlemata olema kõige kõrgemale kohale püstitatud. Seega, Reedese ehk Suure Mošee asukoht oli meelega valitud. Samuti paistab, et hoone esteetilisele küljele ja detailide viimistlusele pöörati vähe tähelepanu. Mošee hoone dekoratsioonide vaesusest, lihtsusest räägib ka paleelinnakule pühendatud Felix Hernandez Gimenez'i monograafia.²⁵⁵ Palvemaja ehitamise kiirust peeti tähtsaimaks kriteeriumiks. Al-

²⁵³ Fortes, lk.34

²⁵⁴ vt.nt. Rabah Saoud'i artikkel internetis: Architecture in Muslim Spain and North Africa 756-1500 AD; Foundation for Science, Technology and Civilisation, FSTC Limited, 2002; lk.5

²⁵⁵ Felix Hernandez Gimenez, Madīnat al Zahrāʾ, arquitectura y decoracion, Nota preliminar, purificacion Marinetto Sanchez, Prologo Antonio Fernandez – Puertas, Granada, Patronato de la Alhambra MCMLXXXI; lk.43

Makkari kohaselt, Madīnat al Zahrāʾ peamošee oli püstitatud 48. päeva jooksul.²⁵⁶ Felix Hernandez Gimenez 'i monograafia kohaselt, mošee dekoratsioonid, näiteks, sammaste kapiitlid, olid vähem töödeldud kui paleekompleksi salongide omad.²⁵⁷ Tsiteeritud monograafia ongi pühendatud eeskätt ilmalikus tsoonis, kesksel terrassil asuval *Salón Rico*'le, mis on paleekompleksi *tuum, mille ümber „tiirlevad“ ülejäänud ehitise osad*.²⁵⁸ See samuti rõhutab, et paleelinnaku kava järgi, ilmalik osa kahel ülemistel terrassidel oli tähtsam, kui alumisel asunud jumalakoja oma. Peamošee asus rahvaelamute linnaosas ja, seega, oli mõeldud eeskätt massidele. Kas ei kajastanud siin Ibn-Sīna, al – Fārābī, Ibn-Rušdi põhimõtte, et *usk on võhikute tarkus*?²⁵⁹ Nagu sai eelnevalt mainitud, oluliseks Madīnat al Zahrāʾ peamošee kaunistuselemendiks on akantuse leht. Basilio Pavón Maldonado nimetabki üldse Madīnat al Zahrāʾ peamošeed *akantuse* omaks.²⁶⁰ Akantuse leht on taime kuningriigi sümbol antiigi ajast alates. Taime kuningriigi astet maailma olendite hierarhias iseloomustab kollektiivne tahe. See taimede kuningriik ongi usukogu sümboliks. Ülemistel paleelinnaku terrassidel asusid sarkofaagid, kus oli kujutatud allegooriline surnu heroiseerimine. Seega, individuaalne, vaba tahe ja selle omanud isik sai kujutatu abil esile tõstetud. Peamošees, mis alus kõige madalamal terrassil, olid rakendatud kollektiivsele tahele viitavad sümbolid – floora kuningriigi elemendid. Järelikult, kuigi paleelinnaku kavandajad pidasid kinni islami traditsioonidest ja kohaldasid mošees taimornamendi, nad said, kui käsitleda usuhoonet ühe paleelinnaku osana, osutada massi tahe sekundaarsele tähendusele. Koraanist tsitaatide puudumine võis viidata kas või sellele, et usuhoone, kuigi see oli Meka suunas orienteeritud ja sellel olid olemas mošeele iseloomulikud elemendid- minaret, kibla, mihrab - oli siiski mõeldud mitte üksnes moslemitest kogukonna palvemajaks. On teada, et Córdoba kalifaadis olid mitmetes usukogudest alamad. Samuti ei maksa unustada, et Mekaga samas suunas asus ka Jeruusalemm ja juudid nagu ka kristlased võisid pöörduda palvetamise ajal sinna, kus asus esimeste Tempel ja teiste Kristuse taevamineku koht. Koraanist tsitaatidest loobumine näitab, et templi kavandajad tahtsid kohaldada universaalsemat, kõikidele arusaadavat keelt, sellega ühtlasi ka kõikide kolme religiooni ühise Jumalale viidates. Eelnevalt sai mainitud, et hoone orientatsioon võis olla seotud ka Veenuse planeedi kultusega, millele ühtlasi viitavad sellised islamiusu tõekspidamised, nagu reede ehk Veenuse planeedi päeva pühaks pidamine, peamošeed reedeseks mošeeks nimetamine, 5. korda päevas palvetamine, palveruumi viielööviline struktuur, eelnevalt mainitud sümbolika dekoratsioonina rakendamine (viieosaline akantuse leht, merekarbi motiiv). Iidne taevakehade kummardamine võis jätkuda teise nime all ja teiste sümbolite abil, kuid nii või teisiti tegemist on usuga ja alumise terrassi dekoratsiooniks olid kollektiivsele tahele osutavad erinevad taime kuningriigi elemendid. Antropomorfsete kujudega sarkofaagid ja ümarskulptuur olid avastatud vaid kahel ülemistel terrassidel ja sellistele kujunduselementidele on käesolevas töös peamine tähelepanu pööratudki.

Fortese uurimuses on märgitud, et kaliifi residentsi sarkofaagidel olid kujutatud nende valmimise ajal kalmuskulptuuride tüüpilised süžeed- Dionysose auks korraldatud peod, Allilma värav, lahkunute kujud Muusade ja Filosoofidega, kes on nende Teispoolsusesse saatjateks, Meleagrose jaht kui lahkunu heroiseerimine, lahkunu hinge apoteos, pastoraalsed teemad, aastaajad, meremonstrumid, ja see kõik valmis Rooma töökodades kindlate, väikeste lubatud kõikumistega, etteantud vormide ja kompositsioonide kohaselt. Järelikult, teades paleelinnakus rakendatud sarkofaagide teemasid, võib saada täpse ettekujutuse objektide algupärasest vormist ja nendes sisalduvatest sõnumitest tervenisti säilinud kunstiteoste abil. Ja seeläbi võib päris üksikasjalikult

²⁵⁶ The History of the Mohammedan Dynasties in Spain, Extracted from the Nafhu –t-tib min Ghosni-l-andalusi-r- rattib wa tariku Lisanu Lisanu-d-din Ibni- l-Khattib, by Ahmed Ibn Mohammed Al-Makkari, vol.1-2, London 1840, vol.1, lk.237

²⁵⁷ Felix Hernandez Gimenez, sissejuhatus, lk. XXV

²⁵⁸ op.cit., lk.XVII

²⁵⁹ Averroes, Exposición de la “Republica” de Platón, Tecnos S.A., Madrid 1986; sissejuhatus, XL

²⁶⁰ Excavaciones arqueológicas en España, 50. Memoria de la excavación de la mezquita de Madīnat al Zahrāʾ. Memoria redactada por Basilio Pavón Maldonado, Ministerio de educación nacional. Dirección general de bellas artes. Servicio nacional de excavaciones arqueológicas. Depósito legal, M.953 – 1966; lk. 108

taastada paleelinnakus eksisteerinud kujunduse. Siiani süstematiseeritud said kuus paganliku sarkofaagi fragmendi:

- **Backhose ehk Dionysose** teemalise sarkofaagi fragmendid: Parose marmor, III saj.esimene veerand, Severuse dünastia, Septimius Severuse (193-211) ja Caracalla (198-217) valitsemise aeg; Rooma töökoda
- **Hadese** (Allilma ehk Surnute kuningriigi) värava ja surnute sarkofaagi fragmendid: Parose marmor, III saj.pKr, teine veerand, viimaste Severuste ajastu ; Rooma töökoda
- **Meleagro**se sarkofaagi fragmendid: tõenäoliselt, Tasose marmor, III saj.pKr; Rooma töökoda
- **Filosoofide, Muusade** ja surnute sarkofaagi fragmendid: Proconesose marmor, III saj.pKr. See sarkofaag on teistest monumentaalsem; Rooma töökoda
- **Pastoraalse** temaga sarkofaagi fragment karjase figuuriga: Parose marmor, III saj. viimane veerand; Rooma töökoda
- **Wagenfahrt** ehk **Tõllasõit**

Paganlikust ümarskulptuurist identifitseeritud on

- **Heraklese** lõvinahasse mässitud rinnaku fragment

Madīnat al Zahrāʾ territooriumil avastatud paleokristlike sarkofaagide fragmente on käsitletud Muro, Manuel Sotomayori töös²⁶¹ ja sellised said identifitseeritud järgnevalt:

- **Laatsaruse surnuist äratamine**
- **Püha Peetruse arreteerimine**

Nüüd tuleks peatuda iga eelnevalt mainitud teema juures pikemalt ja uurida, kas kujutatu võis hästi sobida islamiriigi pealinna kaunistamiseks või mitte. Kõigepealt tuleb käsitleda paganlike teemadega sarkofaage. Sarkofaagide reljeefidel olid kujutatud mütoloogilised personaažid. Peab lähtuma sellest, et kuna mütoloogilistel teemadel reljeefid ja ümarskulptuur kaunistasid paleelinnakut, siis tunti ka lugusid, millised olid siis kivi kaudu nähtavaks tehtud. Järelikult, kiideti heaks ka kivisse raiutut sõnumit, mis on kujundite suhtes primaarne. Kõigepealt olid müüdid ja neis väljendatud ideed, seejärel kunstnikud nendel teemadel maalisid või voolisid. Homeroose töödega, seeläbi, ka müütidega, araablaste olid hästi tuttavad. Seda tunnistavad allikad. Näiteks, Abū Nasr al – Fārābī (870 -950) töös nimega *Platoni Seaduste sisu* on Homeros mainitud.²⁶² Al-Biruni *Indias* käsitletakse hindude, kreeklaste ja araablaste universumi teooriaid ja võrreldakse seal esitatud mõisteid ja allegooriaid, ühtlasi Homerost tsiteerides.²⁶³ Nii al – Fārābī, kui ka teised tuntud mõtlejad võtsid omaks Aristotelese teoste ideid, Aristotelest peeti kõige suuremaks õpetajaks, ja nagu teada, Aristoteles pidas Homerost kõige paremaks luuletajaks. Vana Kreeka-Rooma müütide sisu tundmisele viitab ka Madīnat al Zahrāʾs leitud rooma skulptuuride paigutamine. Ibn-Sīna, Al-Fārābī, hiljem ibn Rušd (Averroes (s.1198), tegelesid Aristotelese traktaadi *Luulekunstist* kommenteerimisega. Al-Fārābī püüdis sünteesida selle printsiipe araablaste luule traditsiooniga. Selle töö nimeks on *Läkitus luulekunsti kaanonite kohta*, ar. k. *risālah fī qawānīn šinaʾ at al-shuʾarāʾ*. Ibn-Sīna kirjutatud kommentaar kannab nime *Luulekunst* (ar.k. *fann al- shiʾr*). Ibn Rušdi tööks on *Kokkuvõte Aristotelese Luulekunstist* (ar.k. *takhlīš kitāb Arisṭūṭālīs fī al-shiʾr*). Nagu on teada, oma töös Aristoteles asetab esikohale traagilist luulet, ja mõistagi kõige silmapaistvaim ja tähtsaim selle žanri autoriks oli Homeros. Sellest tuleb järeldada, et kolm varem mainitud filosoofid pidid olema ka Homeroose teostega tuttavad, sest muidu nad poleks saanud mõista Aristotelese poolset luule kriitikat. Aristotelese traktaadi veergudel on esitatud rohkesti kreeka kirjandusest näiteid ning mõistagi oli tarvis teada, millest on jutt, kui kreeka filosoof näiteks Chaeremoni, Cleophoni, Polygnotuse, Thasosest

²⁶¹ Muro, Manuel Sotomayor, Datos historicos sobre los sarcofagos romano – cristianos de España, Universidad de Granada, Facultad de Filosofia y Letras, 1973

²⁶² Аль – Фараби, Историко-философские трактаты, Издательство «Наука» Казахской ССР, Алма-Ата 1985; lk.194

²⁶³ Бируни, Абу Рейхан (973-1048), Избранные произведения, том 2, Индия, Издательство Академии наук Узбекской ССР, Ташкент 1963, nt.XXI.peatükis, *Maa ja taeva vormid vastavalt religioossetele ettekujutustele, millised ulatuvad suuliste teadaannete ja pärimusteni*, lk.221

Hegemoni ja teisi oma töös mainis.²⁶⁴ Aristotelese ehk esimese õpetaja *Luulekunsti* tähtsaimad teesid olid järgmised: et saada inimeseks, on vaja imiteerida. Mida ülevam ja kaunim imitatsiooni objekt, seda paremaks saab ka imiteerija. Imiteerimiseks parimad kangelased leiduvad Homerosel.²⁶⁵ Nagu sai juba eelnevalt, sissejuhatuses mainitud, Averroes kritiseerib araabia poesiat, sest tema arvates see ülistab sensuaalset naudingut. Vastupidi, on õige kuulata teosed, mis need naudingiud põlastavad ning hukka mõistavad. Moraalsete väärtuste peegeldavad teosed on õige uurimisobjekt.²⁶⁶ Sellised ideed on Platoni *Vabariigist* otseselt tuletatud. Ja need parimad kangelased olidki paleelinnakus skulptuuride ja reljeefidena eksponeeritud ja see on ka loogiline, sest Ilioni mitmetahuline hävitamise lugu oli mõeldud inimkonnale igaveseks mälestamiseks. See on absoluutselt välistatud, et kaliif oleks hakanud kaunistama enda paleed kangelaste ja jumaluste kujudega, neist ja nende tegudest midagi teadmata. Nüüd tuleks peatuda iga eelnevalt mainitud teema juures pikemalt ja uurida, kas kujutatu võis hästi sobida islamiriigi pealinna kaunistamiseks või mitte ehk kas kujutatu sõnum oli vastuolus islami põhimõtetega.

Backhose ehk Dionysose teemaline sarkofaag

Backhose ehk Dionysose teemalise sarkofaagi fragment (Fortes, José Beltrán, Los Sarcófagos Romanos de la Bética con Decoración de Tema Pagano. Fortese kat. järgi nr.4; joonis nr.32, lk.260)

Sarkofaag, õigemini, selle fragmendid, oli leitud 20. sajandi algul Madīnat al Zahrā's toimunud kaevandustel, selle avastamise koht on teadmata. Eeldatavasti tuli mõnest Córdoba nekropolistest paleelinnaku kaunistamiseks ja rakendatud, nagu teisigi sarkofaage, veebasseinina. On säilinud üks muusikainstrumendil mängiv naise ülakeha kujutav fragment. Paistab, et tegemist on ühe *chitoni* riidetud menaadi ehk nümfiga. Instrumendiks on topelt flööt või früügia *aulos*. Peas on tal luuderohist kroon. Samuti fragment, kus on oletatavalt kujutatud Backhos satüüriga, asjaolu, mis viitab Backhose ehk Dionysose auks korraldatud koosviibimise kujutamisele.²⁶⁷ Konserveeritu võimaldab tõlgendada, et siin on tegemist Dionysose auks korraldatud *thiasosega*.²⁶⁸ Dionysos on veini-, ekstaasi- ja taimekasvujumal. Vastavalt paganlike jumalate hierarhhiale, kuulub peajumalate rühma. Legendi kohaselt, avastas veini tegemise. Dionysos on taassünniv jumalus, seetõttu sarkofaagil edastatud sõnum seisneb selles, et inimvaim on surematu. Just surmajärgse päästmise idee tõttu Dionysose, veini jumala kultus veini tarbimise ja ekstaatiliste rongkäikudega oli Vahemeremaades laialt levinud. Uurijate

²⁶⁴ Chaermon ja Cleophon on 4.s e.m.a. tragöödiakirjanikud, Polygnotus on 5. sajandi e.m.a. maalija Ateenast, Thasosest Hegemon on 4 s.e.m.a. kõmöödiate kirjanik

²⁶⁵ Aristotle, *On Poetry and Style*, Translated, with an Introduction by G.M.A.Grube, Macmillan Publishing Company, New York, 1987

²⁶⁶ Averroes (s.1198) (ehk Ibn Rušd), Abū – l – Walīd Muhammad b.Ahmad b.M., *Exposición de la "Republica" de Platón*, Tecnos S.A., Madrid 1986, lk. 24, 26

²⁶⁷ Fortes, lk.114

²⁶⁸ *thiasos* kr. θιασος on antiigi kreeka ja rooma traditsiooni kohaselt inimeste Jumala austuseks koosviibimine

J.Beltran Fortes ja L. Baena Ubeda Arheoloogia muuseumis esitatud info kohaselt, veini jumaluse kujutamine rooma ajastu kalmumonumentidel oli üldlevinud tavaks. Kuid Dionysos pole vaid veini, joovastuse ja naudingute jumal. Temaga on seotud üleüldse inimeste loomise legend. Ta oli Zeusi poeg, keda tapsid Titaanid. Zeus sai nende peale vihaseks, põletas titaanid tuhaks ja sellest tuhast tõusid välja inimesed. Seejärel Zeus pani Dionysose uuesti kokku, ja ta sündis Delfis uuesti.²⁶⁹ Seega, keskseks sarkofaagil kujutatud ideeks on taassünni idee. Ja Dionysose teemalise sarkofaagi sõnum pole autonoomne, vaid on jälgitav kõikides muudes paleelinnaku territooriumil avastatud sarkofaagides. See taassünni idee teistes sarkofaagides (ka kristlikel teemadel) leidis väljendamisest kõrvalteemana aastaaegade või looduse ja selle viljade kujutamises. Ühest vormist saab teine, toimub katkematu mateeria transformatsioon, kusjuures see toimub tänu selle mateeria hingestamisele Jumala poolt. Järelikult, paganlike sümbolite kaudu väljendatud mõttekäik langeb täielikult kokku Koraanis korduvalt esitatuga.²⁷⁰ Näiteks, 6 *sūra* , 95 *ajāt* : *Tõesti, Jumal lõhestab iva ja tuuma. Ta elustab surnud ja laseb elavatel surra.* Edasi, 86 *sūra* , 84 *ajāt* : *Tõesti, temal on vägi (inimest) tagasi tuua.* Koraanis on tihti väljendatud ka etteheide, et uskmatud ei usu surnute ülestõusmist. Ja kättemaksuks, et uskmatud sellesse ideesse ei uskunud, ongi põrgutuli. 17 *sūra* , 98 *ajāt*: *See (põrgutuli) ongi tasu nendele selle eest, et nad ei uskunud meie sõnumeid ja ütlesid: Kas tõesti äratakse meid üles veel siis, kui oleme kõdunenud põrmuks?* Koraanis, muuseas, pole kirjas, et paganad surnute ülestõusmisse ei uskunud. Sellesse ideesse ei uskunud uskmatud. Sest ka paganilikul ajal olid uskmatud, kes ei uskunud ei Jumalasse ega ka taassünni mitte. Surnute ülestõusmise idee on üleüldse Koraanis tähtsaim. Ja just nimelt materiaalsest aspektist: jutt on kehade, st materiaalsest taassünnist. Seega, probleemi võis äratada üksnes vorm, mille kaudu Koraani keskne idee oli iidses Vahemeremaade müüdis avaldatud. Vaatame, kas selle vormigi suhtes on paganlikus süžees eksitud. Nagu müüdist tuleneb, Dionysose, taassünni jumala, päästmisega tegeles Zeus, paganliku panteooni peajumal, kes on ühtlasi ka valguse jumal (ideed, et Jumal on valgus, võime kohata kõikides kolmes Vahemeremaade monoteistlikes religioonides). Zeusi ennast sarkofaagis pole kujutatud. Selles mõttes Jumala kujutamise keelust on ka siin kinni peetud. On esitatud kujundite vormis üksnes selle loorid (seda teemat oli pikemalt käsitletud seoses paleelinnaku nimetusega). Peajumal varjab end erinevate turviste abil (müüdi kohaselt, tema rinda kaitses egiid, st kilp, mille peal on maha raiutud Meduusa pea). Ta esineb, nagu tema poegki (see on allegooria, sümbol nagu kõik müütides väljendatu), Dionysos, erinevates maskides, sest inimene ei suuda talle näkku vahetult vaadata. Seesama Dionysose emagi, Semele, sai, müüdi järgi, Zeusi põletavast, vahetust pilgust tuhaks. Siin on tegemist juba mainitud Al-Fārābī ja ka Al-Ghazālī ideede müütide sümboolse keelega väljendamisega. Kuna kunstnik võis näidata neid abstraktseid kategooriad, nagu vaim, hing või mateeria üksnes selle sama ainelise maailma elementide kaudu, siis pöördutigi selliste poole, mis võisid neid mõisteid kõige paremini edastada. Tundub, et sarkofaagide veesüsteemis rakendamise idee kaliifi linnas areneski välja Dionysose müüdis väljendatud sõnumist, sest tõepoolest sarkofaagi asetatud surnukehast sai põrm, jäi alles surematu ja nähtamatu hing ja kunagisest hauast sai elu allikas, sest vesi on elu sümbol ja eriti islamiusu puhul omab erakordse tähenduse. On juba näidatud, et iidse müüdi ja Koraani sõnum langeb täielikult kokku, peajumalat ennast sarkofaagis pole kujutatud. See, et kaliifi pealinnakus said rakendatud taassünni idee väljendavate reljeefidega sarkofaagid, pole juhuslik. On tõendatud, et sarkofaadid toodi spetsiaalselt kohale Córdoba nekropolisest ja kasutati purskkaevude basseinidena. See räägib ettekavatsetusest, samuti vajaliku materjali olemasolust teadlikkusest, samas see näitab, et kujutatu sõnum taheti sellisel kombel ka edasi arendada. Said nõ *korduvalt kasutatud* Koraani, Vana ja Uue Testamendi (Vahemere usundid) vormis väljendatud paganlikud ideed, ja isegi sarkofaagidki elasid nüüd oma muutunud otstarve tõttu uut elu. Tõepoolest, ideed jäävad samaks, varjeerub üksnes vorm, kusjuures viimane kah ei pruugi muutuda. Sest osa paganlikest sümbolitest ja allegooriatest on islami omadega ka formaalselt kattuvad.

²⁶⁹ Richard P.Martin, Vana-Kreeka müüdid, Ülle Jälle ja Kirjastus Pegasus OÜ, 2003, lk.77-78

²⁷⁰ Koraan tsiteeritud Haljand Udami tõlke järgi

Islamiriikide ilmalikus luulekunstis väljendatu võiks üldse pidada sarkofaagide teemade poeetiliseks kommentaariks. Näiteks järgnevad luuleread:

37

Lõin eile kirju veinikruusi puruks vastu maad:

Nii mürgeldada ikka olnud joodikute laad.

Kruus sõnadeta keelel aga lausus mulle nii:

Ma olin nagu sina, minusarnaseks sa saad!

Ka järgnevat 'Umar al- Hajjāmi (1048-1131) *rubaiyat* võib pidada just kui Dionysose pidustusel või nekropolise surnute külastamise koosviibimistel deklameerimiseks loodud:

42

Kui surma jalge ette surunud mind hauasein,

Kui elulootus hävis nagu sügistuules hein,

Te, sõbrad, minu põrmust voolige siis ainult kann,

*Ehk ärkan ellu, kui ta sisse kallatakse vein!*²⁷¹

See näitab, et sarkofaagidel visuaalse vormi rüütatud sõnum on mitte ainult vastuvõetav, kuid ka sarnaselt, lausa sõna sõnalt tajutav. 'Umar al- Hajjāmi kõrval on mõistagi olemas rida teisi veinist kirjutanud luuletajaid. Ibn Sa'īd al-Andalusi aastal 1243/641 Andalusias koostatud antoloogias on olemas mitmeid selle näiteid. Näiteks:

Al- Mu'tamid (1040-1095, Sevilla kuningas)

Viinapuuväät

Kui möödusin, siis väädi väänel

Mu käisest haaras, ja ma küsisin

Miks haiget tahad teha mul?

Väät vastas: aga miks,

Tervitamata alati sa möödud

Kuigi mu veri võetud sai,

*Et sinu kondid kuivad saaksid joodud?*²⁷² See veini temaatika, mis, nagu näha, oli taassünni ideega vahetult seotud, esines nii klassikalise mitmeteemalise *qaṣīda*²⁷³ integraalosana *khamr*²⁷⁴ kui ka iseseisva, ainult veiniteemale pühendatud luulena – *khamriyya*. Araabia kirjanduskunsti uurija P.F.Kennedy kasutabki araabia veiniteemalise luulekunsti puhul termineid *bacchic poet* and *bacchic poetry*. Seega, seostab luuletajate loomingut paganliku Vana-Kreeka ja rooma mütoloogia kangelase, Backhosega.²⁷⁵

Luuletaja Al-A'šā (s.~ 629) *khamr* 'i sisaldav *qaṣīda*', luuletus 22, *bā'yya*²⁷⁶, read 17-25:

Olen ära kuivatanud palju veiniklaase, vastupanuta naudingule, ja seejärel teinud sama esimese mõjude tohterdamiseks.

Seega paljud inimesed võivad teada, et olen mees, kes siseneb ellu peauksest.

Ehtne punane vein, mille karika põhjal on tolmu kübemetest sade.

Meid jälgisid roosid, jasmiin ja vilepillidega (karjasepillidega) lauljannad.

Meie suur trumm kolas pidevalt; see on üks kolmest asjast, mille eest mind siis süüdistatud.

Näed meie peolaval simbleid, mis vastavad trummi löömisele, jagades selle rahutust selle üle, et teda jälgitakse.

Minu sünnist on möödus kaheksakümmend aastat- niipalju saavad kokku need, kes on selle üle arvet pidanud.

²⁷¹ Hajjam, Umar, Nelikvärsid, Kirjastus "Eesti Raamat", Tallinn 1967, lk.17, 19

²⁷² Arberry, A.J., Moorish Poetry, A Translation of The Pennants an Anthology compiled in 1243 by the Andalusian, Routledge Courson, London and New York 2001, lk.3

²⁷³ *džahilia* ajastul väljakujunenud luulevorm; *qaṣīda* araabia keeles tähendab olla kellegi vastu suunatud, kedagi rünnata

²⁷⁴ ar. vein. *khamr* pole obligatoorseks ja alatiseks *qaṣīda* osaks

²⁷⁵ Kennedy, Philip, F., The Wine Song in Classical Arabic Poetry, Abū Nuwās and the Literary Tradition, Oxford Oriental Monographs, Clarendon Press Oxford, New York 2002

²⁷⁶ *qaṣīda*'de nimed tulenevad rea lõpus seisvast tähest. Käesolevas *qaṣīda*'s iga rida lõpeb tähega "b", mille araabiakeelne nimetus on "bā"

*Nõnda siis nüüd jätsin nooruse naudingutega hüvasti, ja jätsin veini teistele maitsta...*²⁷⁷ Nagu näha, veinipidudel kõlas muusika, samuti pidustused toimusid roheluse, lillede keskel. Kogu luuletuses kirjeldatud veinipeo anturaaž on sarnane Dionysose *thiasosega*. Abū Nuwās (s.813/15) loomingus vein tihti seotub vanadusega, sest *vein on vanem kui meie*. Ehk teisisõnu, vein, st ka sellega seotud täissünni idee, on Koraanist vanem.

*See [vein] oli pandud enne Aadami loomist tema tarbeks hoiule, vein oli loodud [ajaliselt] enne teda.*²⁷⁸ Seega, siin veini on üritatud inimeste esivanemaga siduda. Nagu sai varem näidatud, kreeka müüdiski inimeste loomine toimus veinijumala, Dionysosega, seonduvalt. Siin võib näha sarnasust ka ristiusu allegooriatega, näiteks, Johannese Evangeeliumis Jeesust võrreldakse viinapuuga (Jh15:1-5).

Humayd ibn Thawr al-Hilālī (s.enne 680):

Kui suren, matke mind viinapuu kõrval,

Kelle juured mu kontide janu,

*Saaksid peale surma siis kustutatud.*²⁷⁹

Umar I ajal (634-644) elanud luuletaja Abu-Mighan ütleb nii:

Kui suren, matke mind viinamarjaia lähedal,

selleks, et ka pärast surma minu jäänused saaksid toituda tema mahlast.

Ära mata mind lagendikul (või kõrbes), sest kardan, et sellises olukorras ei saa ma veini peale surma enam nautida. Sarnast ideed väljendas ka umaijadide ajastul elanud luuletaja Abu-l-Hindi: *kui suren, valmistage mulle surnurüü viinapuuväätidest ja olgu viinamarja press mulle kirstuks.*²⁸⁰ Siin on otseselt viidatud viinamarja pressi ja kirstu omavahelisele tihedale seosele. Veini sümboolne pruukumine jätkus ka hauataguses maailmas, seetõttu luuletaja palus matta teda veiniaia lähedal. Nagu on teada, 2. saj. lõpus – 3 saj algul, eriti Septimius Severuse valitsemise ajal, tekkib uus sarkofaagide vorm – ovaalne, mis tuletab meelde vanne, milles pigistati välja viinamarja mahl (3. sajandil selliseid vanne kujutati sageli ka viinamarja korjamise stseenides). See vorm omas sügavat tähendust. Viinamari kui üks Dionysos- Backhuse ilmutus, vannis saab surma – teda pressitakse ja temast pigistatakse mahla, siis mahla kääritamisel mahlast saab noor vein – uus jumaluse inkarnatsioon. Roomlaste silmis, surnu üleminek elult surmale peab olema sarnane Dionysose teekonnale.²⁸¹ Veini teema oli arendatud ka populaarkirjanduse tasemel *Tuhande ja ühe öö* muinasjutude kogumikus.²⁸² See erinevate kunsti keelte abil ilmsiks tulev sarnasus viitab mõlemate väljendusvormide kasutajatele ühistele geograafilistele ja seeläbi kultuuri traditsioonide ühtsusele.

Eelnevalt tsiteeritud Koraani teksti ja luuletuste najal sai näidatud, et paganlikus kunstis konkreetselt Dyonysosega seotud jäädvustatud teemad leidsid kajastamist islami riikide kirjakunstis, kusjuures olid rakendatud sarnased metafoorid ja sümbolid, nagu näiteks sarkofaagi ehk surnukirstu veinipressiga samastumine, et elu ja surm nagu vein ja kruus on omavahel tihedasti seotud. Sarkofaagi süžeede, viidatud Koraani teksti ja araabiakeelse poeesia sõnum oli täiesti identne, ja selle edastamine toimus sarnaste sümbolite kaudu. Ja selle taassünni idee ühesuguste sümbolitega väljendamine leidis kajastamist mitte ainult kirjakunstis. On olemas meie ajastuni säilinud tõendid, mis osutavad, et luulevormi eelistamises ei saa nii kindel olla. Sest viinapuu teema võimsat arendust on näha ka islami riikide monumentaalrajatistes. Näiteks,

²⁷⁷ op.cit., lk.254-255

²⁷⁸ op.cit., lk.267

²⁷⁹ op.cit., lk.21

²⁸⁰ Крымский, А.Е., История мусульманства, Москва-Жуковский «Кучково поле» 2003; I.Goldziher'i artikkel, *Vana-araablase ideaalid*, (moruvve- vahvus, mehisus) ja Muhammadi ideaalid (*dīn*- usk)lk.335-336

²⁸¹ Antique Sculpture from the Collection of the Pushkin Fine Arts Museum in Moscow, Moscow, Izobrazitelnoye Iskusstvo, 1987: Античная скульптура из собрания Государственного Музея Изобразительных Искусств имени А.С.Пушкина, Москва, Изобразительное искусство, 1987;lk.17

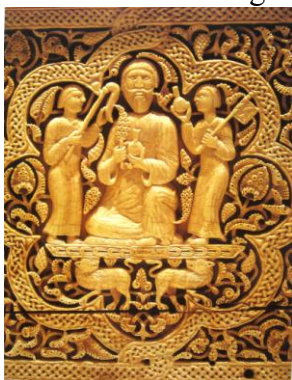
²⁸² Книга тысячи и одной ночи в 8 томах, перевод с арабского М.А. Салье, том 8, ночи 894-1001, Государственное издательство художественной литературы, 1959, nt 998.öö, lk.408-411

lõpetamata jäänud Jordaania rajatud Mshatta palee (rajamist alustas umaijaadide dünastiast kaliif Al-Walid II, valitses 743-744) raidkivi fassaadi motiiviks on viinapuuväädid.²⁸³

1) Mshatta palee dekoor; 2) Stukkdekoor, al-Ashiqi palee, Samarra; 3) Elevantiluust plaat, fatimiidide dünastia, 11.-12.sajand; (O' Kane, Bernard, Islami aarded, muslimimaailma hiilgus kunstis, Sinisukk 2008, illustratsioonid lk. 31, 39, 52)

Sama Vana Kreeka-Rooma meelismotiivi näeme rakendatud ka Samarras (abbassiidide pealinn 836-892), al-Ashiqi palees.²⁸⁴ Selles stukkdekooris tuleb ilmsiks veel üks veini ja igavese elu ühendav element. Nimelt viinamarjaväädid on suletud kaheksakandilistesse raamidesse. On teada, et number kaheksa on igaviku sümbol, tol ajal väljendas number seda sama, ning paljud islami ja kristlikud templid/kabelid ehitati oktagoonilise põhiplaaniga. Dionysose auks korraldatud *thiasos*-e meeoleolu näib esitatud ka fatimiidide ajastul, Egiptuses 11-12.sajandil valminud elevantiluu plaadil. Seal on kujundatud flöötidel ja lautodel mängivad inimesed, samuti üks tegelastest valab endale peekrisse veini. Figuurid on kujundatud viinapuuväädide taustal.²⁸⁵ Sarnast just kui Dionysose auks korraldatud pidu jäädvustamist kohtame veel kahel fatimiidide ajastust elevantiluu plaadidel: siin on kujutatud naissoost tantsijanna, lauto ja topelt flöödi mängija, taustaks on samad viinapuuväädid.²⁸⁶ Ühel 10.sajandi lõpus Córdoba (või Madīnat al Zahrāʾ) töökojas valminud nn *Leyre* elevantiluu laekal on nagu Samarra palee dekooriski, vein ja viinamarjaväädid on igaviku sümboliga ühendatud. Kuna siin on figuure ümbritsev raamistik samuti kaheksanurkne. Kaheksanurkse medaljoni sees ja väljas on viinamarjaväädid, raam ümbritseb 3 inimese ja 2. looma figuure, medaljoni keskel asuv personaaz hoiab käes viinamarja kobarat ja karikat, üks kõrvalseisvatest figuuridest valab veini, teine vehib lehvikuga.²⁸⁷

²⁸³ O' Kane, Bernard, Islami aarded, muslimimaailma hiilgus kunstis, Sinisukk 2008, lk. 30-31. Mshatta paleed peetakse üheks suurimaks umaijaadide dünastija ajal ehitatud paleeks. Peaportaali fragment asub Pergamoni muuseumis Berliinis. Mshatta oli avastatud Layardi poolt 1840, st praktiliselt Madīnat al Zahrāʾ samal ajal

²⁸⁴ op.cit., lk 38-39

²⁸⁵ op.cit., illustratsioon lk. 52-53

²⁸⁶ The world of Islam, Faith, People, Culture, Edited by Bernard Lewis, Thames and Hudson Ltd, 1976, illustratsioon lk.173

²⁸⁷ Stierlin, Henri, Islam, From Baghdad to Cordoba, Early Architecture from the 7 th to the 13 th Century, Taschen 2009, illustratsioon lk.78

Viinamarjaväädid on alati olnud Vahemeremaades üks lemmikmotive. See on seotud eeskätt antud taime geograafilise levikuga, seda tõendab ka fakt, et muude, mitte Vahemere tsoonis asuvate islamiriikide kunstis me viinamarjaväätide kujutamist ei kohta. See näitab, et müüdid said loodud seoses konkreetse asukohaga, selle looduse vaatluse tulemusel. Eeltoodu materjal osutab sellele, et Dionysose müüdis arendatud idee leidis kajastamist nii araabiakeelses luulekunstis kui ka dekoratiivkunstiski ja nagu rooma sarkofaagi puhul, vein ja muusika- kõige universaalsem kunst- olid üldjuhul kompositsioonides omavahel seotud. Sarkofaagi sõnumi aktsepteerimine ei pidanud islami riikides väljakujunenud traditsiooniga vastuolu tekitama. Iseasi on, kuidas tuttavad ideed olid paganlike roomlaste poolt esindatud. Sest Dionysose või sarnaste jumaluste kujutamist veinipidudega seondult pole islamiriikide kunstis täheldatud. Hellenismi ajastul etalooniks peetud idealiseeritud realism monumentaalkunsti teostes väljendust ei leidnud. Selles mõttes Madīnat al Zahrā's loodud miljöö oli islamiriigi arhitektuurirajatisena unikaalne, sest nagu näitab rakendatud rooma ajastu kunsti stiili analüüs, eelistati just nimelt idealiseeritud realismi väljendusvormi.

Veini teema puhul peab märkima, et sagedane veinipidude käsitlemine luulekunstis haakub kosmilise suunaga, mis paistab olevat üks peamisi paleelinnakus rakendatud suundi. Sellel olulisel momendil on pikemalt peatatud oletatava Venuse kujuga seondult.

Filosoofide, Muusade ja surnute sarkofaag

Sarkofaag, õigemini, selle fragmendid, olid avastatud 1923 a. toimunud väljakaevamistel. Selle avastamise koht on teada- ühes tsoonis linnamüüri tee kõrval, mis viib *Salon Rico* ees asuvasse pargi. See osa oli teise ja kolmanda terrassi ühendavaks tsooniks ja see pole veel täies ulatuses väljakaevatud. Ühel fragmendil on kujutatud meespersonaaž, lokkis peaga ja habemega, kes vastab tüüpilisele filosoofi kujutamisele, samas kui järgnev fragment kujutab endast muusika instrumendil mängivat Muusat, kes peaks esitama Euterpet, helikunsti muusat. Muusade, nagu ka teiste antiigi jumaluste panteooni kujude olemuse seletamine oli juba eelnevalt, paleekompleksi nime puudutavas osas käsitletud. Muusadega sarnastest olenditest- džinnidest- räägib Koraan ja neile on isegi pühendatud Koraani 72. *sūra al-Džinn*. Džinnid olidki Koraani järgi need olendid, kes ehitasid Saalomoni Ainujumalale pühendatud Templit (34 *sūra* , 13 *ajāt*). Ja see pole ainus koht, mis osutab džinne Muusadega sarnasusele. Näiteks, 17 *sūra* , 88 *ajāt*: *...Kui inimesed ja džinnid oleksid ühendanud oma jõu ja püüdnud luua midagi Koraani sarnast, siis ei oleks nad sellega toime tulnud isegi üksteist aidates*. Paganlike müütide kohaselt, Muusad olid loomingulise tegevuse kaitsejumalused, seega, nende tegevus avaldub nendelt inspiratsiooni saanud inimeste mitmekesises loomingus. Koraani kohaselt, džinnidest, kui nad said kuulata imelist Koraani, said Ainujumala austajad (72 *sūra* , 1-2 *ajāt*). Sellest tuleneb, et ennem nad Ainujumalat ei austanud. Ja tõepoolest, Muusad ilmusid areenile enne seda, kui maailmale tuli Koraani sõnum. Eestikeelses Haljand Udami Koraani versioonis araabiakeelne sõna *džinn* on tõlkimata jäänud. Kuid teistes keeltes seda sõna tõlgitakse ja tõlge osutab selle olendi tähendusele ja rollile maailmas valitsevas astmelises korras. Inglisekeelses Koraani versioonis on sõna *džinn* tõlgitud kui *unseen being*. Seda võib tõlkida kui *nägemata, varemalt mitte nähtud; nähtamatu* olend. Siiski paistab õige teine variant, ehk *džinn* on nähtamatu olend.²⁸⁸ Džinnid on inimeste ellu sekkuvad, kas kahjulikud või abistavad nähtamatud olendid. Täpselt sellised on ka inspiratsiooni andvad nähtamatud Muusad. Zeusi tütarde ülesandeks on ikkagi oma isa valitsemist kiita ja kutsuda kõiki oma esinemiste kaudu üles harmoonilisele elule. Ja džinnid, nagu Muusadki, on Jumala laulikud. Täiendavaid seletusi mõistele džinn pakub Federico Corriente ja Ignacio Ferrando *Diccionario avanzado árabe: kuri vaim, paharett, džinn, demon, kurat, saatan, loor, eesriie, kardin, kate, pimedus, pilkasus, lill, enamik, enamus*. Ja näiteks sama radikaalidega sõna *جَنَّة* tähendab *aed, paradiis*.²⁸⁹ Sõnaraamatu erinev sõna tõlgendus osutab

²⁸⁸ vt. Wehr, Hans, A Dictionary of Modern Written Arabic, Third printing, Librarie du Liban, Beirut, Macdonald & Evans LTD. London, 1980, lk.138: *جِنّ* jinn, demons (invisible beings, either harmful or helpful, that interfere with the lives of mortals)

²⁸⁹ Federico Corriente, Ignacio Ferrando, *Diccionario avanzado árabe*, Herder, Barcelona 2005; lk 186

džinnide või muusade olemusele - need on eeskätt loorid, kated, kus Jumalalt tulenev valgusekiir saab murtud ja taevaalusesse maailma kunstivormide näol edastatud (st džinnidelt või muusadelt, kes on Jumala laulikud, inimene saab inspiratsiooni kunstiteoste loomiseks). Vahendajatest veel niipalju, et Muhammadki sai sõnumi mitte otseselt Jumalalt, vaid ingel Gaabrielilt (st samuti Jumala ja inimese vahepealselt olendilt), ja Muhammad ise oli ka samamoodi vahendaja Jumala ja teiste inimeste vahel. Jumala ja inimese vahepeal asuvate olendite kujutamist, ka Muhammadi ennastki, võib kohata islami riikide illumineeritud raamatutes, näiteks Henri Stierlini *Islam, From Baghdad to Cordoba* esitatud miniatüüril, kus on kujutatud Muhammad koos inglite ja peainglitega.²⁹⁰ Väga sarnane Madīnat al Zahrā sarkofaagi fragmendil kujutatu menaadi ehk nümfiga, kes mängib topelt flöödil või früügia *aulosel*, on Egiptose või Süüria 14. sajandi miniatüüril kujutatud ingel Gaabriel, kes puhub, nagu kreeka nümfki, väga sarnast muusikainstrumendi.²⁹¹ Üheks islami fundamentaalseks uskumiseks on usk inglite olemasollu. Seega sarkofaagides tiivuliste antropomorfsete figuuride kujutamine oli islamiusu vaatevinklist igati vastuvõetav, ja neid on ka kujutatud. Teine asi on muidugi see, et me ei kohta neid monumentaalkunstis- reljeefidel või ümarskulptuuris-tänapäevani säilinud teostes. Kuid sellele, et nende kujutamine polnud keelatud, osutab islamiriikide miniatüürmaal.

Meleagrose sarkofaag

1) Meleagrose sarkofaagi fragment; 2) Hüpoteetiline Meleagrose sarkofaagi esikülje rekonstrueeriv joonis. Autor: E.Candon (Fortes, José Beltrán, Los Sarcófagos Romanos de la Bética con Decoración de Tema Pagano, lk.266, 274. Foto: IAA Madrid (P.Witte)

Veebasseinina kasutatud sarkofaag asus õue keskel. Paatio asus paleelinnaku ühes kõige esinduslikumas kohas. Sarkofaagi frontaalsel osal on kujutatud Meleagrose Kalydoni metskuldi jaht. Fragmentidel said identifitseeritud Dioskuuride ja Meleagrose figuurid, Meleagrose isa, kuningas Oineuse figuur, kelle õukonnas stseen aset leiab. Stseeni parempoolses osas on poolalasti Heraklese figuur, samuti jumalanna Diana koeraga ja Atalante (üks neljast seal kujutatud jahipidajatest). Meleagrose müüdi peamiseks tegelaseks on Meleagrose ema Altea, kes tegelikult oligi kangelase surma tahtlikult põhjustanud, sest poeg tappis tema vendasid. Sarkofaagi sisuks on seega perekondlik draama, julm, jahiga sarnane surmani võitlus, kus valitseb vägivald, kättemaks ja loomulikult armastus. Müüdi keskseks sõnumiks on kangelasliku elu ülistamine. Arvestades sarkofaagi asukohaga paleelinnakus, nimelt see asus kaliifi ja kõige kõrgemate riigiametnike residentside tsoonis, võib järeldada, et sarkofaagi sisu võis leida kaliifil isiklikku vastukaja, meenutada midagi tema enda elust, milline, nagu teada, oli täis dramatismi, viidata ta enda perekonnas toimunutele sündmustele. Näiteks, kasvõi sellele, et ta isa Muhammad sai surma oma venna Al-Mutrefi käest, sellele, et „Abd al-Rahmān III poeg Abdullah sepsis tema ja oma venna, prints al-Hakami vastu vandenõu ja kui see oli paljastatud,

²⁹⁰ Stierlin, Henri, *Islam, From Baghdad to Cordoba*, Early Architecture from the 7 th to the 13 th Century, Taschen 2009, lk.20

²⁹¹ *The world of Islam, Faith, People, Culture*, Edited by Bernard Lewis, Thames and Hudson Ltd, 1976, illustratsioon lk.41

kaliif pidi oma poega surmale saatma. Seetõttu Altaea tunded võisid talle tuttavad olla. Samas tuleb rõhutada, et sellised tunded on üldinimlikud, neid mõistab nii Vana- Kreeka kui ka tänapäeva inimene ühte moodi. Kunsti keel on universaalseimaid keeli, seega ideaalne üldinimlikke tunnete väljendamiseks. Pole võimalik kahelda, et sarkofaagil kujutatud müüdi sisu oli hästi teada, ja selle järelduseni võib jõuda eeskätt tolle ajastu islamiriikide mõtlejate teostega tutvumise kaudu. Nimelt, nad pidasid oma esimeseks õpetajaks Aristotelest, ja nagu sai juba eelnevalt käsitletud, Aristoteles oma luulekunstile pühendatud teoses peab Homeroose tööd etaloniks, ideaaliks, milleni kõik autorid peavad pürgima. Homeroose (elas u.800 saj. e.m.a) *Iliases* Meleagroose müüt on jutustatud 9. laulus seoses Trooja sõja võtmekuju Achillesega, et kangelasele viha tarbetusele osutada. Vana tark manitseb kangelast, et ei tohi olla jäik ja ei tohi vihale anduda, peab palve kuulda võtta, sest isegi jumalad kuulavad, mida neilt palutakse. Sarkofaag asus kaliifi privaatses tsoonis, seega võis vihjata millegi väga südamelähedasele. On võimalik, et Meleagroose müüt koos kõikide teistega võisid olla tuntud ka valitsejate emaliini pidi, kuna kõik *Al-Andalusi* umaijaadide soost emiiride ja kaliifide emad olid pärit kristlikelt naaberriikidest. Näiteks, „Abd al-Rahmān III vanaema oli Navarra printsess, tema tädi isaliini pidi oli Tuda (võiThuda), Navarra kuninganna-regent. „Abd al-Rahmān III ema oli neiupõlves samuti kristlanna baskide maalt²⁹², ja siis arvatavasti tema nimi oli Maria²⁹³, islami valitseja emana oli tuntud nimega Muznah²⁹⁴ ja tema suhted pojaga pidid olema lähedased, kuna islami peres ema roll on üsna kaalukas. Seda traditsiooni fikseerib nn Muhammadi *ahadith* 34: *Isik, kes kõige enam väärib su sõprust on su ema, teisel kohal -su ema, seejärel-su ema. Alles siis- su isa. Ja tema järel – sulle kõige lähedasemad inimesed.*²⁹⁵ Sellisest, isiklikust aspektist, pole üldse teada, millise traditsiooniga kaliif ennast identifitseeris. Paleelinnakus eksponeeris ta avalikult Rooma ajastu, hellenismi vaimus loodud kunsti, välimuse poolest polnud ta tavapärasest Euroopa elanikust millegi poolest erinev. On olemas allikad, millised edastavad üsna täpset informatsiooni valitseja välimusest. Ta oli lühikest kasvu, heledate silmadete ja heledajuukseline.²⁹⁶ Anonüümne kroonika ütleb, et ta oli heleda näovärviga, tumesiniste silmade roheline varjundiga, atraktiivse näoga, korpulentne.²⁹⁷ Ibn Hazmi kohaselt, ta koguni vihkas musta värvi, sest must oli tema perekonna liikmeid tapnud, abassiidide dünastia riigivärv:

Vaid Jumalast ning teadmistest kõige kaugemal asuvad loovused

eelistavad musti kehi, süsivärvi tooniga

must on põrgu elanike värviks,

must on leinavärv, mis katab oma poja taga nutvat vanemat

ning kui ilmuvad kusagilt musta värvi lipud on see kindlaks märgiks,

*et need kandvate meeste hinged on õigest usust kauged.*²⁹⁸

Sellised eelistused said kajastatud ka tolle ajastu luulekunstis. Käib blondide naiste ilu ülistamine. Üks selle põlvkonna poeete Yūsuf Hārūn al Ramādī (926-1013) võrdleb juukselokke plaatinast ihule langevaks punakaks kullaks.²⁹⁹ *El Príncipe Amnistiado* ehk amnesteeritud printsi (963 – 1009, kuninglikust soost luuletaja) looming keskendub samuti blondide juustega naiste kirjeldamistele.³⁰⁰ Kaliif oli Euroopa, kuid islami riigi valitseja, seega ainus viis vastuolude elimineerimiseks oli pöörduda kõikide inimeste jaoks ühtsete, universaalsete, igikestvate

²⁹² Ibn Hazm de Córdoba, *El Collar de la Paloma*, Versión de Emilio García Gómez, Literatura Alianza Editorial, Salamanca 2005; lk.137-138

²⁹³ Dr. Abderrahman Ali El-hajj, *Intermarriage between Andalusia and Northern Spain in the Umayyad Period*, artikkel aadressil: <http://www.amroweb.ch> külastuspäev 15.05.2010

²⁹⁴ või Mozah; Al-Makkari, vol. II, lk. 145

²⁹⁵ Prohveti sõnad, Mahmud Sobh, *Historia de la literatura árabe clásica*, Madrid 2002, lk.237. *Ahadith* või *hadith*-dokumenteeritud ülestähendused prohvet Muhamedi õpetustest ja tegudest, mida ei ole Koraanis, kuid mille panid järeltulevatele põlvedele kirja tema lähedased sobrad ja perekonnaliikmed

²⁹⁶ Ibn Hazm de Córdoba, lk.137-138

²⁹⁷ Una crónica anónima de „Abd al-Rahmān III al – Nāsir, editada por primera vez y traducida, con introducción, notas e índices, por E.Lévi – Provençal y Emilio García Gómez, Consejo superior de investigaciones científicas, Instituto Miguel Asín, Madrid – Granada 1950, lk.89

²⁹⁸ Ibn Hazm de Córdoba, lk. 139

²⁹⁹ Rubiera Mata, M.J., *Literatura hispano – árabe*, Colecciones MAPFRE 1492, Madrid 1998; lk.63

³⁰⁰ Ibn Hazm de Córdoba, lk.343

väärtuste poole ja näha näilike vastuolude taga ühist, kõike hõlmavatt tõtt. See sõnum oligi paleelinnaku kujunduse abil edastatud.

The Arabian Antiquities of Spain by James Cavanah Murphy, London, Published by Cadell y Davies, 1815, tekst lk.15, joonised XLIII, XLIV. Illustratsioonidel on kujutatud lõvi ja metskuldi jaht.

Kui aga vaadata süžeed puhtalt jahistseenina, siis selline ajaviide, nagu jahipidamine, oli islamiriikide õukondlaste seas harilikuks ajaviiteks, jahistseene on jaadvustatud nii luule kui maali vormis. Näiteks, Alhambra palees olid jahiteemalised maalid ja sellised on osaliselt meieni jõudnud James Cavanah Murphy *The Arabian Antiquities of Spain* esitatud gravüürides. Üks neis maalidest on *Lõvi jaht*, teine juba konkreetselt haakub Meleagrose sarkofaagi süžeeaga, kuna seal on kujutatud metskuldi jaht.³⁰¹ Ohvriks osutas metssiga, keda, nagu on teada, islamiusk peab mustaks loomaks, seetõttu Kalydoni laastavat metssea looma surmaga lõppenud jahipidamist võidi puhta südamega kiiduväärseks pidada, ja sellist islami üldisemat suhtumist Alhambrat kaunistanud maal tõendabki. Jahipidamise stseenide jäadvustamiseks on islamiriikide poeesias olemas isegi spetsiaalne luuležanr *tardiyyah*, asjaolu, mis osutab selliste teemadega luuletuste rohkusele, jahisteenid leidsid kajastamist nii miniatüür- kui monumentaalmaalis. Ainuke erinevus seisneb selles, et islamiriikide monumentaalkunstis pole mütoloogilised olendid ja jumalused kujutatud.

Hadese värava sarkofaag

On kindlaks tehtud, et see sarkofaag asus linna avalikest aladest kõige esinduslikuma ala, *Salón Rico*’ga külgnevate ruumide piirkonnas, seega kaliifi privaatses keskkonnas.³⁰² Kujutatud on üks inimelu dramaatilisi hetki - Surnute Kuningriigi läve ületamist, mida lahkunu ja tema abikaasa sooritab Muusade ning Filosoofide seltsis. Meremonstrumite ja maokehaliste tritoonide kujutamine sarkofaagireljeefil viitab sagedaselt esinenud mere apoteoosile, kus merekentaaurid merenümfidega veavad surnu kujutavat medaljongi. Merekarp apoteoosi stseenides on interpreteeritud kui kehaline kate, mille all paljastab end pärl – hing. Kui see on nii, siis apoteoosi asjaosaliseks on eeskätt hing (st inimese hingeline algus), mida merekentaaurid ja nereiidid viivad *õndsate saartele*. Samas on kujutatud ka aastaaedade eroote. Aastaajad on tegelikult sarkofaagide meelismotiiv ja seda võib kõikjal märkida peateema refräänina. Sellega on seotud Vahemeremaade rahvaste usk surnute ülestõusmisse, ja Koraani kohaselt, surnute ülestõusmise eitamine on üleüldse Jumala vägevuse eitamine ja sellena hukkamõistetav. Tavaliselt aastaaegade kujutamist leidub sarkofaagide külgeintel, ehk taassünni idee pole sarkofaagide peateemaks. Konkreetselt selle sarkofaagi keskseks teemaks on hinge apoteoos. Hing on pärl, merekarp on selle kateks, st inimese kehaline kate. Samas merekarp on Venuse jumalanna sümbol, seega merekarp on välimise ilu sümboliks. Tollel ajal Venuse kuju sai teise

³⁰¹ The Arabian Antiquities of Spain by James Cavanah Murphy, London, Published by Cadell y Davies, 1815, tekst lk.15, joonised XLIII, XLIV

³⁰² Fortes, lk.34

tähenduse ja merekarbi väline ilu tulenes selle sisemisest ehk hingelisest ilust, mida sümboliseerib pärl. Sarnast merekarbi kujutamist näeme ka islami sakraalhoonetes. Näiteks, suure Córdoba mošee *mihrabi*³⁰³ lagi on merekarbi kujuline.³⁰⁴ Mis puudutab merekarbi kõige tähtsamasse elementi- pärli- siis pärl on tegelikult nii araabiakeelse filosoofia kui ka ilukirjanduse lemmikmotiiv. Córdoba kalifaadigi ennat, vastavalt Al-Makkarile, nimetati pärlikeeks, mis hiljem peenikeste riikidena laiali pudeneks.³⁰⁵ Ühtlasi pärlikeks nimetati luuletusi, millistest siis moodustatigi pärlikeesid ehk luuletuste antaloogiad. Madīnat al Zahrā“ üheks imeks oli hall nimega *kasru-l-khalafa* (ar. *Kaliifi loss*), mille keskele oli kinnitatud üks pärl, mida kaliif sai koos teiste väärtuslike esemetega kingituseks Kreeka keisrilt Leo.³⁰⁶ See tähendab, surnu apoteoosi keskne, hinge sümboliseeriv element oli ühtlasi ka paleelinnaku tähtsaima saali keskpunktis. See võib viidata, et sarkofaagi reljeefis kajastatud apoteoosi ideed rakendati ka kaliifi saali interjööri kujundamisel. Muuseas, saal, mille keskel seisis pärl, oli kaheksanurkne, ja selline vorm viitab hinge igavesele iseloomule. Ibn ‘Abd Rabbihi (858-938/40) , kaliif ‘Abd al-Rahman III õukonna võtmefiguur, poliitika tegelane, tulevase kaliifi al – Hakam II õpetaja ja sõber nimetas oma elu tähtsamad tööd *Kitāb al -‘Iqd al farīd* ehk *Raamat Imelisest Pärlikeest*. Teosel on olemas araabiakeelse kirjanduse kõige hinnatuima kirjandusliku varamu staatus. *Kitāb al -‘Iqd al farīd* oli kõige varajasem tekst, mis sisaldas peaaegu täieliku Jeruusalemmi linna hagiograafiat, nagu see hilisemates traditsioonides pärast kujunes.³⁰⁷ Ibn ‘Abd Rabbihi kavatsus võtta maailma universaalsest pärandist kõige väärtuslikumad *pärlid*, luua ideaalne pärlikee (märkus: jällegi vihje Saalomoni kuulsale pärlikeele). Tema meelest, see, mis sünnib *Al-Andalusis*, ei pruugi olema kõige parem ainult seetõttu, et see on kodumaa. Sest targa Kodumaaks võib olla ainult Tarkus, mis ei tunne ei geograafilisi ega ka ajalisi piire. Tarkuse teri võib seega leida ka antiigi mütoloogia legendides. Ajaloolase Anwar G.Chejne hinnangul, Ibn ‘Abd Rabbihi ja Ibn Hazm olid kõige suuremad tolle ajastu mõtlejad ja *Raamat Pärlikeest* tema sõnul on ja jääb araabia kirjanduse üheks kõige tähtsaimaks teoseks.³⁰⁸ Varem oli jutuks luuletustes ja nende sarnasusest pärlikega, mis leidis kajastamist isegi eesti keeles. Luuletused on aga valdavas enamuses armastusele pühendatud. Mõistagi, armastuses õnnelik inimene selliseid ei koosta. Nad sünnivad hingelise valu väljendamiseks. See sama Ibn „Abd Rabbihi on järgmise neoplatoonikute ideaale ja jagamatu armastuse valusid peegelava luuletuse autor:

*En verdad la vida mundana es el blando ropaje de un árbol
 Cuando se enverdezca una parte de el, se seca otra parte;
 Es una mansión en la que las esperanzas no son sino dramas
 Y los placeres en ella no son exepcto sucesivas catastrofes;
 !Cuantos ojos sosegadas ayer, y de subito se han incendiado
 y otros estaban sosegadas, y hoy sus lagrimas son derramadas!
 !Que no , que no lloren tus ojos ni siquiera un sola lagrima
 por un querido que se ha ido, ya que tu también te estas yendo.*³⁰⁹

Selle luuletuse sisu seisneb selles, et inimelu sarnaneb puu lehestikuga. See idee on Homeroose värsidest (ILIAS, VI, 147-9) otse tuletatud. Sama sõnadega sama idee on väljendatud ka Markus Aureliuse teoses.³¹⁰ Elupuu motiiv on ühtlasi paleelinnaku dekoratsioonide elemendiks, näiteks, *Salón Ricos*. Luuletuse idee seisneb selles, et inimelu on üks paik, kus hellitatud lootused on ei midagi muud, kui draamad, ja inimese silmad avanevad pisarate valamiseks, ja see, kes pole oma läinud armastatu pärast

³⁰³ *mihrab* on *qibla*, ehk Mekka suunda tähistavas seinas olev nišš. See on mošeedes kõige pühama paik

³⁰⁴ Stierlin, Henri, Islam, From Baghdad to Cordoba, Early Architecture from the 7 th to the 13 th Century, Taschen 2009, illustratsioon lk.94

³⁰⁵ Al-Makkari, vol.1, lk.34-35

³⁰⁶ Al-Makkari, vol. 1, lk.236-237

³⁰⁷ Grabar, Oleg, Jerusalem, Constructing the study of Islamic Art, Volume IV, ASHGATE VARIORUM, 2005; lk.5, märkus joone all nr.17

³⁰⁸ Chejne, Anwar G., Historia de España musulmana, Ediciones Cátedra, S.A. Madrid 1974, lk.137; *Kitāb al -‘Iqd al farīd* pole siiani tervikuna euroopa keelde tõlgitud

³⁰⁹ Mahmud Sobh, Historia de la literatura árabe clásica, Madrid 2002; lk. 808

³¹⁰ Маркъ Аврелий (121-180 рКр), Наединъ съ собой, Размышления, Москва, Издание М.и С. Сабашниковыхъ, 1914 ; X, 34; lk.154

nutnud, on ise selle ilma jaoks kadunud. Armastuse valu sünnitab kunsti, luuletusi ehk pärle. Selle teemaga seoses sooviksin näidata, et kreeka müüdid, nagu kreeka teadus ja filosoofia, milliste kasutuselevõttus islami riikides vist keegi enam ei kahtle, tekkisid inimese looduse, ümbritseva maailma uurimise tulemusel, ja nii kunsti sümboolne keel kui ka teaduse loogika keel arenesid paralleelselt. Inimene soovis imiteerida loodust oma kunstiloomingus. Et kajastada oma töös reaalsust (st hingelist, nähtamatud maailma) võimalikult täpselt, kunstnik või luuletaja pidi valima ümbritseva maailma nähtustest vaimse ehk tõelise reaalsuse abstraktsete ideedele (nagu hing, vaim, elu, surm) vastet. See valik sai võimalikuks üksnes loodusnähtuste üksikasjaliku uurimise tõttu. Paleelinnakus kasutatud rooma kunst oli kahtlemata realistlik ja see realism ei väljendunud sugugi ainult inimeste ja muu nähtava maailma realistlikus esitamisest, ka selle sümbolid ja allegooriad olid ümbritsevast maailmast tuletatud. Antud juhul *pärl* kui füüsilise maailma element osutus kõige sobivamaks hinge ja selle kannatuste väljendamiseks. Tänapäeva teadus pakkub meile võimaluse veenduda selliste tõekspidamiste täpsuses. Marcos J. Bertrán'i kohaselt, ilukirjanduse traditsioonis pärl on alati seotud valu ja armastuse teemaga ja tõesti on üks *kivistunud pisar*.³¹¹ Sellel võrdlusel on olemas kindel materiaalne tagapõhi. Pärlmutter ladestub merekarbi siseseintele, see tekitab ühe loomuliku protsessi tulemusena ja see protsess on kõikidel samasse liiki kuuluvatel merekarbidel identne, pärlid aga moodustuvad üksnes võõrkehade merekarbisest sattumisel. Loomuliku reaktsioonina mollusk soovib sellest võõrkehast vabaneda ja selleks katabki võõrkeha mitmete pärlmutritaoliste sekretsiooni kihtidena.³¹² See tähendab, mollusk kogeb väga suurt valu, ja selleks, et valust vabaneda, loobki ilusat pärli.³¹³ Ja kõige vapustavam selles pärli moodustamise protsessis on asjaolu, et pärli ja pärlmutri molekulaarstruktuurid on sootuks erinevad! Raamatus esitatud gravüür piltlikult näitab (joonis lk.211), et pärlmutri molekulaarstruktuur on tasane, sirgejooneline, samas pärli moodustava sekretsiooni molekulaarstruktuur on kontsentriiline, sfäärilise kujuline, ja viimane määrabki mõlema substantsi irradiatsiooni erinevuse.³¹⁴ Mollusk kogeb valu ja tekitab pärli, inimene kogeb valu ja loob kunsti või teeb teadusliku avastuse. Üks ainuke valust vabanemise võimalus ongi igaviku poole pöörduda. Selles seisnebki Hadese värava teemalise sarkofaagi sõnum. Kunsti abil saavad abikaasad koos kujutatuna igavesti ühineda ja hingevalu vastu aitab mõistagi Jumala, Objektivse reaalsuse sfääridesse viiv tarkus. 'Abd al- Rahman III oli isik, mis koges oma elu jooksul palju hingelist valu, ja Al-Makkari kohaselt, peale kaliifi surma valitseja jäetud märkmete seas leiti, et ta on kokku lugenud neid päevi, millal ta end täiesti õnnelikuna tundis, ja sai kätte üksnes 14. päeva terve oma valitsemise aja jooksul, mis on kestnud viiskümmend aastat, seitse kuud ja kolm päeva...³¹⁵ Seetõttu sarkofaagi reljeefidel kujutatud kindlasti võis ta hinges vastukaja leida. Paleelinnaku kujundus tundub olevat päris üksikasjalikult läbimõeldud, kõik kujunduselemendid omavahel tihedasti seotud. Nagu teada, paleelinnaku seinte vahel käis vilgas teaduslik uurimistöö, näiteks siis töötas kuulus meedik Al-Zahravi (940?-1013), siin tõlgiti ja uuriti Dioscoridese (40-90 pKr. Praktiseeris meditsiini Roomas keiser Nero ajal) *De materia medica* traktaadi. Paganliku ajastu teadus oli vastuvõetud. Ja kindlasti imetleti, ja seletati lahti selle sama looduse vaatlusest sündinud kunstiteoseid, kiideti nende sõnumi heaks. Vastasel juhul poleks neid paleelinnakusse toodud (ja isegi väga kaugetest maadest, nagu Bütsants, ja tegemist on suuremõõtmeliste kunstivormidega!) ja kõige esinduslikumates kohtades eksponeeritud. Särav, imetusväärne pärl, nagu sai juba teaduse abil tõendatud, sünnib valust. *Per aspera ad astra* – formuleeriski 1.sajandil Córdoba la Viejas ehk 10.sajandi Madīnat al Zahrā" nimelises paigas sündinud ja elanud Seneca. Paistab, et sarnased ideed tekkivad samal maalapil, nagu taimed kasvavad mullast samast kohast iga kord kevade tulekul. Kusjuures kõik toimub täpselt Koraani järgi: *Jumal laskis teil kasvada mullast nagu taimi...*(71 sūra, 17 ja 18 ajāt).

Karjase teemaga sarkofaagi fragment

³¹¹ Bertran, Marcos J., Piedras preciosas, Manuales Gallach 66, Barcelona 19...., lk.207

³¹² op.cit., lk.209

³¹³ op.cit., 212

³¹⁴ op.cit., 210

³¹⁵ al-Makkari, vol.2, lk.146-147

Selle sarkofaagi asukohast pole teada, samuti pole teada, millal see oli Madīnat al Zahrāʾ territooriumil avastatud. Vaatamata sellele, nagu ka teiste sarkofaagidegi puhul, eeldatakse, et ka see oli pärit lähedal asuvast *Patricia Corduba* kolooniast ja toodud siia paleelinnaku kaunistamiseks. Sarkofaagi esiküljel on kujutatud üks karjase figuur kepiga. Bukooliline ehk karjase elu teema on üsna sagedane süžee rooma kunstis, samuti teema väga hästi põimub kokku kristliku kontekstiga, kuna Jeesus on hea karjane.³¹⁶ Lahkunu hing usuti olevat sama igavene, nagu põllud, mis surevad ja sünnivad uuesti, ja esimesed vihmapiisardid äratavad ellu taimede, lillede, puuviljade viljakuse. Aastaaegade vahetuse stseen on seotud taassünni ideega, milline leidis Koraanis ulatuslikult mainimist. Näiteks, asja viidatud tsitaadis: *Jumal laskis teil kasvada mullast nagu taimi. Pärast teeb ta teid taas põrmuks ja laseb (uuesti) üles tõusta* (71 sūra, 17 ja 18 ajāt). Seoses karjase kujuga tuleb kohe meelde ka Vahemeremaades üldlevinud karjase valitsejaga samastamine. Ja selles konkreetse situatsioonis, kus *Al-Andalusi* valitseja võttis endale kaliifi tiitli, ta muutus vastustajaks ehk karjaseks, kes vastutab oma alluvate eest mitte ainult Hispaanias vaid kogu *umma* ehk terve muslimi kogukonna mastaabis. Seetõttu kujutatus võidi käsitleda poliitilise korra allegooriana. Samas karjase kuju võis vihjata islamiusuliste ajaloolisele minevikule, nomaadi kõrbeelule. Eelkõige aga eraklik karjase eluviis meenutab islamiusu rajaja, sõnumitooja Muhammadi elu. Nooruses Muhammad oligi karjane, hiljem, täisikka jõudes, hakkas ta kristlike munkade kombel linnast loodusesse pagema. Muhammadi tavaks oli minna üksinda Meka linna lähistel asuvasse Hira mäe koopasse, kus looduse keskel mediteerida, kuulata puude ja kivide hääli (ja tema, Saalomoni kombel, olevat neid mõistnud) ja nagu teada ükskord, kui ta seal koostas unne vaju, ilmuski talle peangel Gaabriel, ja käskis teda: *Loe Issanda nimel!* Muhammadi konkreetset karjasena kujutatuna me islamiriikide kunstis ei kohta. Kuid looduse imetlusest kasvaski välja ettekujutus Paradiisist kui aiast. Mošeede interjööris püüti sellise jumaliku aia idee kunsti ja arhitektuuri keele abil väljendada, kaunistades selle flora kuningriiki kuuluvate motiividega, mis Koraani tsitaatidega kokku põimus, viidates ühtlasi ka sellele, et Muhammad sai Jumala sõna looduses viibides. Ühtlasi karjase figuur võis olla seotud paleekompleksis arendatud kosmilise teemaga ja vihjata Karjase tähtkujule.

“Wagenfahrt” ehk Tõllasõit

Säilinud fragmentidel on kujutatud sammaste alused ja tõllaratta osa, samuti jalatsites inimjalad. Pole täpselt teada, mis võis olla sarkofaagi peateemaks, kuna selline fragment sobib mitmetele süžeedele. Võib olla tegemist on populaarse, realistliku teemaga, võib olla siin oli kujutatud kristlik süžee, võib olla tegemist on jahi stseeniga. Samuti on võimalik, et stseenil on kujutatud nn *tõllasõit* – üks reis linnast välja, milline sümboliseerib endast õnneliku reisi hauatagusesse maailma, üldkokkuvõttes üks elutee allegooria.³¹⁷ Selline umbmäärane ja kasin info järelduste tegemiseks mõistagi ebapiisav, seetõttu allakirjutanu jätab fragmendi käsitlemata. Samas peab tunnustama, et kui Madīnat al Zahrāʾ kaunistamine selliste paganliku maailma tähtsate tegelaste, nagu Dionysos või Venus, pole lähimal vaatlusel islamiusu või islamiriikide traditsioonidega üldisemas plaanis vastuollu minevaks, siis selline nendega võrreldes *süütu* süžee ei tohiks probleeme ja vastuolusid mõistagi tekitada.

Sarkofaagid ristiusu teemadel

Madīnat al Zahrāʾ territooriumil avastatud paleokristlike sarkofaagide fragmente on käsitletud Manuel Sotomayori töös³¹⁸ ja said identifitseeritud järgnevalt:

- Laatsaruse surnuist äratamine
- Püha Peetruse areteerimine

³¹⁶ *Mina olen hea karjane. Hea karjane annab oma elu lammaste eest.* Johannese Evangeelium, Jh10:11

³¹⁷ Fortes; lk.153-161

³¹⁸ Muro, Manuel Sotomayor, *Datos historicos sobre los sarcofagos romano – cristianos de España*, Universidad de Granada, Facultad de Filosofia y Letras, 1973

Puudub mistahes informatsioon, kus konkreetselt need fragmendid olid avastatud ja mainitud üldiseloosmuga uurimuses on nende kohta esitatud info on väga lakooniline, tegemist on üksnes leiu fakti konstateerimisega ja fragmendi uurimuse tulemusel tehtud järeldusega. Kuid allakirjutanu töös ongi tähtis teema iseenesest ja avastatu paleelinnakus olemasolu fakt. See on oluline käegakatsutav materjal, mis osutab sellele, et paleelinnaku kaunistamisel konkreetse epohhi ja stiili kasuks polnud siiski piirdutud. Kristlikel süžeedel kunstiteostega paleelinnaku kaunistamises iseenesest pole midagi imeliku. Jeesus nagu Mohammadki on islamiusu tunnistanud sõnumitooja. Mohammadi, nagu ka Jeesuse kujutamist, on islamiriikide kunstis täheldatud.

Sõnum, nagu näitab esimene, Laatsaruse süžeedest pärit fragment, kattub teiste paganlikel teemadel sarkofaagide peamise ideega, milleks on Jumala abil toimuv kehaline taassünd. Täpset süžee kirjeldamist leidub Johannese Evangeeliumis.³¹⁹ Ja nagu sai juba eelnevalt räägitud, taassünni idee on Koraanis üks peamisi. *Jumal laskis teil kasvada mullast nagu taimi. Pärast teeb ta teid taas põrmuks ja laseb (uuesti) üles tõusta* (71 sūra ,17 ja 18 ajāt). Ja see polegi imelik, kuna Uues Testamendis kajastus juba eelnevalt, Vanas Testamendis avaldatu: *Ja paljud neist, kes magavad mulla põrmus, ärkavad: ühed igaveseks eluks ja teised teotuseks, igaveseks põlastuseks* (Tn 12:2). Vanasse Testamendi aga jõudis selline idee kas paganlike ajastu müütides kajastatud sõnumist või arenes sellega paraleelselt. Kronoloogiline järjestus tähendust ei oma, primaarne on sõnumi kattumine kõikide religioonide puhul, paganlik kaasaarvatud. On võimalik, et Laatsaruse ülestõusmise ja Peetruse arreteerimise³²⁰ süžee kuulusid ühele ja samale sarkofaagile. Sellise idee kasuks kõneleb üks väga hästi säilinud, Roomas avastatud Iunius Bassuse³²¹ paleokristlik sarkofaag. Kui see on nii, ja, nagu sai juba eelnevalt rõhutatud, sarkofaagide valmimisel lähtuti väljatöötatud kujundusskeemidest, ja väikeste kõikumistega nad olid praktiliselt identsed, siis võib saada ettekujutuse ka muudest, Madīnat al Zahrā's, 10. sajandi tähtsaima islamiriigi pealinnas, avalikult eksponeeritud teemadest. Nimelt, Iunius Bassuse sarkofaagi esiküljel oli kujutatud:

Ülemine register:

- 1) Iisaki ohverdamine.
- 2) Peetruse arreteerimine.
- 3) Keskosa: Jeesus troonil, mõlemalt poolt apostlid Peetrus ja Paulus, Jeesuse figuur toetub taevakaarele, mille jumaluseks on paganlik Caelus. Kristus on kujutatud noorukina, habemeta.
- 4) Jeesuse arreteerimine.
- 5) Pilaatus oma kindluse ees käsi pesemas.

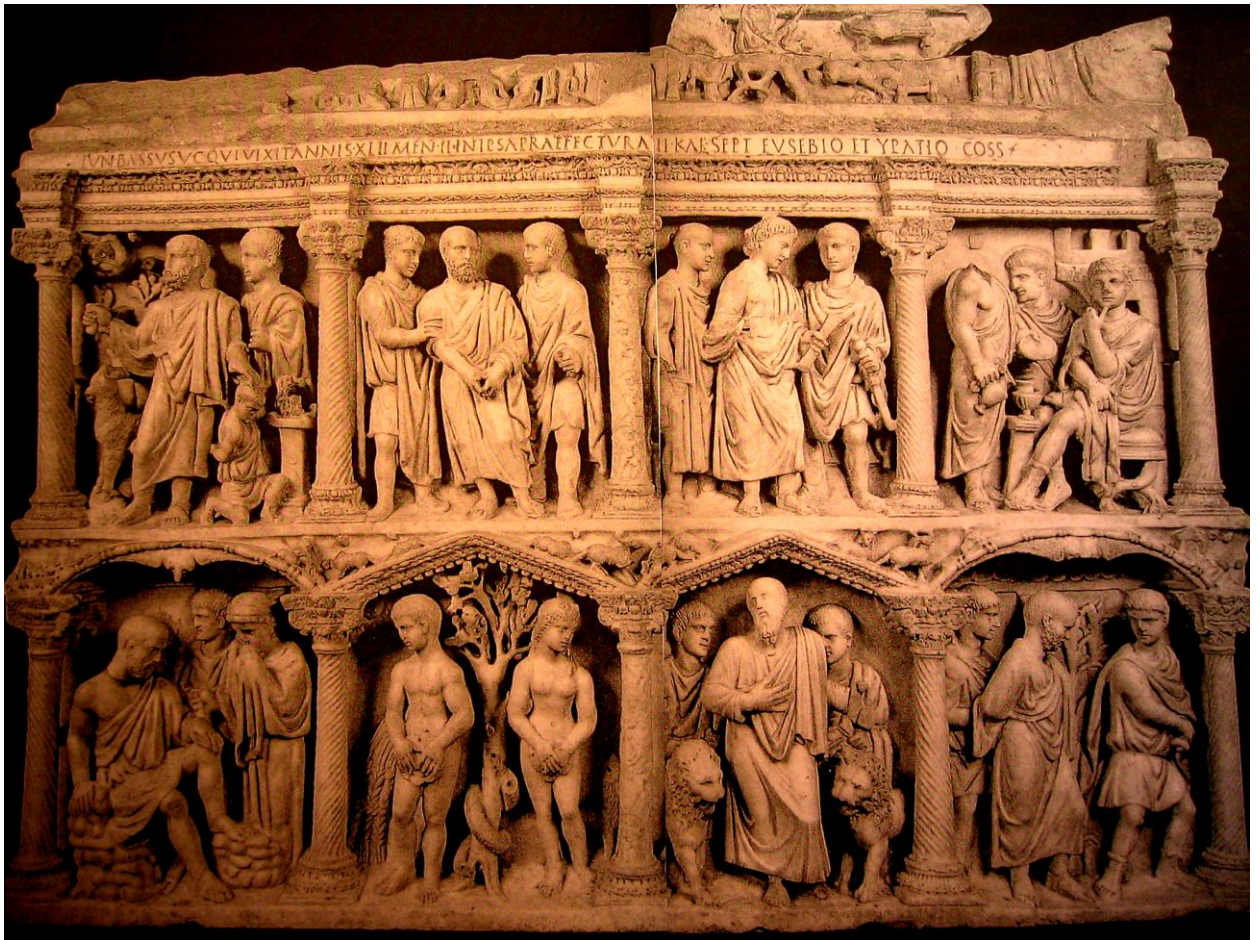
Alumine register:

- 6) Iiob pidalitõbine.
- 7) Aadam ja Eeva
- 8) Keskosa: Jeesuse sissesõit Jeruusalemma
- 9) Taaniel lõvide augus
- 10) Pauluse arreteerimine.

³¹⁹ Jeesus äratav Laatsaruse surnuist, Jh 11:17-44

³²⁰ Apostlite teod, 4:3

³²¹ oli neofiit, Rooma linna prefekt, suri 359.a.

Iunius Bassuse sarkofaag (359 p.Kr), Museo Storico del Tesoro della Basilica di San Pietro, Vatican. Käesoleval sarkofaagi ülemisel real teisel stseenil vasakult on kujutatud "Püha Peetruse areteerimine" (foto: Rome, Art & Architecture, Edited by Marco Bussagli, Könemann, 1999; lk.192-193)

Sarkofaagi külgedel on kujutatud juba paganlikust ajastust pärit traditsioonilised teemad: aastaajad ja nendega seotud põllutööd, näiteks ühel stseenil alasti tiivadedega väikesed lapsed (*puttod*) korjavad viinamarju.

Käesolev magistritöö maht ei võimalda kõikide nende teemadega sügavale minna. Seetõttu siin sooviksin üksnes märkida kõige tähtsamad momendid, millistele sellise sisu sarkofaagi eksponeerimine paleelinnakus võib osutada. Ja see puudutab mitte üksnes käesolevat objekti, vaid kehtib paleelinnakus avastatud ristiusu teemadel kunsti ja selle rolli kohta Madīnat al Zahrāʾ kujunduse abil konstrueeritud sõnumis. Ristiusu teemad said paleelinnaku kujundusse koos paganlike müütide personaažidega inkorporeeritud ja ei esimesi ega ka viimaseid ei saa käsitleda autonoomselt, teineteisest isoleerituna. Ja üleüldse paleelinnakut tuleb käsitleda kui ühte tervikut ja koguaeg peab meeles pidada sellise kujunduse põhielemente: 1) kolmeastmeline terrassidena ülesehitus, kusjuures sakraalhoone asus kõige madalamal terrassil ja selles on avastatud üksnes flora kuningriigist pärit sümboolika; 2) araabia keeles epigraafia osakaal on terve paleekompleksi lõikes olematu ja tagasihoidliku kujutusega, ja kohad, kus see on avastatud, on sellised, kuhu inimeste pilk reeglina ei lange, peamošees puudub tavapärane Koraani tsiteerimine; 3) peamiseks paleelinnaku kujunduselemendiks on antropomorfne realistlik kunst. Ja nüüd sellistele põhielementide juurde lisandus veel üks tahk- kujunduses rakendati kogu Vahemeremaade islamieelse ajastu sakraalset sümboolikat. See, et kujunduses polnud piiratud vaid ühe Jumala mõiste käsitlemise epohhiga, näitab, et sooviti eeskätt osutada kõikide islamieelsete ajastute viimasega ühise sõnumile. Konkreetselt Iunius Bassuse sarkofaagi puhul on tegemist Vahemeremaade islamieelsete usundite sünteesiva objektiga. On näidatud terve inimsoo ajalugu Adamast ja Eevast ja lõpetades nende kauge sugulase, Iunius Bassuse endaga. Selline läbi ajalugu religiooni esitus on leidnud väljendamisest mitte ainult kalmukunstis, ka näiteks nn *Jesse puu* kujutamisel, ja Elupuu motiiv on näiteks *Salón Ricos* peamiseks seinte

dekooriks. Koraanis kohtame pidevalt viitamist nii Vana kui Uue Testamendi sündmuste ja tegelastele, seega viitamist paganlikule minevikule, nt esivanematele Aadam ja Eevale, inimajaloo tähtsamatele hetkedele. Muhammad on Jumala sõnumitooja, nagu Aabraham, Mooses, Jeesus, lihtsalt islam peab Muhammadi viimaseks Jumala poolt siia maailma lähetatud saadikuks. Järelikult, Koraanis on väljendatud usu ajaline dimensioon. Seega, mõned sündmused toimusid enne, mõned pärast Muhammadi ehk viimase sõnumitooja ilmumist. Sarkofaagis kujutatu mõistagi ei saa sellele väitele vastu lausuda, kuna tegemist on pea 300.aastat enne Mohammadi sündi toimunud sündmustega. Seega, nii sellel kui ka teistel sarkofaagidel kujutatu ei saa islamiusu ideesid riivata ja selliste ideedega poleemikasse astuda. See on minevik, ja Jumala poolt loodud maailma minevik. Seega selle mineviku kujutamises pole midagi, mis võiks islamiusuga vastuollu astuda. Iseasi, miks sellisel juhul kaliifi ajastul see reljeefis jäädvustatud minevik pole saanud täiendust islami ajaloo sündmuste samuti reljeefis kujutamise näol? Sest nagu näeme, paleelinnakus sai eksponeeritud (vastavalt loomulikult siiani avastatule) üksnes paganlike ja ristiusu teemadel loodud kujud ja reljeefid. Ja nagu me näeme, Koraani tsitaate ega üldse araabiakeelset epigraafikat, mis on islami arhitektuuri konkreetset üksnes islamile iseloomulik element, paleelinnakus praktiliselt ei esine. Ühesõnaga, miks sarkofaagidel esitatud Jumala idee formaalse transformatsiooni tähised pole saanud uute kujude ja sümbolite näol ära märgitud? Sellele küsimusele pole vast võimalik ühetähenduslikult vastata ja tõeline põhjus jääb varjatuks, kuid selle otsuse tulemus on palja silmaga nähtav. Islamiusk ju ometi täpselt fikseerib Muhammadi viimast kohta Jumala poolt inimestele lähetatute rivis. Kuid kujutavas kunstis jääb see Muhammadi auväärne positsioon paraku kindlustamata. Samas seda võib käsitleda niimoodi, et eelnevalt mainitud lineaarsest ajaloo käsitlusest, millel on kindel algus ja kindel lõpp, sooviti üldse loobuda, kuna selline on ajaloo sündmuste käsitlus üksnes inimese vaatevinklist vaadatuna. Nagu sai juba eelnevalt osutatud, Madīnat al Zahrāʾ kujunduse põhielemendiks on valgus, mis sümboliseerib Ainujumalat. Ja Jumala seisukohast lähtudes, sellist teekonda ei eksisteerigi ja seega Ainujumala tunnetamine polnud mistahes ajalooetapis välistatud, ja individuaalne, sõltumata ajast ja kohast Jumala tunnetamine on võimalik.

Peamine on, et sarkofaagidel kujutatud teemasid läbib üks, kuid erinevalt esitatud, keskne idee. See on idee igavese elu olemasolust, idee, et inimhing elab vaimses maailmas edasi, idee, et surm on üksnes teise elu algus, nagu ka talv on kevade alguseks. Seega, sarkofaagidel kujutatu pole islami usu tõekspidamisega vastuolus, kuna ka selle religiooni keskseks teemaks on Jumala olemasolu idee. Aastaaegade katkematus vahetuses, põrmu saviks muutmises, haua hälliks saamises, ühesõnaga, taevaalusel maailmas toimuva kaudu nähtigi ja mõisetigi ülemise, nähtamatu Igavese Korra olemasolu. Mateeria maailma uurimine on ainukeseks vahendiks Tegelikkuse tunnetamiseks. Madīnat al Zahrāʾ loojad on toonud selle kaunistamiseks nekropolis, Surnute linnas asuvaid lahkunute maiste kehade viimseid rahupaiku – sarkofaage. See võimendas veelgi marmorisse talletatud mitmeplaanilise sümbolismi ja see muutus veelgi sisutihedamaks. Sest nüüd esialgsele mütoloogilisele tasandile, mis on juba iseenesest paljutähenduslik, lisandus veel üks sümboolne dimensioon – vesi ja selles peegelduv *Al-Andalusi* ereda päikese valgus. Nekropolis sarkofaagid asusid hauakambrites ja kui surnuid külastati, siis süütati tõrvikuid ja nende rahutud leegid lõid, reljeefse valge marmorpinnaga kokkupuutes, sellise efekti, nagu kivisse raiutud figuurid liiguksid. Selline vaatepilt avanes nüüd mitte surnute, vaid elavate linnas öötundidel, kuna siis see oli samuti tõrvikute abil valgustatud. Sarkofaage täitev vesi peegeldas nüüd seda tõrvikutest tulevat valgust ja selle kiired, murdes veepinnal, tegid ümbruse veelgi valgemaks. Päeval ajal see efekt tekkis veepinnale langevate päikese kiirte tõttu. Ja oligi nii, et kunagisest kõledast hauapimedusest sai otseses mõttes valgus. Ühtlasi, rooma sarkofaagid olid paleelinnakusse toodud Ainujumala läbitungiva tahe näitamiseks. Nende näol tegemist oli ikkagi endiste haudadega, seega tuletasid nad linna elanikele meelde surma paratamatust ja maise elu silmapilksust. Täpselt *Tuhande ja ühe öö* Iskanderi loo vaimus: *Kui Iskander³²² kord möödus ühest linnast, ja nägi, et sealsed inimesed matsid oma surnuid oma majade väravate juures ja käisid haudadel Allahi kummardamast, siis päris ta sellise käitumise*

³²² st Aleksander Suur, Makedoonia kuningas, 356-323 eKr

põhjusi, ja nende kuningas vastas- „selleks, et hauad oleksid meie silmade ees ja me saaksime neid näha ja tuletada meelde surma, tulevase elust mitte unustades, ja selleks, et armastus maise elu vastu lahkuks meie südametest ja et see ei juhataks meid meie Issanda kummardamisest kõrvale“.³²³ Islamiusulised saabusid Hispaaniasse ja nägid kunagi võimsa Rooma Impeeriumi varemeid. See, mis kunagi säras ja hiilgas, oli põrmu vajunud. Ja ilmaasjata pole just siin, Córdoba, *ubi sunt* teema paleelinnaku kujunduses arendatud. Sest Córdoba hüüti Vasest linnaks ja Vasest linn oligi see eelmainitu *Tuhande ja ühe* öö muinasjutude linnaks, kuhu läks emiir Mūsā ibn Nusayr Saalomoni vasesst anumate otsimiseks ja kus ta leidis ees rikkustega täidetud, kuid nüüdseks hüljatud linna, kuna elanikke *tabas Naudingute Hävitaja ja Koosviibimiste Lahutaja*, ja viis neid losside avarusest hua kitsandikku, ja nägi emiir ühte seitsemest valgest marmorist plaate, kus all oli kirjas: *Kus on nüüd valitsejad ja see, mida nad siin ilmas rajasid, lahkusid nad sellest, mida ehitasid, ja ...kõdunevad haudades, häbistavalt surres*.³²⁴ Ja sama on juhtunud ka roomlaste riigi varemetel ehitatud Madīnat al Zahrā'ga, püsiv on üksnes *elava, surematu* Jumala hiilgus, kelle käes on mainitud muinaslugude kogumiku kohaselt, *nii nähtava kui ka nähtamatu kuningriigi võtmed*. Paistab, et nii mütolooilistest süžeedest kui ka neid kandvast utilitaarsest esemest (sarkofaagist) said Koraani sõnumi ustavad edastajad. Utilitaarset aspekti mainides paistab, et linnak sai sarkofaage basseinidesüsteemi rakendamisest mitte ainult meeldivat veest tulevat jahedust, see oli ühtlasi ka valgustamise süsteemi üheks osaks. Aga järsku see kõik ülalnimetatud sümbolism on üks pettekuju ja seda keegi sihipäraselt ei taotlenudki ja see lihtsalt oli nõ sekundaarne efekt, mis sama hästi võis ka tulemata jääda. Ühesõnaga, ideeline osa tekkis juhuslikult iseenesest, primaarseks ja ainsaks paleelinnaku kavandajate eesmärgiks oli lahendada linna valgustuse ja veevarustuse probleem. Valmis kujul marmorist reservuaare saadi sarkofaagide näol kätte, seega hoiti kokku raha (nagu sai varem mainitud, üks tahutud kiviplokk maksis ju tervelt 10 kuldset dinaari, järelikult, basseini hind oli veelgi kallim). Süžeesid tähele ei pandud, vaadati taevasse, Allahi poole. Kuid antud utilitaarne lähenemine on täiesti välistatud mitte ainult Al-Makkari paleelinnaku kirjeldusega ja, mis peamine, peavärava skulptuuriga seondvalt, sest ka arheoloogilised väljakaevamised näitavad, et Madīnat al Zahrā' kujundajad pidasid tähtsaks just nimelt *vaimupimeduse ajastu* ajal valminud kujude allegoorilist tähendust, kujutatu sõnum nagu ka sõnumi väline vorm sobis kokku paleelinnaku kavandajate plaaniga. Sellele osutavad ka leitud ümarskulptuuride fragmendid.

Heraklese kuju

Heraklese kuju (Fortes, José Beltrán, Los Sarcófagos Romanos de la Bética con Decoración de Tema Pagano, lk.248, Foto: IAA Madrid (P.Witte)

³²³ *Jutt zu-l-karneinist* (st kahesarvelisest ehk Aleksander Suurest), Книга тысячи и одной ночи в 8 томах, перевод с арабского М.А. Салье, том 5, ночи 434-606, Государственное издательство художественной литературы, 1959, lk.79

³²⁴ *op.cit.*, lk.364-365

Taaskasutamist leidis ka rooma ümarskulptuur, sest arheoloogilistel väljakaevamistel tulid päevavalgele ka roomaajastu ümarplastika fragmendid.³²⁵ On leitud Heraklese lõvi nahasse mässitud rinnakuju fragment. Avastatu võis vihjata noore Heraklese, müüdi kohaselt, ta oli alles 16. aastane, esimesele vägiteole, milleks oli Nemea linna lähistel elanud hiiglasliku lõvi kägistamine.³²⁶ Rinnakuju fragment tuli päevavalgele *dār al – džund*’i piirkonnas (ehk kindluse militaarses kvartalis), kuigi ei tea täpselt, kas see oli kuju algupäraseks asukohaks. Peale Heraklese kuju olid leitud ka mõned portreede fragmendid, nende hulgast kerkib esile III saj.pKr. pärit naise portree.³²⁷ See näitab, et klassikaline skulptuur oli Madīnat al Zahrā’is rakendatud laiemas kujunduslikus mõistes, kui seda võib täheldada funktsionaalse lõpptulemusega veebasseinidena kasutatud sarkofaagide juures. Samuti on tähenduslik, et kuju oli leitud paleelinnaku militaarses tsoonis. See tsoon oli ettenähtud kõrgel tasemel toimuvateks vastuvõtudeks, see oli paleelinnaku üks esinduslikumaid ja tähtsaimaid kohti. Kui kuju asukoht pole juhulik, siis see viitab kahele olulisele momendile: 1) kangelase elu ja vägitegudest jutustavad müüdid olid hästi teada; 2) Heraklest oli peetud sõjamehe eeskujuks. Herakles on füüsilise maailma kangelaslikum esindaja. Samuti Herakles oli mitte üksnes vapra, kartmatu ja peaks ütlema, väga sõnakuuleliku (mida sõdurilt nii väga tahetakse) kangelase tüüp, mille kuju oivaliselt sobib just nimelt sõjaväe paraad-, esinduslike ruumide kaunistuseks. Ta on ühtlasi ka tähtis Hispaania ja ka kõikide Vahemeremaade maastiku kujundaja ja üleüldse asjade korrastaja, seega sümbolises tähenduses, kaoses korda looja. Hispaania maismaa viimaseks punktiks on Heraklese neem, tuntud *Püha neeme* nime all.³²⁸ Müüdi kohaselt, peale oma viimase, 12. vägiteo sooritamist, otsustas, Hispaania *terra firme* lõpuni jõudes, luua Atlandi ookeani ja Vahemere vahel ühendust, eraldas teineteisest kaks mägi nimedega Calpe ja Abila ja nende mägede otsa asetaski kaks sammast, et sellised näitaksid tulevastele põlvedele, kuhu tema glooriumi täis teod on jõudnud, ja raius sinna üldtuntuks saanud sõnu- *NON PLUS ULTRA*.³²⁹ Järelikult, kaks äärmist Hispaania otsa said ülesmärgitud: läänepoolne kangelase Heraklese, idapoolne Venuse jumalusega (see sai käsitletud paleelinnaku nimele pühendatud osas). Samas paistab, et Heraklese tegevus oli müütide kaudu seotud ka konkreetset kalifaadi pealinna Córdobaga, kuna viimast hüüti *Vasest linnaks*. María Jesús Rubiera Mata *Literatura hispano – árabe* on esitanud Abū Hāmid al Garnātī (s.1170) teose katkend Córdobast ehk *Vasest linnast*. Teos kuulus zanrile *ayā’ib*, st *imede kirjeldamine*. Sellised *ayā’ib* on seotud araablaste vallutamisega ja selle traditsioonilise interpreteerimisega, mida on võimalik kohata erinevates seda teemat puudutavates allikates. Selle traditsiooni tuumaks on idee, et antud maad ehitasid üles Vana Testamendi legendaarsed kuningad, Taavet ja Saalomon.³³⁰ Abū Hāmid al Garnātī kohaselt, antud *Vasest linna* ehitas Saalomon, Taaveti poeg, ühes neis *al – Andalus*i kõrbestes, lääne maailma ääremaal, mitte kaugel *Pimeduse Merest*. Umajjaadide kaliifi ‘Abd al-Malik ibn Marwān’i (seesama, kes ehitas Kaljutempli Saalomoni Templi kohale) valitsemise ajal, emiir Mūsā ibn Nusayr oli saadetud retkele, et leida anumad, kuhu kuningas Saalomon pani vangi deemoni soost vaime-džinne.³³¹ Heraklese loost on samuti räägitud vasest anumast, nimelt loos, mis on pühendatud kangelase 5. vägiteole, mille nimeks on *Stymphalose järve linnud*. Heraklesele meenus tema naeruväärne metallanumas kükitav nõbu, ja ta arvas, et kui see linnastunud tegelane usaldab niimoodi pronksi³³², siis võib olla on see materjal loodusele vastumeelne. Ta sai Athenalt pronksist kastanjetid ja ehmatas neid kokku tagudes linnud puude otsast nii kõrgele, et sai nad

³²⁵ Fortes lk.36

³²⁶ Humbert, Juan, Mitología griega y romana, Editorial Gustavo Gili, SA, Barcelona 2005, lk.120-121

³²⁷ Fortes, lk.37

³²⁸ Mercadal, J. García, Viajes de extranjeros por España y Portugal, Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura, 1999, lk 87

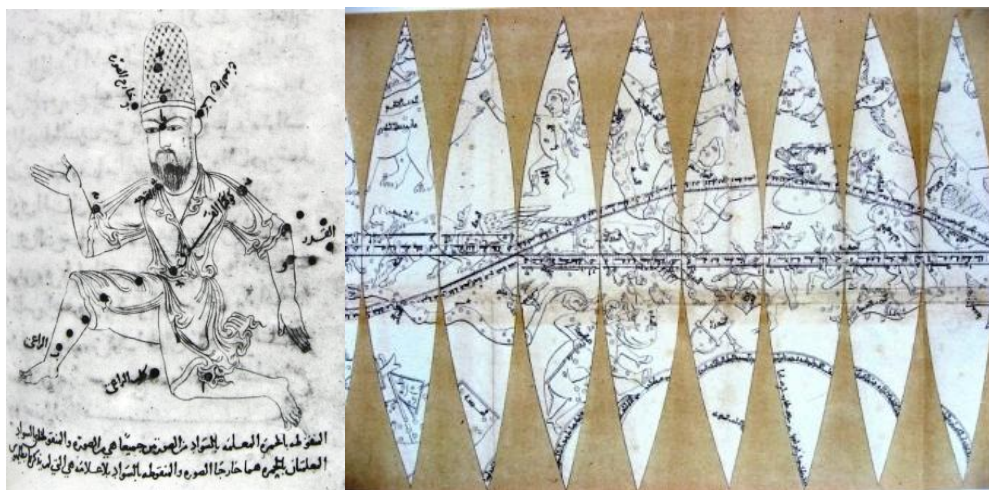
³²⁹ Humbert, Juan, Mitología griega y romana, Editorial Gustavo Gili, SA, Barcelona 2005, lk.127

³³⁰ Rubiera Mata, M.J., Literatura hispano – árabe, Colecciones MAPFRE 1492, Madrid 1998; lk. 225. Märkus: Allen Rogeri uurimuses on linna nimeks *Madīnat al - nuhās* /*Messingust linn*. Vt. Allen, Roger, THE ARABIC LITERARY HERITAGE, The development of its genres and criticism, Cambridge University Press, 1998; lk. 198. Legend Vasest linnast kuulub *Tuhande ja ühe öö* muinasjutude kogumiku koosseisu.

³³¹ Rubiera Mata, ibidem

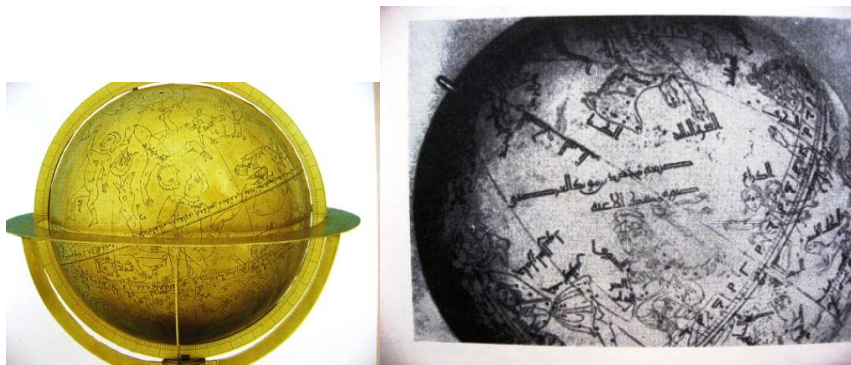
³³² märkus: vt kommentaar 326. Erinevates legendides esinevad eri metallide nimed, kuid see loo ideed, sõnumit ei puuduta. Heraklese lugu on tsiteeritud konkreetse autori järgi.

maha lasta.³³³ Müüdi idee on näidata, et inimene saab ebasoovitavate loodusilmingutega võidelda metallist (samal kombel, nagu Saalomon käitus ebasoobivate vaimudega) esemete abil. Metall abistab inimesi parimate elutingimuste loomisel, seepärast asjaolu, et Córdoba sai Vasklinna tiitli, on loogiline, sest linna eesmärk on inimeste kaitsmine, samuti seetõttu, et roomlaste, kui pidada ikkagi neid, mitte Saalomoni, linna rajajateks, huvi eeskätt *Baeticas* seisnes väärismetallide kaevanduses ja Andaluusia oli vanasti väärismetallide poolest väga rikas. Eeltoodud katkendist tuleb ilmsiks, et vana –kreeka müütide sisu võis olla aja jooksul nii Vana-Testamendi kui ka islami pärimustega kokku põimitud. Seega, kreeka-rooma paganlik mütoloogia oli tuttav ka islami enda legendides kajastatuna ja sellised legendid said, *Vasest linna* pärimuste kombel, *Tuhande ja ühe ööna* tuntud muinasjutude tsükli inkorporeeritud. Ja on teada, et iidsete aegade pärimus levis üsna hilise ajani suuliselt põlvest põlve ja selle asjaoluga võibki seletada fakti, miks araablased kreeka müüte ei tõlkinud. Varem oli seoses Ibn ‘Abd Rabbihi (858-938/40) tööga *Kitāb al -‘Iqd al farīd* ehk *Raamat Imelisest Pärlikeest* mainitud, et see teos on kompilatsioon erinevate maade tarkuseteradest ehk pärlitest. Sama sisuga oli ka *Tuhande ja ühe ööna* tuntud muinasjutude tsükkel, tegemist on eri maadest anonüümsete autorite teoste kogumikuga. On tähelepanuväärne, et esimesed kirjalikud teated *Tuhande ja ühest ööst* on samuti 10.sajandist pärit, seega ajaliselt langeb Andaluusia kirjaniku poolt looduga kokku, kusjuures muinasjutude kogumiku uurijad mõnavad, et teos pole tänapäevani algkujul säilinud. Seega on võimalik, et algses variandis oli konkreetset kreeka mütoloogia sümbolele viitavaid lugusi enamgi ja neid legendid olid kajastatud just nimelt *Raamatus Imelisest Pärlikeest*. Seega, müütide tõlkimise vajadus puudus, kuna kangelasi tunti niigi hästi katkematu suulise edasikandmise teel. Ja kui eeldada, et Heraklese kuju *dār al – džund’*i territooriumi sattumine oli juhuslik, siis ükskõik, kus see kuju ka ei asuks (vaevalt, muidugi, et tsee asus peamošees), ka sellisel juhul viitaks see kangelase seikluste ja vägitegude tundmisele nii eelnevalt mainitud lähtudest kui ka asjaolust, et geograafia, millega *ayā’ib* suurepäraselt haakub, oli islami riikides eriti auväärses seisus. Reisipäevikud ja geograafilise sisuga teosed olidki need infoallikad, mille abil islami mõju suurendamist maailmas kavandati. Ja sõjaväe abil maid vallutatigi! Selline strateegilise sisuga kirjandus üheskoos Koraaniga oli hindamatuks vahendiks siiani veel *džahiliya* seisundis viibivate riikide vallutamiseks ja mõistagi, õigele teele suunamiseks. Samuti mütoloogilise Heraklese abielu kogemus ja suhted abikaasa Omphalega olid kaliifile seoses tema esivanematega eriti arusaadavad, kuna müüdi kohaselt, Omphale käskis, Herakles allus käsule.³³⁴

³³³ Richard P.Martin, Vana-Kreeka müüdid, Ülle Jälle ja Kirjastus Pegasus OÜ, 2003, lk.192

³³⁴ Humbert, Juan, Mitología griega y romana, Editorial Gustavo Gili, SA, Barcelona 2005, lk.128

Heraklese kuju võis olla seotud kosmilise teemaga. Tähtkujudele anti antropomorfset vormi kreeka traditsiooni kohaselt. Illustratsioonid (ülevalt, vasakult paremale): 1) 'Abd ar- Rahmān as-Sūfī (903-986) *The Book of Fixed stars* illustratsioon. Tähtkuju on antropomorfse vormiga kokku sobitatud (The world of Islam, Faith, People, Culture, Edited by Bernard Lewis, Thames and Hudson Ltd, 1976, illustratsioon lk. 195); 2) Araabia taevagloobus, konstrueeritud Ibrāhīm as-Sahlī (1081) poolt, planisfäär (Al-Andalus, el Islam en España, Juan Vernet, Ramón Masats, Lunwerg Editores, S.A., 1987?, illustratsioon nr 59); 3) ibidem; 4) Mohammad ben Muyīd el-Ordhi taevagloobus. Drobler, Rudolf, Kui tähed olid jumalad, Tallinn, Valgus 1983, illustratsioon nr 71).

Heraklese kuju mõistagi ei ole vastuolus Koraani ideega, sest nagu ütleb Pühakiri, Jumal kingib tema teenimise eest igavest elu Paradiisis, ja igavene elu oligi kangelasele Jumalapoolseks kingituseks. Osa Jumalikust reaalsusest seisab taassünni protsessis eemal, püsib igavesti oma algvormides, nagu seda usuti taevakehade puhul. Näiteks, Averroese õpetaja Ibn Tufayl (suri 1185) väljendab oma tõekspidamisi peategelase Hadž kaudu. Tema meelest, taevakehad tunnetavad Jumalat, sellest kõneleb taevahehade liikumise korrapärasus ja muutmatus. Nad on lihtsad ja puhtad, nende vorm püsib aina samaks.³³⁵ On võimalik, et Heraklest käsitleti tähtkujuna. Sellise loogilise järelduseni võib jõuda ka eelnevalt mainitud paleelinnaku kosmilise sümbboolikaga arvestades (nt Veenuse planeedi personifitseeritud jumalus Venus/Šukra paleelinnaku peavärava kohal, zodiaagimärke kujutav bassein, Salón Rico lagi, sarkofaagide veebasseinide ja *Kaliifi Lossi* elavhõbedaga täidetud pöörlev bassein; konkreetset *dār al – džund'*i territooriumil konserveeritud koguni kolm päikesekella). Tähtkujude inimfiguuridega esitamise traditsiooni islami teadlased võtsid kreeklastelt, seega tähtkuju antropomorfse Heraklese kujuna eksponeerimine toimus väljakujunenud traditsiooni raames.³³⁶

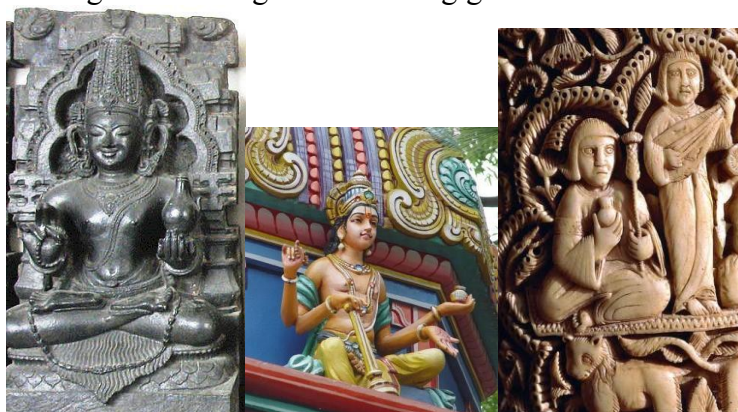
Seni avastamata peaväravat kaunistanud skulptuur

Peaväravat krooniva antropomorfse kuju eksisteerimise kasuks kõneleb paleelinnaku territooriumil seniks avastatu, nimelt sarkofaagide ja ümarskulptuuri fragmendid. Samuti kuju sai mainitud kahes kirjalikus allikas (Al-Makkari ja Ibn „Idārī). Al-Makkari kohaselt, kuju esitas naist ja sai valmis kalifaadi ajal, Ibn „Idārī teatab vaid kuju maha võtmisest, kuid selle teksti järgi paistab, et kuju on pärit mitte islami ajast, vaid tunduvalt varasemast perioodist, allika tekstist ei tulene, et kuju kehastas naist. Viimase allika informatsiooni kasuks kõneleb nii paleelinnaku seni avastatud rooma ajastu antropomorfne skulptuur kui kalifaadi ajal valminud naist kujutava skulptuuri või reljeefi puudumine. Tundub, et al-Makkari poolt edastatud info peavärava kujust on vastuoluline. Sest kui tegemist oleks naisterahva kujuga, siis sellise kalifaadi ajal valmimist absoluutselt mitte midagi ei toeta, me ei näe ühtegi naisterahva kuju säilinud kunstiesemetel. Seega, kui tegemist on naiskujuga, siis see pidi, nagu ka teised seni avastatud kunsti objektid, rooma päritolu olema. Samas kuju valmistamise vajadus tundub olevat loogiline just seondunult varakristliku ikonoklasmi liikumisega, mille käigus Venuse kujud olid kahtlemata purustamise objektideks ja valmis kujude puudus tingiski selle loomist. Kuid selle hüpoteesiga kaasnevad muud vastuolud. Esiteks, kuju valmistamine nõuab oskuslike meistrite olemasolu. Peavärav on

³³⁵ Ibn Tufayl, *El filósofo autodidacto* [Risāla Hayy ibn Yaqzān], traducción de Ángel González Palencia, Editorial Trotta, 1998, Madrid, lk.85. Ibn Tufayl töötas Granadas meedikuna ja valitseja sekretärina, seejärel oli almohaadide kaliifi Abū Ya'qub Yūsufi sekretäriks ja meedikuks, hiljem vanaduse tõttu loobus oma ametipostist ja usaldas seda oma õpilase Averroesele. Ibn Tufayli teose peakangelane jõudis Jumala olemasolu ideeni inimtühjal saarel looduse vaatlemise tulemusel.

³³⁶ The world of Islam, Faith, People, Culture, Thames and Hudson, London, 1997, lk.195. esitatud on 'Abd ar- Rahmān as-Sūfī (903-986) *The Book of Fixed stars* illustratsioonid, kus tähtkujud on antropomorfse vormiga kokku sobitatud. Samuti Drobler, Rudolf, Kui tähed olid jumalad, Tallinn, Valgus 1983, illustratsioon nr.71

linna visiitkaart ja selle kujundus mitte mingil juhul ei saanud olla muust esteetilises mõttes halvem. Nagu on tõendatud, paleelinnakus olid purskkaevude basseinideks valdavas enamuses sarkofaagid, milliste reljeefid olid idealiseeritud realismi stiilis, see tähendab, kaunite, õigete proportsioonide inimfiguuridega, kujundamises püüti maksimaalselt läheneda hellenismi ajal saavutatud täiuslikkusele. Peavärvat kaunistav skulptuur pidi mõistagi olema kogu ülejäänud sisustusest uhkem ja kaunim. Pealegi see pidi, vastavalt allikale, kujutama ilusat naist, kaliifi kallimat, ja see nõudis kunstnikult palju suuremat oskust, kui näiteks satüüri või Backhose kujutamisel. Kalifaadi ajal meistrid olid olemas ja nad töötasid ka marmoris. Seda näitab praegu Córdoba arheoloogia muuseumis eksponeeritud kalifaadiajast pärit samba kapiteel sellel kujutatud, praeguseks ajaks küll dekapiteeritud, inimfiguuridega, ja samuti on fragmenteeritud kujul leitud nn *pila de Játiva*, kalifaadiajastust pärit basseinialus, kus on imiteeritud sarkofaagi friisitaolist kompositsiooni, kus olid samuti inimesed kujutatud. Kuid see avastatud kasiin materjal ei luba järeldada, et 10.sajandi meistrid võisid olla Severuse ajastu omadega ühel tasemel, paganliku ajastu omade ületamisest rääkimata. See kõik loomulikult seab kahtluse alla kaasaegsete meistrite palkamist nii tähtsa objekti kujutamiseks. Kuid 17. sajandi allikal võib olla kuju valmimise aja suhtes õigust, kui arvestada eelnevalt Venus/Šukraga seonduvalt käsitletud ideed, et kuju võis ka meessoost olla. Sellisel juhul Veenuse allegooriline, antropomorfsete personaažidega esitamine ei piirduks üksnes peavärvava figuuriga- seda kohtame nii tolle ajastu tarbe- kui ka luulekunstis (sellest pikemalt veidi allpool). Nii või teisiti, kas rooma või india, kas mees – või naiskuju, sisu jääb ikkagi samaks- tegemist on planeedi allegooriaga. Tegelikult, sugu küsimus tundub olevat üldse sekundaarse tähendusega, kuna nii hellenistlikus kui ka india traditsioonis kuju on pigem sugupooletu, mis vihjabki mitte maisele, vaid taevase armastusele, kus sugu üldse mingit rolli ei mängigi.

Vasakult paremale: 1),2)Šukra kujud; Elevandiluust al –Mugira laegas, 968.a.(Foto on võetud Louvre muuseumi kodulehelt aadressil <http://louvre.fr>. Šukra pildid internetis aadressil: 1) www.wikipedia.org/wiki/File:Shukra.jpg, skulptuuri asukoht: British Museum; 2) www.omkarananda-kamakshi-org/images/shukra

Kui võrrelda india personifitseeritud planeedi kuju paleelinnakus valmistatud elevandiluust esemetel kujutatuga, siis sarnasus on ilmne, näiteks nn Al-Mughira laeka puhul, nii lootose kui ka vasakpoolse figuuri kujutamises. Esiteks vasakpoolne figuur on kagusse pööratud, täpselt nagu india traditsiooni kohaselt Šukra jumalus (seda iseloomuliku orientatsiooni näeme ka hellenistlikel Venust kujutavatel skulptuuridel). Personaažiks on habeta nooruk, selle jalgade asetus sarnaneb nn *lootose* poosiga, ta hoiab käes Šukra omaga sarnast karikat.³³⁷ Planeedi antropomorfset allegooriat leiame ka meile homoseksuaalse kalduvusega tunduvates araabia luuletustes, kus ülistatakse noormehe ilu, ja just nimelt tähtede teemaga seonduvalt. Nagu näiteks Ibn Hani (suri 973. a.) *Tähtede poemis*, kus jutt on öösel toimunud veinipeost. Meessoost veinivalaja on kujutatud öö esimeseks sõnumitoojaks ja see täielikult vastab õhtuses taevas toimuvale- kõigepealt näeme me tähtedest al- Zuharat ehk Šukrat. Siis taeva aina pimedamaks muutmisega hakkavad paistma ka teised tähed ja tähtkujud- Sirius, Linnutee, Suur

³³⁷ The Cambridge Illustrated History of the Islamic World, edited by Francis Robinson, Cambridge, 2005, illustratsioon lk.254

ja Väike vanker.³³⁸ Selliste läbi öö kestvate veinipidude atribuutika paistab esmapilgul olevat isegi tüütuseni sarnane, kuna kõikides antud teemal kirjutatud luuletustes figureerivad ühed ja samad sümbolid-poolkuu, päike, vein, peeker, hommikupuna, tähtkujud, Linnutee, meessoost veinivalaja, kelle ilu jätkuvalt imetletakse.³³⁹ Tähelepanelikuma süvenemise korral aga näib, et tegemist on mingi kodeeritud keelega, mille ülesandeks oli öise taeva pidevalt muutuva situatsiooni kirjeldamine. Seega, näilikult üksluised ja sümbolite vaesed luuletused on tegelikult mitte luuletused, vaid poetilise keele abil esitatud taevakaardid, millised fikseerivad taevakehade pidevalt muutuvaid asetusi. Veenuse allegoorilist kujutamist Madīnat al Zahrāʾ peavärava kohal toetab ka Ibn „Idārī al – Bayān al – Mugribʾis esitatud informatsioon. Seoses astronoomiliste nähtuste vaatlusega aastal 397/1006-7 mainib ta Neitsi tähtkuju. Neitsi olevat Córdoba linna valitsejannaks, kelle kuju selle linna vanimad targad panid linna lõunavärava otsa.³⁴⁰ Sellest tuleneb, et ka Córdoba jumaluse kuju oli seotud taevakehadega, nagu eelnevalt käsitletud Venus/Šukra, Heraklese kujud paleelinnakus. Vastavalt legendile, just sellest kujuga kaunistatud väravast Córdoba linna sisenesisidki 8. sajandil moslemitest vallutajad.³⁴¹ Järgnev, esitatud hüpoteesiga haakuv asjaolu puudutab Sulaymān b.Hakam al Musta, „In bi llāhi (üks 11. sajandi alguse Córdoba kalifaadi efemersest valitsejatest, suri 1015-1016). Ta oli ühtlasi kirjanik ning osav luuletaja (nagu paljud Al-Andalusi umajjaadide soost valitsejad) ja järgneva lõigu autor: *Lõvi tunneb hirmu surelike terase vastu, ning mina kardan silmapilkude teravust. Kolm naist omavad võimu minu hinge üle, nad on sarnased skulptuuridega, näod kui lilled, vapustavate kehadega. Nagu pimeduses säravad tähed langetavad nad oma valguse küngastele. Üks neist on noorkuu, teine on oma ilu poolest Jupiteri tütre sarnane, kolmas on puutüve õeks oma kitsa talje pärast. Nende keskel üks võim on hävitatud teise, armastuse võimu poolt. Kui ma ei allu sellele ülevale armastuse võimule, siis kaotan Marwāni [st umajjaadide] dünastia ülevat au, ning mind ei saaks enam pidada sellest sugupuust võrsunuks...*³⁴² Jupiteri tütar on mõistagi Venus. Võib oletada, et valitseja, kes korduvalt paleelinnakus viibis, silmitses seal asuvat skulptuuri. Paistab, et tolleaegses poeesias sai väljendatud üks kirklik armastus - mitte naiste, vaid taevakehade vastu. Ja mitte kellegile pole saladuseks see, ei islamiriikides viljeldi kõikidest kaunistest kunstides enam luulekunsti. Venus on nii rooma kui india traditsioonis armastuse jumalus. Seetõttu, kuna tegemist on luulekunstiga, mille peamiseks teemaks on armastus, on loogiline, et jumalusest pidi saama ühtlasi ka luuletajate patroon. Ja kuna armastusest kõnelevad luuletused on valdavas enamuses jagamata, st platoonilisest armastusest, siis Venus saigi kõigest maisest ja lihalikus täielikult puhastatud. Jäi alles üksnes selle kiirgav, kuid ulatamata ilu (Zahrāʾ kuju otseses mõttes kõrgel kohal seisiski) ja Venusest sai mitte lihtsalt armastuse, vaid platoonilise armastuse jumalus. Neoplatoonilist armastust araablased nimetavad *al-hubb al zarīf* (hisp. *el amor cortés*), ehk teisisõnu õukonna armastuseks.³⁴³ Sellest eksklusiivselt araabiakeelse luulekunstina peetud žanrist sai väidetavalt mõjutatud keskaja kristliku Euroopa õukonnas levinud luuležanr, kus oli samuti jagamata armastust propageeritud. Álvaro Calmés de Fuentes on autor, kes seda teemat on pikemalt uurinud ja tema meelest, „Abd al-Rahmāni III nõunik Ibn ʿAbd Rabbihi oli *al-hubb al zarīf* üks peamisi viljelejaid. Urija meelest, see on puhas, lihaliku naudinguta ülev emotsioon, mida võrreldatakse tihti aiaga, kus kasvavad viljadeta taimed.³⁴⁴

³³⁸ Андалусская поэзия, перевод с арабского, Издательство «Художественная литература», Москва, 1969, lk.47-51

³³⁹ Vt. Андалусская поэзия, lk.136, 142, 149, samuti Arberry, A.J., Moorish Poetry, A Translation of The Pennants, an Anthology compiled in 1243 by the Andalusian, Routledge Courson, London and New York 2001, lk.30, 47, 58-59, 100, 153; Kennedy, Philip, F., The Wine Song in Classical Arabic Poetry, Abū Nuwās and the Literary Tradition, Oxford Oriental Monographs, Clarendon Press Oxford, New York 2002, lk.67, 221

³⁴⁰ *Silla Värav* ehk *Bāb al – Qantara*; Ibn „Idārī, La caída del Califato de Córdoba y los reyes de taifas al – Bayān al – Mugrib, Estudio, traducción y notas por Felipe Maíllo Salgado, Estudios Árabes e Islámicos, Universidad de Salamanca, Salamanca 1993; lk.21

³⁴¹ Jah, Abderrahman, López, Margarita, *Al-Andalus, una cultura de agua*, artikkel aadressil <http://www.libreria-mundoarabe.com> külastamise päev 30.05.2010

³⁴² Ibn „Idārī, lk.108

³⁴³ Mahmud Sobh, *Historia de la literatura árabe clásica*, Madrid 2002; lk.833

³⁴⁴ Calmés de Fuentes, Álvaro, *El amor cortés en la lírica árabe y en la lírica provenzal*, Cátedra, Crítica y estudios literarios, Madrid, 1996, lk.33. Calmés de Fuentes on romaani ja araabia filoloogias peamisi uurijaid maailma mastaabis. Ta oli Oveido ülikooli kateedri juhatajaks, seejärel Madridi Complutense ülikooli kateedrijuhatajaks.

Ühesõnaga, aktiivselt tegeleti paganliku Venuse maine muutmisega, selle kõigest mööduvast ja lihalikust puhastades. Ja Ibn ‘Abd Rabbihi, kaliifi parem käsi, oligi peamiseks figuuriks, kes selle auväärse ülesandega tegeles. Nimelt, vastavalt Ibn Khallikanile (1211 – 1282), Ibn ‘Abd Rabbihi oli ühe tähtsa töö *Al – Mahasat* autor, kus kõik erootilised poeemid olid esitatud koos teiste, esimeste sisu puhastavate moraalist ja pühendumisest jutustavatega ja tema kavatsuseks oli profaansete ideede sakraalsetega õilistamine.³⁴⁵ Sama Ibn Khallikan mainib ühte teist luuletuste ja kirjanduse probleemidele pühendatud Ibn Dāwūd al Isfahānī³⁴⁶ tööd, mille nimeks oli juba konkreetset *Kitāb al Zuhara*, mis tähendab Veenuse raamat.³⁴⁷ Teise kaaluka kirjaniku Ibn Hazmi (suri 1064) *Tuvi kaelakee* samuti kujutab endast traktaadi armastusest, mida ta käsitleb neoplatoonilise filosoofia vaatevinklist. Ibn Hazmi idee seisneb selles, et maine, kuid jagamata armastus, on inimhinge ja Jumala armastuse peegelduseks.³⁴⁸ Seega, *Madīnat al Zahrā* kavandamise ajal Venust peeti neoplatoonilise armastuse jumalannaks ja seega üheks sümboliks, kus peegeldub igavene, surematu inimhinge armastus selle loonud Jumala vastu. Seetõttu Venuse ehk Ilu ja Armastuse jumalanna asetamine peavärava kohale on igati sobiv ja õigustatud. Juhul, kui paleelinnaku skulptuur siiski kujutas naist, kas selline dekoratsioon oli tavatu või traditsiooniline? Vaatamata valitsevale teooriale, nagu naiste kujutamine islami riikide monumentaalkunstis on ebareaalne³⁴⁹, selle pretsedendid on ikkagi olemas ja näidete põhjal kinnitust leidnud. Tuleb tunnistada, et see polnud väga levinud tendents. Samuti olemasolevatele eeskujudele tuleb individuaalselt läheneda. Näiteks, on säilinud *stucco* tehnikas naispea Khirbat al-Mafjari (st *Hishami*) paleest, mis asus Jeeriko linna lähisel ja mille ehitajaks oli umaijaadide kaliif al – Walid (valitsemisaeg 743-744) ja samas paleest pärit täispikkuses naise figuur.³⁵⁰ Khirbat al-Mafjari naise kujutavate figuuride näol pole mitte mingil juhul tegemist klassikalise kreeka-rooma idealiseeritud realismiga, kujud on kõvasti stiliseeritud ja kujutamise viis osutab varasema traditsiooni puudumisele. Ühesõnaga, need ei saa Venusteks meie ajastu arusaamise pinnalt pidada. Mis loomulikult ei välista, et selle rajajad olid teisel arvamusel. Samas naiste kujutamine monumentaalkunstis on kajastatud ka kirjanduses. Firdausi oma *Shahnama* eeposes Rudaba nimelise printsessi ilu kirjeldamisel ütleb: *Terve maailm on sinusse armunud, sinu näopilti kujutamist kohtab kõikjal paleedes.*³⁵¹

Naiskujud Khirbat al-Mafjari (st *Hishami*) paleest, The world of Islam, Faith, People, Culture, Edited by Bernard Lewis, Thames and Hudson Ltd, 1976, illustratsioon lk. 20-21

³⁴⁵ Ibn Khallikan's Biographical Dictionary translated from the Arabic by Bn Mac Guckin de Slane, council of the arabic society of Paris, vol.I and II, Paris, MDCCCXLI, lk.92-94

³⁴⁶ 10.saj.kirjanik ja luuletaja

³⁴⁷ op.cit, lk. 663

³⁴⁸ Ibn Hazm de Córdoba, El Collar de la Paloma, Versión de Emilio García Gómez, Literatura Alianza Editorial, Salamanca 2005

³⁴⁹ Näiteks, Marianne Barrucand ja Achim Bednorz'i *Mauride arhitektuur Andaluusias* mainitakse al – Makkārī legendi palee favoriidile, *Zahrā* le pühendamisest ja seda, et tema kuju oli peavärava kaunistuseks. Edasi on jutt sellest, et al – Makkārī allikad pole alati usaldusväärsed ja armastatud naise kuju linna värava kohale asetamine on sisuliselt ebatõenäoline. Mitte midagi sarnast pole teada ei ühtegi Lääne Islami osa kohta, ja kui on teada Lähis – Ida 8. sajandi kujude paleede sissekäikudel, naised polnud kunagi sellisel kombel kujutatud (Marianne Barrucand, Achim Bednorz, Moorish Architecture in Andalusia, Taschen, Köln 2002, lk.61. Märkuste osas on täiendatud: *the status of women in Islam makes it extremely unlikely that even a favorite wife would be glorified in the form of statue over a city gate* (opus cit., lk.222)

³⁵⁰ The world of Islam, Faith, People, Culture, Edited by Bernard Lewis, Thames and Hudson Ltd, 1976, illustratsioonid lk.20-21

³⁵¹ Фирдоуси.Шах-Наме. Перевод с фарси. Москва, Художественная литература, 1972, lk.69

Abd ar Rahman ibn Abd al Hakami (802/3-871) teoses *Egiptuse, al-Magribi ja al-Andalusi vallutamine* on jutustatud Jazid II ajal (valitses 720 -724) Al-Fustatis toimunud pildirüüste ajal lõhutatud valgest marmorist imelisest naiskujust.³⁵² See kasin info viitab pigem sellele, et tegemist oli, nagu Madīnat al Zahrā"s, antiigiajastu skulptuuriga, sest jutt on valgest marmorist. Selles materjalis islamiriikides kunstnike töötamine polnud ümarskulptuuride najal tõendamist leidnud. James Cavanah Murphy (1760-1814) *The Arabian Antiquities of Spain* on esitatud tema enda poolt 7.aasta jooksul Alhambra paleest tehtud gravüüride reproduktsioonid.³⁵³ Tema töö kinnitab, et Alhambras olid rüütliturniiride, kaunite daamide ja muu keskaja elu kujutavate süžeedega maalid.

Mauride kostüümid, seinamaal Alhambra paleest, *The Arabian Antiquities of Spain* by James Cavanah Murphy, London, Published by Cadell y Davies, 1815, tabel XLVI

Naiskujud paleede kaunistamiseks on mainitud ka araabiakeelses luulekunstis. Näiteks, luuletaja Abū Dža,,fār Ibn Sa,,īd (suri 1163 pKr) mainib oma teoses ühe Zubias (Granada) asuvat aeda, kus oli veebassein keerleva tansijanna figuuri purskkaevuga.³⁵⁴ See ühtlasi võib osutada, et kaliifipalee kujunduse printsiipe või selle elemente, milleks siin on konkreetselt purskkaevu kaunistav tansijanna figuur, olid rakendatud ka teistes valitsejate paleedes *taifade* (11.saj) ja almohaadide (12.saj) ajastul. Kogu sellest ülevaadest nähtub, et islamiriikides monumentaalkunstis naiskujude esitamine pole ulatuslik nähtus. Samas pole võimalik välja tuua ühtegi näidet, kus antiigiajastu kreeka- rooma ilu kaanonitest, milleks on idealiseeritud realism, oleks täielikult kinni peetud, kuigi Alhambra maalides võib märgata selliste iluideaalide väljendamise taotlemist.

Kas rooma kunst avaldas mõju 10. sajandi kalifaadi kunstile?

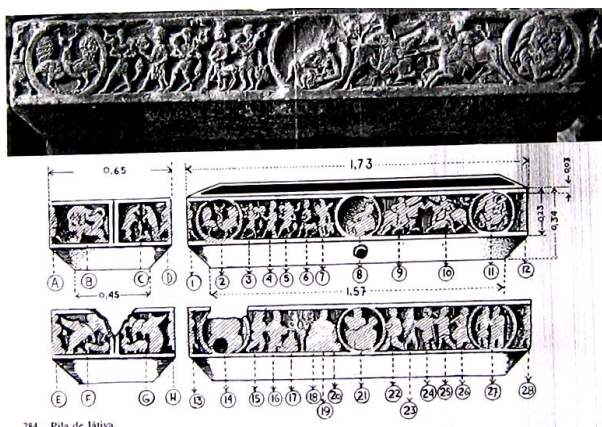
Mõningate arvates, see on kinnitust leidnud. Uuriija Basilio Pavoni kohaselt, roomlaste sarkofaagid, mis ilmusid hulgaliselt fragmenteerituna Madīnat al Zahrā" kaevandamisel, olid

³⁵² Абд ар – Рахман ибн Абд ал Хакам, Завоевание Египта, ал- Магриба и ал- Андалуса, Москва 1985, lk.135

³⁵³ *The Arabian Antiquities of Spain* by James Cavanah Murphy, London, 1815

³⁵⁴ Vidal Castro, Francisco, El tema del agua en la literatura árabe de al- Andalus, p.291; Maestro y Sabio. Homenaje al Profesor Juan Jiménez Fernandez, Universidad de Jaén, 2006; lk.302

kasutatud inspiratsiooni allikana kalifaadi skulptorite töös ja tema meelest sellele annab tunnistust üks purskkaevu bassein nn. *pila de Játiva* 11. sajandi algusest.³⁵⁵

Pila de Játiva (11.saj). Kokku on sellel kujutatud 32. figuuri. Põhjalikult uuritud teadlase Gómez-Moreno poolt (Maldonado, Basilio Pavon, *Tratato de arquitectura hispano-musulmana I : Agua, Consejo superior de investigaciones científicas, Madrid 1999; illustratsioon lk.265*)

Sama uurija kinnitusel, 60-ndates ta oli leidnud *Salón Rico* terrassi kivi rusudes ühe mitte Vana-Rooma päritolu marmorist fragmendi dekapiteeritud inimfiguuride ülakehaga. Tema arvates, see võiks olla kas kaliifi töökojas või Bütsantsi meistrite poolt valminud ristimisnõu osa.³⁵⁶ Kahjuks, tema uurimuses see fragment pole esitatud. Córdoba arheoloogia muuseumis on eksponeeritud üks kalifaadiajast pärit inimfiguuridega (mis on küll dekapiteeritud) samba kapiteel.

- 1.Kapiteel inimfiguuridega (Córdoba arheoloogia muuseum)
2. Elevandiluust al-Mugira laegas aastast 968 (Louvre)
- 3.Meleagrosee sarkofaag, Palazzo Doria, Rooma. Foto: IAA Roma, Fortes, lk.273

³⁵⁵ see aeg on kindlaksmääratud uurija Gómez- Moreno poolt raamatus *Ars Hispaniae*. Maldonado, Basilio Pavon, *Tratato de arquitectura hispano-musulmana I: Agua, Consejo superior de investigaciones científicas, Madrid 1999; lk. 264*

³⁵⁶ ibidem

Järelikult, mõned üksikud näited paleelinnaku territooriumil avastatud mitte rooma ajastu monumentaalskulptuurist on olemas. Kuid käesoleva ajani meil pole ühtegi näidet kalifaadiajastul valminud ümarskulptuurist. Eelnevalt mainitu näol on tegemist reljeefidega. Nende reljeefide alusel kinnitada, et neis avaldub sarkofaagide ilukaanonite matkimine, kahjuks ei saa ja see on palja silmaga tajutav. Mida on näha, see on püüd, katse seda matkida. Ja sama võib öelda ka kalifaadiajastu, konkreetset kaliifi paleelinnaku töökojas valmistatud elevandiluu pisiplastikast, kus mõningate uurijate meelest on samuti näha klassikalise antiigikunsti põhimõtete järgimist. Elevandiluust esemetel peatub pikemalt juba varem mainitud uurija Leopoldo Torres Balbás oma artiklis *Rakenduskunst kalifaadiajastul*. Probleem tema arvates seisneb selles, et me ei saa täpselt määratleda, millised esemed kuuluvad konkreetset kalifaadi ajastusse, sest selliste dateerimise traditsioon tekib alles hiljuti. Kõige vanim dateeritud ese seega kuulub aastasse 964 ehk 353 hižra järgi – see on nn *Zamora katedraali* laekas.³⁵⁷ Uurija meelest, *inimfiguuride kujutamine on üks huvitavamaid selle elevandiluust objektide sarjast aspekte. Kogu säilinud esitab erineva kunstilise gradatsiooniga objekte, ja mõned neis saab võrrelda hellenistlike reljeefidega nende terava realistliku visiooni tõttu. Selline tunnus puudub täielikult nendega samal ajal loodud Lääne kunstis*.³⁵⁸ Uurija Ferrandis'e kohaselt, elevandiluu reljeefides väljendatud traditsioon leidis kajastamist ka samal ajal valminud illumineeritud manuskriptides, viimastest paraku midagi alles ei jäänud.³⁵⁹ Et selliste kinnitustega nõustuda, tasub kõrvutada mõnda sarkofaagireljeefi säilinud elevandiluust esemetega. Võtame Louvre'i muuseumi elevandiluust laekat, mis oli aastal 968 kingitud Córdoba kaliifi Abd al – Rahman III nooremale pojale al- Mughirale. Kujude käsitles on märgata tugevat sarnasust mitte hellenismi, vaid nii tolle ajastu Bütsantsi kui ka *Ottode* ajastu kunst töödega (näiteks, krahv Widukindi kuju hauaplaadil (Enger, St Dionysius); Otto I ajast elevandiluust plaat *Kristus Magdeburgi katedraali mudeliga* Metropolitan'i muuseumis), kompositsioon ise on staatiline, figuurid tardunud ja ebaproportsionaalsed hellenistlikus stiilis valminud sarkofaagi kujudega võrreldes. Seetõttu väita kujude teravast realistlikust käsitlusest siiski ei saa.

Kas Koraan keelab kujude kujutamist?

Madīnat al Zahrā's jumalusi kujutavad objektid olid kasutatud kaunistamiseks, õigemini, kujude abil transtsendentse idee väljendamiseks ja selles pole mingit ketserlust ja Ainujumala vastu astumist. Koraan keelab kujude loomist üksnes kummardamise eesmärgil. Ja seda tõendabki Muhammadi poolne iidolite hävitamine Kaaba templis. Muhammad olevat puhastanud Kaaba kujudest sama moodi, nagu tema esivanem Aabraham hävitas oma rahva iidoleid. Islamis väidetavat kujude loomise keelamist on üritatud seletada järgneva Vanas Testamendis 2. Moosese raamatus sisaldava käsuga: *Sa ei tohi enesele teha kuju ega mingisugust pilti sellest, mis on ülal taevas, ega sellest, mis on all maa peal, ega sellest, mis on maa all vees!* (2 Ms 20:4). Seda lauset ei tohi kontekstist väljarebituna käsitleda, ja kui käsitleda seda kontekstis, siis tuleb ikkagi välja, et siin on peetud silmas iidolite kummardamist. *Sa ei tohi enesele teha* viitab samuti enda jaoks iidoli loomist. Kuna kunsti enda jaoks ei tehta, seda tehakse alati teistele inimestele – kas tellijatele või publikule – mõeldes. Vanas Testamendis (nagu Koraaniski) endas on võimalik leida teineteisega esmapilgul vastuolus olevaid fraase ja see kehtib ka viidatud lause puhul. Asi on selles, et kuigi antud konkreetset Vana Testamendi versioonis on räägitud, et teha kujusid ei tohi, teises kohas on see sama kujude tegemine ülistatakse ja kiidetakse heaks. Kui Vana Testamendi lause oleks olnud seotud millegi muu, kui kujude loomise keelamisega üksnes nende

³⁵⁷ Menéndez Pidal, Historia de España, tomo V, Espasa Calpe S.A. , Madrid 2000, Octava edición *España musulmana hasta la caída del Califato de Córdoba (711-1031 de j.c)*, *Instituciones y vida social y intelectual por E. Lévi – Provençal*, *Arte Califal por Leopoldo Torres Balbás*, *Catedrático de la Escuela Superior de la Arquitectura de la Real Academia de la Historia*; lk.733. Märkus: Zamora katedraali nime kannab teos seetõttu, et ta oli seal hoiul. Praegune asukoht: Museo Arqueológico Nacional de Madrid . Zamora katedraali laekas oli valmistatud prints „Abd al Rahman, al – Hakam II. poja emale; lk.743

³⁵⁸ op.cit., lk.740-743

³⁵⁹ op.cit., lk. 745

kummardamise eesmärgil, siis poleks figuuridega ja muude taevaaluse maailma elementidega kunsti üldse loodudki, aga eelnevalt esitatud faktiline materjal räägib just nimelt allakirjutanu teooria kasuks, mille sisuks on see, et kujude loomine on keelatud üksnes kummardamiseks. On teada, et maailma tähtsaim islami tempel- Kaljutempel- on rajatud Püha kalju kohale, sinna, kus varem seisiski legendaarne iisraeli kuningate Tempel. Vana Testamendi 1. Kuningate raamatus (1Kn 6:23- 29; 6:32; 6:35) on lugu Templi kaunistavatest keerubitest. Kaks neist kujutas endast õlipuust tehtud u. 5 m. kullatud ümarskulptuure, muud keerubite kujud olid reljeefsed, ja olid nikerdatud seintel ja ustel koos palmide ja pukenud õiekestega. Seega on näha, et puuslike kummardamine ja loomine nende kummardamise eesmärgil on keelatud, kujude loomine kaunistamiseks, nagu siin kirjeldatud Templi keerubitega kaunistamine, on mitte üksnes lubatud, vaid isegi Jumala poolt heaks kiidetud. Käesolev lahendamist vajav probleem seisneb selles, kas kaliif, kes korraldas paleelinnaku ilmalikku ossa paganlike ja kristlike süžeedega skulptuure ja reljeefe paigutamise, astus mingist Koraanist tulenevast keelust üle või mitte, kas tema käitumine oli ketserlik või mitte. Vastavalt traditsioonilisele arvamusele, näiteks, I.Mattsonil, *Muhammadi eeskujul, kuigi islami arhitektuur on maade kaupa erinev, kõikjal peeti kinni Muhammadi Medinas asuva mošee struktuurist (qibla, mihrab, minaret) ja hoiduti Jumaliku figuratiivsest ja ikoonitaolistest kujutamistest. Nende asemele muslimid asetasi Jumala sõnu - Koraani kalligraafiat. Tihti pöördutakse „Valguse“ suura poole.*³⁶⁰ Selle teksti järgi tuleb välja, et selline kujutamise keeld kehtib üksnes mošee puhul, tähendab jällegi kohas, ettenähtud Jumala kummardamiseks. Ja paleelinnaku mošees polegi figuratiivset kunsti avastatud. Vastavalt A. Saeedile, *araabia kalligraafiat on peetud tähtsaimaks islami kunsti väljendusvormiks. Koraani alusega kalligraafia on mošeedel, hauamonumentidel, paleedes, majades, seintel, mööbliesemetel, tapeetidel, ornamentidel, samuti profaankirjanduse teostel üle terve muslimimaailma. Kalligraafia on kõrgelt hinnatud selle tugevate seoste Koraaniga, ka sellepärast, et see võimaldab vaba kunstilist väljendust ilma vajadusteta luua aistinguga olevusi, mis paljude muslemite meelest on segav.*³⁶¹ Eelnevalt sai mainitud, et Koraani teksti kasutamist Madīnat al Zahrāʾ peamošee dekooris pole avastatud. Sellised tsitaadid pole ka Al-Makkari tekstist mainitud, käib jutt üksnes figuratiivsest kunstist. See kõneleb piltlikult sellest, et Madīnat al Zahrāʾs rakendati universaalset, kõikidele arusaadavat kujutava kunsti keelt. Koraani teksti kasutamine teeks paleelinnaku kujunduse mõistetavaks üksnes arabia keelt valdavatele, kuid nagu sai juba eelnevalt rõhutatud, Córdoba kalifaadi pealinnast pidi saama Rooma ehk Maailma Linna mantlipärija, kusjuures andes selle Maailma Pealinna mõistele harjumuspärasest teise tähenduse (seda on pikemalt käsitletud paleelinnaku nime puudutavas peatükis). Ja seetõttu paleelinnakus loobutigi kõikidest konkreetset islami traditsioonile omastest elementidest. See väljendub Koraani tsitaatidest loobumises ja nagu arheoloogilised avastused ja kirjalik allikas selgesti näitavad, Koraani sõnum sai ilusasti edastatud ka sõnadeta, mütoloogiliste allegooriate ja sümbolite kaudu. A. Saeed väidab, et kujud võivad segada. Kuid Islami riikides tehtud miniatüürmaalid inimfiguuridest lausa kubisevad. Arvan, et pole vaja siia isegi näiteid tuua, kuna selliste suures koguses olemasolu on üldtuntud fakt. Järelikult, kujude olemasolu on peetud segavaks siiski konkreetsetes kohas – palvemajas, mošees. Kõigile sellele lisaks on teada, et miniatüürmaalis kujutati mitte ainult lihtsurelikke, vaid ka Muhammadit, ingleid, peaingleid, on olemas miniatüürid, kus Muhammadiga kõrval on kujutatud Fatima ja Ali.³⁶² Seetõttu, Koraan ei pidavat keelama mitte üksnes inimesi, kuid ka muid hierarhias kõrgemal astmel seisvate olendite kujutamist. Otse loomulikult, me ei kohta mitte kusagil konkreetset Kreeka- Rooma müütide

³⁶⁰ Mattson, Ingrid, *The Story of the Qurʾān, its history and place in Muslim Life*, Blackwell Publishing, 2008, *The Qurʾān and the Sacred Architecture*, lk.145-146. Märkus: I.Mattson on Hartford'i vaimuliku seminari Macdonald Center for Islamic Studies and Christian-Muslim Relation'i professor ja Põhja-Ameerika islamiseltsi esinaine (President of the Islamic Society of North America)

³⁶¹ Abdullah Saeed, *The Qurʾān, An Introduction*, Routledge, Taylor&Francis Group, London and New York 2008; lk.92. Märkus: Abdullah Saeed on Austraalia Melbourne Ülikooli Rahvusliku Islami uuringute keskuse Omani sultani Araabia ja Islami uuringute professor ja juhataja (ingl. Sultan of Oman Professor of Arab & Islamic Studies and Director, National Centre of Excellence for Islamic Studies at the University of Melbourne, Australia)

³⁶² Stierlin, Henri, *Islam, From Baghdad to Cordoba, Early Architecture from the 7 th to the 13 th Century*, Taschen 2009; illustratsioon lk. 20

süzeede poole pöördumist, kuid see seisneb jällegi pigem sarnaste asjade teiste nimedega nimetamises või sarnaste teemade teiste sümbolite kaudu edasiandmist. Mis sisuline vahe on näiteks Muusa ja džinni vahel? Inglid, st tiivulised inimestega sarnased olendid on olemas ka antiikses mütoloogias. Teine asi seisneb kujutatu füüsilistes mõõtmetes. Eelnevalt nimetatud kuulub tarbekunsti juurde. Meieni säilinud kunstiteosed kujutavad endast kas pisiplastikat või miniatüürmale. Seevastu valdav enamus suurvormidest on jäägitult kadunud. Tarbekunsti esemete säilimist võib seletada ka sellega, et neid on kerge kahjustuste eest peita, kusjuures avalikus kohas asuv suurvorm on näiteks pildirüüste eest kaitsetu. Olemasoleva arhitektuuri ja selle kujunduse materjali põhjal aga saab teha järelduse, et *aistinguga olevusteta* kujutamise praktikast, mis moslemeid ei sega, on peetud kinni üksnes usuhoonete, st mošeede puhul. Ma kordan veel, olemasoleva, seda, mida on näha tänapäeval, näitel. Sest sünagoogides väidetavalt kah inimeste kujutamine on keelatud, vaatamata sellele vanast ajast on olemas näide - *Dura Europose* sünagoogi maalidel on inimfiguurid ja esitatud on juudi testamentaarne ajalugu.³⁶³ Ja kui minna tagasi Madīnat al Zahrā"sse, siis sealset peamošeed Basilio Pavón nimetaski *akantuse* omaks, kuna seal on leitud üksnes taimornamendiga dekoori fragmendid, mis tähendab, et seal ei esine ei Koraani tsitaate ega antropomorfseid kujusid mitte. Kui aga arvestada sellise printsiibiga, et kõikjal, väljaarvatud mošees, saab inimkujusid ja muid olendeid kujutada, siis Madīnat al Zahrā"s pole kah sellest üle astunud ja kaliifi käitumises polnud midagi ketserlikku, kui ta otsustas kujundada oma paleelinna esindusliku osa paganlikel ja kristlikel teemadel skulptuuridega.

Islami kunsti põhimõtted tunduvad olema järgnevad:

- 1) judaismi, st Aabrahami monoteismi jätkajaks islam loobub kujudest, sest sama teeb ka judaism;
- 2) abstraktne, taimornament, Koraanist tsitaadid on peamiseks kaunistuseks;
- 3) Muhammad on esimene, kes loobub kujudest ja neid hävitab ja tema käitumine võetakse edaspidi olendeid või inimesi kujutavasse kunsti suhtumise aluseks.

Tekib küsimus, miks kõike, elusolendid välja arvatud, tohib kujutada, kuigi, eelnevalt tsiteeritud Vana Testamendi lõigu kohaselt, *sa ei tohi enesele teha kuju ega mingisugust pilti sellest, mis on ülal taevas, ega sellest, mis on all maa peal, ega sellest, mis on maa all vees!* (2 Ms 20:4), ja kui sellest on vaja nii rangelt kinni pidada, siis miks on mošeede seintel erinevad taimed kujutatud – taimed asuvad ju kah *maa peal*, seetõttu nende kujutamine on samuti keelatud? On lubatud ju kujutada üksnes seda, mis nimetatud konkreetsetes kohtades ei asu, ja seal kindlasti ei asu mistahes ühemõõtmelised (tasapinnalised) abstraktsioonid, sümbolid, milleks on näiteks kirjatähed, numbrid, geomeetrilised figuurid. Seetõttu, kui isegi taheti judaismi vaimus väidetavast kujudega kaunistamise keelust kinni pidada, siis pole see välja tulnud. 'Umar al-Hajjāmi (1048-1131) kohaselt:

Kuigi olen ehitud ja ilus nagu lind,

Mul on palg kui tulp ja kaunis rüht ja rind.

Aga ma ei saanud teada põrmu pidumajas,

*Milleks igaviku kunstnik kaunistanud mind?*³⁶⁴

See märkimisväärne luuletaja võrdleb Jumalat kunstnikuga. Mõistagi, Jumal on autoriteetseim ja parim kunstnik, kelle looming on suurelike kunstnike jaoks etaloniks, kuigi, mõistagi kaugeks ja saavutamatuks. Võib muidugi jääda kahtlema selle mošeedes *palveribade varastaja* filosoofias. Seepärast on õige pöörduda Jumala enda poolt loodud Koraani poole, et veenduda, et seal kujude kaunistamiseks loomist keelatakse.

Kõigepealt tuleb nentida, et Koraanis, nagu Vanas Testamendis, peaaegu polegi midagi kujude või kujutamise kohta öeldud, fakt, mis iseenesest viitab kujutava kunsti sekundaarsele positsioonile muude kunstide hierarhias. Ainukesed fragmendid, mis sisaldavad kujudele vihjeid, on järgnevad:

³⁶³ Elsner, Jaś, *Imperial Rome and Christian Triumph, The Art of the Roman Empire AD 100-450*, Oxford History of Art, Oxford New York, Oxford University Press, 1998; fotomaterjal lk. 215-216

³⁶⁴ Hajjam, Umar, *Nelikvärsid, Kirjastus "Eesti Raamat"*, Tallinn 1967, lk.13

1. 5:90 Al-Ma'idah - "Söögilaua", 5 sūra, 90 ajāt³⁶⁵
2. 6:74 Al-An'ām - "Kariloomad", 6 sūra, 74 ajāt
3. 7:138 Al-'Arāf - "Ülev paik", 7 sūra, 138 ajāt
4. 14:35 Ibrāhīm - "Aabraham", 14 sūra, 35 ajāt
5. 21:57 al- Anbījā - "Prohvetid", 21 sūra, 35 ajāt
6. 22:30 al- Hadždž - „Palverännak“, 22 sūra, 30 ajāt
7. 26:71 aš- Šu'arā - „Luuletajad“, 26 sūra, 71 ajāt
8. 29:17 al- 'Ankabūt - „Ämblik“, 29 sūra, 17 ajāt
9. 29:25 al- 'Ankabūt - „Ämblik“, 29 sūra, 25 ajāt
10. 34:13 Sabā - "Saaba", 34 sūra, 13 ajāt
11. 37:95 as-Saffāt - „Ritta rivistuvad“, 37 sūra, 95 ajāt

1) Al-Ma'idah - "Söögilaua", 5 sūra, 90 ajāt³⁶⁶

Teie, usklikud! Joovastavad joogid, õnnemängud, ohvrikivid ja nooltega arbumine on pahad asjad ja Kuradi töö. Vältige seda ja võib-olla läheb teil hästi
 Al-Ma'idah 5 sūra, 90 ajāt originaalkeeles:³⁶⁷

اَۤاَۤلَۤa

Kõige meie jaoks tähtsaim sõna on **الْأَصَابُ**. Ansāb (pl.) ainsuses on **صَة** (nuṣb). See sõna on ülaltoodud Haljand Udami tekstis minu poolt rasvase kirjaga märgistatud. Sõnal on mitu erinevaid tähendusi, näiteks, mida pakub Federico Corriente ja Ignacio Ferrando sõnaraamat.³⁶⁸ Tuleb vaadelda kõiki antud radikaalidega sõnu :

- 1) **صَة** tegusõna „naṣab“ - „valmistama kannatusi“;
- 2) **صَة** tegusõna „naṣṣab“ - „püstitama, paigaldama, installeerima“;
- 3) **كَة** nimisõna „nāṣab“ - „olema kedagi vaenlaseks“;
- 4) **كَة** on ka tegusõnaks „nāṣab“ - „sõda välja kuulutama“;
- 5) **صَة** nimisõna „naṣb“ - „kõik püstitatud objektid, märk, haigus, araablase laul, püstitamine, ülestõusmine“;
- 6) **صَة** nimisõna „nuṣb“ - „kuju, iidol, monument, märk, haigus, piirikivi, miilikivi“;
- 7) **صَة** nimisõna „naṣab“ - „väsimus“;
- 8) **صَاب** nimisõna „niṣāb“ - „algus, päritolu“;
- 9) **صَة** nimisõna „naṣīb“ - „osa, portsion, fortuuna, õnnepõnts“;
- 10) **صَيْح** nimisõna „naṣībā“ - „ühe veetsisterni ümber asetatud kivid, üks maamärk“;

Nagu näha, sõna ei pea ilmtingimata *kuju* tähendama. Eestikeelses versioonis on vastena valitud *ohvrikivi*. Järgnevalt on esitatud mõned hispaaniakeelsed Koraani tõlked. Siin on esitatud nelja erineva autori versioone, et oleks näha, kuidas saab terve lause sisu muuta, ühe või teise ülalmainitute sõnadest ühe eelistades. Kuid erinevatele sõnadele vaatamata, mõte jääb samaks: keelatud on puuslikke kummardamine, mitte kaunistuseks skulptuuride või maalide loomine.

³⁶⁵ sūra on heebrea päritoluga sõna (heeb. *šura*), mis tähendas kivi rida seinas, sellest tulenes analoogiana kirja- või raamaturida. Ayat on Muhammadi enda rakendatud termin, mis tähendab „ilmutus, enne“ või „ime“. Крымский, А.Е., История мусульманства, Москва-Жуковский «Кучково поле» 2003; lk.171

³⁶⁶ eestikeelsed tekstid ja nimed on võetud Haljand Udami Koraani tõlkest

³⁶⁷ Kõik tsitaadid Koraanist on aadressilt www.islamiccity.com

³⁶⁸ Federico Corriente, Ignacio Ferrando, Diccionario avanzado árabe, Herder, Barcelona 2005; lk.1171-2

1) Mahoma, El Corán, Nueva traducción, estudio preliminar, notas e índice analítico para el fácil manejo de este texto religioso de Juan B. Bergua, Novena edición, Clásicos Bergua, Madrid : 5: 92 (5 *sūra* ,92 *ajāt*).

¡Oh , vosotros los que creéis! El vino, el juego de azar, *las Ansab* (lk.181 *mārkus* - *significa piedras plantadas en el suelo para que sirviesen como objetos de culto. Son los Masebot del Antiguo Testamento y los Menhires de Bretaña.* *Mārkused* lk.733) y las flechas de la suerte son una abominación de la obra de Satán. Manteneos alejados de todo ello; tal vez entonces seáis felices(lk.213)

2) El Corán, edición preparada por Julio Cortés, Editora Nacional, Madrid 1984
5:90

¡Creyentes! El vino, el maysir, las piedras erectas y las flechas no son sino abominación y obra del Demonio. ¡Evítadlo, pues! Quizás, así, prosperéis. (lk.187)

3) El Corán, Introducción , traducción y notas de Juan Vernet, catedrático de lengua árabe de la Universidad de Barcelona, Planeta, año
5:92/90

¡Oh, los que creéis! Ciertamente, el vino, el juego de maysir, *los ídolos* y las flechas son abominaciones procedentes de la actividad de Satanás. ¡Evítadla! Tal vez seáis los bienaventurados! (lk.121)

4) El Corán, traducción comentada, Abdel Ghany Melara Navío, Nuredduna ediciones, Palma de Mallorca, 1998
5:90

¡Vosotros que creéis! Ciertamente el vino, el juego de azar, *los altares de sacrificio* y las flechas adivinatorias son una inmundicia procedente de la actividad del Shaytán; apartaos de todo ello y podréis tener éxito (lk.109)

Kõige täpsemaks on vast tõlge inglise keelde:

Sūrah 5 al- Mā'idah

90. O you have believed, indeed, intoxicants, gambling, [sacrificing on] stone altars [to other than Allāh], and diving arrows are but defilement from the work of Satan, so avoid it that you may be successful.³⁶⁹

Siin on näha, et keelatud on kõikidele teiste altaritele (mõeldud teisi jumalaid) ohvrite toomine. Kunsti keelamist see mõistagi ei sisalda.

6:74 Al-An'ām - “Kariloomad”, 6 *sūra* ,74 *ajāt*

Kord ütles Aabraham oma isale Azarile: „Kas tõesti kummardad sa kujusid nagu jumalusi?

Tõesti, ma näen, et sina ja su rahvas on silmnähtavalt ära eksinud

لَرَقَّالْبَشَرُ أَيُّ لَأَيِّ طَرَسَ الْوَخْزُ لَصْنُيَا لِحَ إ لِّلَّكَ قَيِّكَ
فِ ضَلَالٍ يَّ)6:74(

Sõna لَصْنُيَا (‘asnāman) tähendab iidolid, kujud umbmääravas akkusatiivis. See on sõna لَصْنُ sanam mitmuse vorm.³⁷⁰ Ja lause mõtte seisneb jällegi puuslikke kummardajate, mitte kunstnike või kunsti, taunimises.

³⁶⁹ The Qur‘ān, Arabic text with Corresponding English meanings, Şaheeh International, Abulqasim Publishing House, 1997, (Al-Muntada Alislami), Riyadh, lk.154

³⁷⁰ Diccionario avanzado árabe, lk.671

Meie lăkitasime Iisraeli lapsed läbi mere ja nad jõudsid inimesteni, kes kummardasid suure innuga oma ebajumalaid. Nad ütlesid: “Sina, Mooses! Tee ka meile niisugune Jumal, nagu nendel on”.³⁷¹ Ta vastas: “Tõesti, teie olete rumalad inimesed!”

جَاصُّ لَتٍ ۖ بِلِشَىٰ مَكَتْ خَفَادَا ۖ عَمَقَ وَ عَمَقَ ۖ عَمَىٰ لَمَ لَوِ
نَ مَقِلَ ۖ أَيُّ سَىٰ اجْعَ مِنْ اِلَ - اَكَّ ۖ اَنَّىٰ لَ حَقَّ اَلِ الْحَقِّ وَ
دَجَه ۖ

Sõna **اَسْنَامٍ** ('asnāmin) tähendab *iidolid, kujud* umbmääravas genitiivis. See on sõna **صُفَى** *sanam* mitmuse vorm.³⁷² Siin on jällegi jutt iidolite kummardamisest.

Kord ütles Aabraham: „Minu Isand. Tee minu linn turvaliseks ja päästa minu pojad ebajumalakummardamisest.

لَقَدْ أَلْهَىٰ آدَمَ الْيُسُفَّ الْجَعَمَ ۖ وَآتَيْنَاهُ لِيَّ الْأَنْجَبَ ۖ تَبَّ الْأَعْمَىٰ
الْأَصْلُ (14:35)

Sõna **الْأَصْنَانُ** ('asnāma) tähendab iidolid, kujud määratud akkusatiivis. See on sõna **صُنِيَ** *sanam* mitmuse vorm.³⁷³

(Ja endamisi): „Töötan Jumalaga! Ma võtan midagi ette teie puuslike vastu, kui lahkute ja jätate need (omapead“.

دَالِهِ لَكَ دَٰرٌ لِّمَنْ لَّيْئِيَتْ غَدَاةٌ ذُنُوبُهُمْ آيُنْشِ ۖ (21:57)

Sõna **اَسْنَامُ** ("asnāmakum) tähendab *teie iidolid, kujud*. See on sõna **صُ** sanam mitmuse vorm.³⁷⁴

Nõnda see on, ja kui keegi peab kinni Jumala keeldudest, siis tänu sellele saab ta paremaks oma Isanda silmis. Teile on lubatud kariloomad, kelle kohta teile ei ole loetud keeldu. Hoidke eemale ebajumalate saastast ja ärge rääkige valet

374 *ibidem*

نَكَ يَ عَظِيٍّ يُخَيِّا خِ النَّفِّ خَئِنٌ عَسَتْ أَجْهَ نَزَلِي
الْأَعْلُو إِلَيَّ أَرَمَى عَهْلِي أَجْثُ الشَّجَسِي الْأَثَا أَجْثُ
قَالَ طَسِ (22:30)

Sõna الْأَثَا (‘awthān) tähendab iidolid. See on sõna وَثَانٌ wathan mitmuse vorm.³⁷⁵

26:71 aš- Šu‘arā‘ – „Luuletajad“, 26 sūra, 71 ajāt

Nad³⁷⁶ vastasid: „Meie kummardame puuslikke ja me pühendume neile pidevalt“.

قَالَ أَتَعْبُدُونَ لِمِثْلِ طُفُلٍ أَكَلِ عَظِيٍّ (26:71)

Sõna لِمِثْلٍ (‘asnāman) tähendab iidolid, kujud umbmääravas akkusatiivis. See on sõna صُومِ sanam mitmuse vorm.³⁷⁷

29:17 al-‘Ankabūt – „Ämblik“, 29 sūra, 17 ajāt

Jumala asemel kummardate te ebajumalakujusid ja olete kinni vale sees. Tõesti, need, keda te kummardate Jumala asemel, ei suuda anda teile toitu. Seetõttu otsige toidust Jumala juurest, kummardage teda ja olge talle tänulikud. Te kõik lähete tagasi tema juurde.

إِنِّي أَنبَعِدُ يَ دُ اللَّهُ أَتَا دَخَهُ فَلْيَا رَا نَبَعِدُ
يَ دُ اللَّهُ لَا لَكَ نَزَلِي صِرْقَ طَمَوَعُ إِعْ دُ اللَّهُ لَنَصِقَ أَتَا
نَلْشُ أَنْ لِيَّ شَجْعُ (29:17)

Sõna أَتَا (‘awthānan) tähendab iidolid umbmäärases akkusatiivis. See on sõna وَثَانٌ wathan mitmuse vorm.³⁷⁸

29:25 al-‘Ankabūt – „Ämblik“, 29 sūra, 25 ajāt

(Aabraham) ütles: „Te hakkasite kummardama Jumala asemel ebajumalate kujusid vaid üksmeele tõttu, mis teil on harjumuseks saanud selles maises elus. Kuid pärast, surnuist ülestõusmise päeval, hakkavad ühed lahti ütleva teistest, ühed neavad teisi. Teie asupaigaks saab siis põrgutuli ja teil ei ole ühtegi kaitsjat“.

³⁷⁵ Diccionario avanzado árabe, lk.1264

³⁷⁶ Aabrahami isa ja rahvas

³⁷⁷ Diccionario avanzado árabe, lk.671

³⁷⁸ Op.cit, 1264

)29:25(

Sabā” - “Saaba”, 34 *sūra* , 13 *ajāt*

semitel ja ustele peale, koos palmidega ja pukenud olekestega.

عُهُ نَ يَ اِشْءِ يَ يَ حَلَسْ ةَ ذَنْكٍ مَ فُجَا لِكَلِّ جَابِ
 قَدْ سَسَلَسَ اَخَا عُهُ اَلْ دَا دَشَلَسَا قَهْ مِيَّ يَغَادِي لَشَكْسُ

379 *ibidem*

³⁸⁰ Koraan Haljand Udami tõlkes, kommentaar lk.227:Koraani kohaselt, džinnid, kes valmistasid Saalomonile kuulsat templit. Džinn tähendab kreeka geeniuist (Koraaniregister, lk.361). Džinnide kohta on olemas laiendatud materjal Al-Anʿām - “Kariloomad”, 6 süra,100 ajāt’i märkuses 28 lk.385. Džinnid on tules loodud vaimolendid, keda austati juba islamieelses araabia usundis. Seal avati, et nad elutsevad puudes ja kaljudes. Islami arusaama järgi on džinnid üks liik erinevaid maailmu asustavatest olenditest. Nad paiknevad olendite hierarhias inglite ja inimeste vahepeal (s.t nad on inglitest madalamad, kuid inimestest võimsamad) ja võivad olla nii head kui halvad. Muhammad on jutlustanud ka džinnide (vt72 suura) ja nagu inimeste üle, nii mõistetakse viimsel kohtupäeval kohut ka nende üle (vt salm 128 ja 130).

³⁸¹ Diccionario avanzado árabe, lk. 1083

37:95 as-Saffāt – Ritta rivistuvad, 37 sūra, 95 ajāt: Ja ta küsis neilt (inimestelt): Kas tõesti te kummardate neid, kelle kujud olete ise teinud?

قَالَ لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ عَنِ الْكُفْرِ يَأْذَنُوا بِهِ
)37:95(

Sõna (tanhitūna) on tegusõna *nahat* mitmuse vorm. *Nahat*, نَحَتَ tähendab *kujundama, modelleerima*.³⁸² Siin on küll räägitud kujundamisest, kuid kujundamisest jällegi iidolite valmistamise eesmärgil.

Koraani uurimise tulemus on ainutähenduslik. Nagu näha, puuslikkest või nende loomisest kummardamise otstarvel või kummardamisest Koraan ütleb kümme korda, skulptuuride loomisest vaid üks kord, seoses Saalomoni Templi kaunistamisega. Iidolite loomist mõistab Koraan alati hukka, skulptuuride loomist Jumalale pühendatud Templi kaunistamisel kiidab, vastupidi, heaks. See on tõendatud *Sabā*’ suurast tsitaadiga (34 sūra, 13 ajāt).

Muudes kohtades, nagu:

Al-Ma'idah - “Söögilaua”, 5 sūra, 90 ajāt

Al-An'ām - “Kariloomad”, 6 sūra, 74 ajāt

Al-‘Arāf – “Ülev paik”, 7 sūra, 138 ajāt

Ibrāhīm – “Aabraham”, 14 sūra, 35 ajāt

al- Anbījā – “Prohvetid”, 21 sūra, 57 ajāt

al- Hadždž – „Palverännak“, 22 sūra, 30 ajāt

aš- Šu‘arā – „Luuletajad“, 26 sūra, 71 ajāt

al-‘Ankabūt – „Ämblik“, 29 sūra, 17 ajāt

al-‘Ankabūt – „Ämblik“, 29 sūra, 25 ajāt

as-Saffāt – „Ritta rivistuvad“, 37 sūra, 95 ajāt

Koraan räägib iidolitest.

Järeldus

Koraani teksti uurimise järel peaks tõdema, et Püha Raamat ühetähenduslikult keelab kujude kummardamist. Kujudega kaunistamist kiidab aga heaks ja kujudega kaunistamine paleelinnakus toimuski. Konkreetselt Madīnat al Zahrā ‘puhul seda tõendab elevandiluust pisiplastika ja avastatud monumentaaldekoratsiooni fragmendid (*pila de Jativa*, antropomorfsete figuuridega kaunistatud Córdoba arheoloogilise muuseumi kapiteel). Seda ideed illustreerib mitte üksnes paleelinnakus avastatu, vaid üleüldse ikonoklasmi liikumise olemasolu islamiriikides. Kui islami kehtestamisel kõik kujud oleksid hävitatud, siis, näiteks, sada aastat hiljem umaijaadide soost kaliif Jazid’i II (720-724) ajal pildirüüstet poleks toimunud, aga just nimelt pildirüüstest meile jutustab Abd ar Rahman ibn Abd al Hakami (802/3-871) teos *Egiptuse, al-Magribi ja al-Andalusi vallutamise*.³⁸³ Jazid II ajal olid seega hävitatud inimesi kujutavad skulptuurid, järelikult, tema eelkäiate meelest nende olemasolu oli igati sobilik. Näiteks, umaijaadide kaliifi Al-Walid I (705-715), ajavahemikus 711-715 sai rajatud kõrbeloss Qasr Amra, kus seinemaalidel olid kujutatud suplevad naised, muusikud, tantsijannad, jahi- ja töösteenid (nt ehitustööd), koomilised stseenid loomadega, allegooriline kolme inimvanuse kujutamine, kaliif troonil.³⁸⁴ Ja see oli sobilik kaunistamiseks ka pärast mainitud kaliifiga seonduvat kujude lõhkumist. Näiteks, on tänapäevani säilinud *stucco* tehnikas naispea Khirbat al-Mafjari (st *Hishami*) paleest, mis asus Jeeriko linna lähistel ja mille ehitajaks oli umaijaadide kaliif al –Walid (valitsemisaeg 743-744)

³⁸² Diccionario avanzado árabe, lk.1147

³⁸³ Абд ар – Рахман ибн Абд ал Хакам, Завоевание Египта, ал- Магриба и ал- Андалуса, Москва 1985, lk.135

³⁸⁴ Искусство стран и народов мира, краткая художественная энциклопедия, том 2, Государственное научное издательство «Советская энциклопедия», Москва, 1965, artikkel *Jordania*, autorid Geltser.M.L., Podolski A.G., Gilter.I, lk.87

ja samas paleest pärit täispikkuses naise figuur.³⁸⁵ *Al-Andalusi* autoril Ibn Hazm de Córdoba (994-1063), on jutt ühest kohtuasjast, kui kahel valgel vanematel oli sündinud mustanahaline laps, ja delikaatne probleem oli kohtuniku poolt lahendatud, sest abielupaari voodi kohal rippus mustanahalise inimese portree, keda ta pidas siis antud juhul lapse vaimseks isaks.³⁸⁶ Ja Madīnat al Zahrā's rakendatud rooma ajastu kujusid ja sarkofaagide reljeefe keegi ei kummardanud. Nad olidki siia toodud Ainujumala kontseptsiooni, Koraani peamise idee paganlike kujude abil väljendamiseks.

³⁸⁵ The world of Islam, Faith, People, Culture, Edited by Bernard Lewis, Thames and Hudson Ltd, 1976, illustratsioonid lk.20-21

³⁸⁶ Ibn Hazm de Córdoba, El Collar de la Paloma, Versión de Emilio García Gómez, Literatura Alianza Editorial, Salamanca 2005, lk.108-9

Kokkuvõte

Kogu käsitletud materjal lubab väita, et paleelinnaku kujundamisel antropomorfse paganliku ja kristliku kunsti poole pöördumine oli taotuslik ja seda, nagu sai eelnevalt mainitud, rakendati Ainujumala kontseptsiooni visualiseerimiseks. Samuti kujunduselementide üksikasjalikumal vaatlusel ilmnes, et paganlike müütide, Vana ning Uue Testamendi sündmuste ja tegelaste kaudu reljeefis ja skulptuuris väljendatud sõnum on islami omaga praktiliselt identne ja mõningate allegooriate ja sümbolite osas on märgata isegi formaalset kokkulangevust. Samas formaalset mitte kokkulangevust paistab olevat käsitletud ajaloolisest vaatevinklist, kuna jumalused, Muusad, mütoloogilised kangelased ja usk nendesse eksisteerisid mõistagi enne Koraani sõnumi Muhammadile avaldamist. Kujutatud jumalused, kangelased ja olevused said monoteismi vaimus lahti seletatud ja käsitletud. Näiteks Venus, rooma Ilu ja Armastuse jumalanna, kellega tõenäoliselt taheti siduda paleelinnaku nimi ja kelle kuju kroonis peaväravat, sai uue õpetuse alusel kõigest mööduvast puhastatud. Venuses nähti eeskätt Veenust, seega jumaluse algtähtsuses, kuna Venus ehk planeedi antropomorfne esitus kahtlemata tekkiski eelajaloolisel ajal planeedi imetlemise tõttu. Tundub, et kreeka mütoloogia kangelasi peetigi eeskätt antropomorfses esituses igaveste taevakehade sümbolitena. Kristlike süžeede abil inimkonna ajalugu käsitleti ühelt poolt teekonnana pimedast koopast kaugel asuva väljapääsuni, ja mida lähedasem oli väljapääs, seda eredam paistiski Jumala valgus, seda paremini inimesed saidki tunnetada tõtt. Teiselt poolt aga näib, et see kehtib üksnes inimeste seisukohast lähtudes, kuna Madīnat al Zahrāʾ kavandajad ei tahtnud seda ajaloolist teekonda Jumalani islami peategelaste, sündmuste kujutamise või Koraani tsitaatidega täiendada ja olemasoleva materjali pinnalt nähtub, et piirduti universaalsete, nii paganlike müütide kui Vana ja Uue Testamendi Islamiga kokkulangevate ideede analoogiliste sümbolitega korduva esitamisega. Sarkofaage veebasseinidena ja ühtlasi valgusallikatena kasutamiseega taheti rõhutada, et Jumala valgus ulatab kõikjale, ka kõige pimedamasse koopasse, isegi paganlikku hauda. See tähendab, teekond Jumalani on pikk vaid inimese vaatevinklist, Jumala, Tõe seisukohast mingit teekonda polegi ja Jumala valgus asub absoluutselt kõikjal. Seega Ainujumala tunnetamine polnud mistahes ajalooetapis välistatud ja paleelinnaku kavandajad olid sellega päri ja seetõttu selle asemel, et jätkata inimkonna Jumala tunnetamise protsessi verstapostide märkimist, loobuti Jumala sõna islamipärasuse rõhutamise ja keskendumise Jumala Valgusena olemasolu eksponeerimisele. Valgus on vastavalt Koraanile Allahi allegooriaks (24 süra, 35 ajat: *Jumal on taevaste ja maa valgus*). Ühtlasi kujunduse enamuse moodustavad sarkofaagid on ikkagu hauad ja nende paleelinnakusse toomisega taheti rõhutada islami peamist ideed tulevase elu primaarsusest ja sellised olid möödunu elu meeldetuletusena, *et armastus maise elu vastu lahkuks...südametest ja et see ei juhataks ...meie Issanda kummardamisest kõrvale*. Peab tõdema, et Madīnat al Zahrāʾ paganlikel ja kristlikel teemadel loodud kunstiteostega kaunistamine on erakordne, pretsedenditu nähtus. Ja kuigi Madīnat al Zahrāʾ peamošee dekooris on peetud kinni mitte küll Koraani, vaid islami kunsti välja kujunenud traditsioonidest, sest seal me inimesi või mingeid muid olendeid ei kohta, ka siin on märgata põhimõttelist erinevust, kuna seni avastatud fragmentide seas puuduvad Koraani raiddekooris tsiteerimisele viitavad. Seega, Madīnat al Zahrāʾ kujunduse erinevus seisneb esiteks paganlikel ja kristlikel teemadel skulptuuride ja reljeefide taaskasutamises, teiseks, viimaste vormide matkimise katsetes kalifaadiajastu monumentaalses kunstis (nt *pila de Játiva*, Córdoba arheoloogia muuseumis olev samba kapiteel) ja kolmandaks, sakraalhoones Koraani tsitaatidest loobumises. Nagu sai eelnevalt mainitud, paleelinna peamošee asus kõige madalamal terrassil. Templi asukoha valikuga kindlasti osutati, et see on eeskätt mõistuse, mitte usu valitsetud linn.

Magistritöös käsitletud materjal tõendab, et tärkava huviga antiigiajastu teaduse vastu tekkis sama suur huvi ka tolle ajastu kujutava kunsti vastu, need protsessid toimusid paralleelselt. Kuna mõisteti, et kunsti keel samuti sobiv Reaalsuses valitseva korra väljendamiseks.

On siiani tõestamata, et ka teistes islamiriikides, millised olid loodud endiste Rooma Impeeriumi provintside baasil, kus samuti eksisteeris selle Impeeriumi ajal loodud hellenistliku traditsiooni

järgiv kunst, mainitud kunsti sealsete valitsejate paleedes kujunduse võtmelemendina rakendati. See märkus on suunatud neile, kes jätkuvalt seostavad Madīnat al Zahrāʾt abbasiidide soost valitsejate poolt rajatud paleekompleksitega ja ütlevad, et tegemist on ülevõtuga. Ülevõtt, kui see üldse toimuski, puudutas üksnes arhitektuuriansambli konstruktiivset lahendust. Üks asi on rakendada paganate ajastu teadust, sest see on eelkõige kasulik (see puudutab selliseid valdkondi, nagu meditsiin, põllumajandus, arhitektuur selle funtsionaalsuse silmas pidades jne teisisõnu rakendusalasid), ja teine asi on heakskiita tarbetut, näiteks konkreetselt paganliku kujutavat kunsti. Rääkimata veel paganliku ajastu kunsti Islami sõnumi väljendamiseks kasutamisest, mis eelnevalt käsitletu näol Madīnat al Zahrāʾs aset leidis. Ja see viimane asjaolu teebki paleelinnakus loodud kujundust nii oluliseks kogu inimkonna ajaloo tähenduse ja eesmärgi mõistmiseks.

Kasutatud kirjanduse nimistu

1. Abū Nasr al – Fārābī (s.950),, La Ciudad Ideal (Al Madīnat al – fādila), Presentación Miguel Cruz Hernández, Traducción Manuel Alonso Alonso, Colección Clásicos del Pensamiento, Editorial Tecnos, S.A., Madrid 1985
2. Abdullah Saeed, The Qurʿān, An Introduction, Routledge, Taylor&Francis Group, London and New York 2008
3. Al-Andalus, el Islam en España, Juan Vernet, Ramón Masats, Lunwerg Editores, S.A., 1987
4. Al-Ghazālī, Abū Hāmid, Eksitusest päästja.Lampide orv, araabia keelest tõlkinud ja kommenteerinud Kalle Kasemaa, Ilmamaa 2007.
5. Al Edrisi, Abu-Abd –Alla Mohamed, Descripción de España, (obra del siglo XII), Madrid, 1901, Imprenta y fotografía del Depósito de la Guerra
6. Ali El Hajji, Abderrahman, *Intermarriage between Andalusia and Northern Spain in the Umayyad Period*, artikkel aadressil: <http://www.amroweb.ch> külastuspäev 15.05.2010
7. Allen, Roger, University of Pennsylvania, The Arabic Literary Heritage, The development of its genres and criticism, Cambridge University Press, 1998.
8. Antigüedades árabes de España, Lazano y Casuela, Pablo, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, 1780-1804
9. Antique Sculpture from the Collection of the Pushkin Fine Arts Museum in Moscow, Moscow, Izobrazitelnoye Iskusstvo, 1987: Античная скульптура из собрания Государственного Музея Изобразительных Искусств имени А.С.Пушкина, Москва, Изобразительное искусство, 1987
10. Arberry, A.J., Moorish Poetry, A Translation of The Pennants an Anthology compiled in 1243 by the Andalusian, Routledge Courson, London and New York 2001
11. Aristoteles,Nikomachose eetika, tõlkinud ja kommenteerinud Anne Lill, Ilmamaa 2007
12. Aristotle, On Poetry and Style, Translated , with an Introduction by G.M.A.Grube, Macmillan Publishing Company, New York, 1987
13. Balbás, Leopoldo Torres, Ciudades Hispanomusulmanes, Tomo I, Ministerio de Asuntos Exteriores, direccion general de relaciones culturales, Instituto Hispano – Arabe de cultura, 197..
14. Bargebuhr.P,Frederick, The Alhambra,A Cycle of Studies on the Eleventh Century in Moorish Spain, Berlin 1968
15. Barrucand, Marianne, Bednorz, Achim, Moorish Architecture in Andalusia, Taschen, Köln 2002
16. Basilio Pavón, Ciudades Hispanomusulmanes, Madrid, 1992
17. Basilio Pavon, Maldonado, Tratato de arquitectura hispano-musulmana I : Agua, Consejo superior de investigaciones científicas, Madrid 1999

18. Bertran, Marcos J., Piedras preciosas, Manuales Gallach 66, Barcelona 19....
19. Calmés de Fuentes, Álvaro, El amor cortés en la lírica árabe y en la lírica provenzal, Cátedra, Crítica y estudios literarios, Madrid, 1996
20. Chejne, Anwar G., Historia de España musulmana, Ediciones Cátedra, S.A. Madrid 1974
21. Corriente, Federico, Ferrando, Ignacio, Diccionario avanzado árabe, Herder, Barcelona 2005
22. Die Klassische Kunst Griechenlands von Dr. Ludwig Curtius, Potsdam, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1938
23. Die Werke der Hrosvitha, Nürnberg, Bauer u. Raspe, Julius Merz, 1858
24. Dozy, Reinhart Pieter Anne, Histoire des musulmans d'Espagne jusqu'à la conquête de l'Andalousie par les Almoravides (711 – 1110), Leyde; Brill 1861
25. Dozy, R., Geschichte der Mauren in Spanien bis zur Eroberung Andalusiens durch die Almoraviden (711 – 1110), Erster Band, Leipzig 1874
26. Droßler, Rudolf, Kui tähed olid jumalad, Tallinn, Valgus 1983
27. Durant, Will. The Story of Civilization, IV köide. The Age of Faith, NY 1950
28. Dyrness, William A., Reformed Theology and Visual Culture, The Protestant Imagination from Calvin to Edwards, Cambridge University Press, United Kingdom, Cambridge 2004
29. El Corán, traducción comentada, Abdel Ghany Melara Navío, Nuredduna ediciones, Palma de Mallorca, 1998
30. Elsner, Jaś, Imperial Rome and Christian Triumph, The Art of the Roman Empire AD 100-450, Oxford History of Art, Oxford New York, Oxford University Press, 1998
31. Excavaciones arqueológicas en España, 50. Memoria de la excavación de la mezquita de Madīnat al Zahrā'. Memoria redactada por Basilio Pavón Maldonado, Ministerio de educación nacional. Dirección general de bellas artes. Servicio nacional de excavaciones arqueológicas. Depósito legal, M.953 – 1966
32. Fortes, José Beltrán, Los Sarcófagos Romanos de la Bética con Decoración de Tema Pagano, Con un ensayo preliminar de Pedro Rodríguez Oliva, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga, Universidad de Sevilla, Colección Sevilla, Serie: Historia y Geografía, Núm. 40, año ?
33. Gomez Nogalez, Salvador, La política como única ciencia religiosa en Al – Fārābī, Prólogo de Miguel Cruz Hernández, Cuadernos del seminario de estudios de filosofía y pensamiento islámicos, Instituto hispano – árabe de cultura, Madrid 1980
34. Grabar, Oleg, Jerusalem, Constructing the study of Islamic Art, Volume IV, Ashgate Variorum, 2005

35. Guadix, Diego de, Diccionario de Arabismos, Recopilación de algunos nombres árabigos, Estudio preliminar y edición María Águeda Moreno Moreno, Prólogo Ignacio Ahumada, Universidad de Jaén, 2007
36. Hernandez Gimenez, Felix, Madīnat al Zahrā“, arquitectura y decoracion, Nota preliminar, purificacion Marinetto Sanchez, Prologo Antonio Fernandez – Puertas, Granada, Patronato de la Alhambra MCMLXXXL
37. Humbert, Juan, Mitología griega y romana, Editorial Gustavo Gili, SA, Barcelona 2005
38. Huntington, Samuel, P., Tsivilisatsioonide kokkupõrge ja maailmakorra ümberkujunemine, OÜ Fontese kirjastus, 1999
39. Ibn Hazm de Córdoba, El Collar de la Paloma, Versión de Emilio García Gómez, Literatura Alianza Editorial, Salamanca 2005
40. Ibn Hayyān , de Córdoba, Cronica del Califa „Abdarrahmān III al – Nāsir entre los años 912 y 942, al – Muqtabis V, Traducción, notas e índices por María Jesús Viguera y Federico Corriente, preliminar por José María Lacarra, Anubar Ediciones, Textos Medievales 64, Instituto Hispano – Árabe de Cultura, Zaragoza, 1981
41. Ibn „Idārī, La caída del Califato de Córdoba y los reyes de taifas (al – Bayān al – Mugrib .Estudio, traducción y notas por Felipe Maíllo Salgado, Estudios Árabes e Islámicos, Universidad de Salamanca, Salamanca 1993
42. Ibn Khallikan’s Biographical Dictionary translated from the Arabic by Bn Mac Guckin de Slane, council of the arabic society of Paris, vol. 1 and 2, Paris, MDCCCXLII
43. Ibn Rušd/ Averroes, Abū – l – Walīd Muhammad b.Ahmad b.M., Exposición de la „Republica“ de Platón, Tecnos S.A., Madrid 1986
44. Ibn Tufayl, *El filósofo autodidacto* [Risāla Hayy ibn Yaqzān], traducción de Ángel González Palencia, Editorial Trotta, 1998, Madrid
45. Jah, Abderrahman, López, Margarita, *Al-Andalus, una cultura de agua*, artikkel aadressil <http://www.libreria-mundoarabe.com> külastamise päev 30.05.2010
46. Kennedy, Philip, F., The Wine Song in Classical Arabic Poetry, Abū Nuwās and the Literary Tradition, Oxford Oriental Monographs, Clarendon Press Oxford, New York 2002
47. Koraan, araabia keelest tõlkinud Haljand Udam, 2007
48. Labarta, Ana, Vocabulario básico árabe, Córdoba 1984
49. Lexicon der Kunst, Band III: Li-P, 1975, VEB E.A. Seemann Verlag, Leipzig, „Madīnat al Zahrā“
50. Liutprandus, Antapodosis, Legatio, Historia Ottonis, Hannover 1815

51. Madīnat al Zahrāʾ 1985 – 2000, 15 años de recuperación, consejería de cultura, Dirección General de Instituciones del Patrimonio Histórico, Córdoba 2007
52. Maldonado, Basilio Pavon, Tratado de arquitectura hispano-musulmana I : Agua, Consejo superior de investigaciones científicas, Madrid 1999
53. Martín – Consuegra, E., Hernández – Bermejo, E. y Uberta, J.L., Los Jardines de Madīnat al Zahrāʾ, su reconstrucción a través del polen. Publicaciones de la Universidad de Córdoba y obra social y cultural Cajasur, Córdoba 2000
54. Martin, Richard P. Vana-Kreeka müüdid, Ülle Jälle ja Kirjastus Pegasus OÜ, 2003
55. Mata, Rubiera M.J., La arquitectura en la literatura árabe, Ediciones Hiperión, Madrid 1988
56. Mata, Rubiera María Jesus, La literatura árabe clásica desde la época pre-islámica al Imperio Otomano, Universidad de Alicante, 1996
57. Mattson, Ingrid, The Story of the Qurʾān, its history and place in Muslim Life, Blackwell Publishing, 2008
58. Menéndez Pidal, Historia de España, tomo V, Espasa Calpe S.A. , Madrid 2000, Octava edición, *España musulmana hasta la caída del Califato de Córdoba (711-1031 de j.c)*, *Instituciones y vida social y intelectual por E. Lévi – Provençal*, *Arte Califal por Leopoldo Torres Balbás*, *Catedrático de la Escuela Superior de la Arquitectura de la Real Academia de la Historia*
59. Mercadal, J.García, Viajes de extranjeros por España y Portugal, Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura, 1999
60. Mitología griega y romana, por Juan Humbert
Con un Prefacio del Abate Enrique Thédénat, Miembro del Instituto de Francia
Editorial Gustavo Gili, S.A., Barcelona 1984
61. Morales, Ambrosio de, Las antigüedades de las ciudades de España, que van nombradas en la corónica con las averiguaciones de sus sitios y nombres antiguos, Primera parte , Madrid, en la oficina de Don Benito Cano, Año de 1792; Valencia, Servicio de reproducción de libros
62. Morales, Ambrosio de, Las antigvedades de las civdades de España, Que van nombradas en la Coronica..., Alcala de Henares, 1575
63. Muro, Manuel Sotomayor, Datos historicos sobre los sarcofagos romano – cristianos de España, Universidad de Granada, Facultad de Filosofía y Letras, 1973
64. Nykl, A.R., Hispano- Arabic Poetry and its Relations with the Old Provençal Troubadours, Baltimore 1946
65. O’Kane, Bernard, Islami aarded, muslimimaailma hiilgus kunstis, Sinisukk 2008

66. Pavón, Basilio, Ciudades Hispanomusulmanes, Colecciones MAPFRE 1492, Madrid 1992
67. Plato, The Republic, edited by G.R.F. Ferrari (University of California, Berkeley, translated by Tom Griffith, Cambridge University Press, Cambridge, UK 2001
68. Rabah Saoud, Architecture in Muslim Spain and North Africa 756-1500 AD; Foundation for Science, Technology and Civilisation, FSTC Limited, 2002
69. Rome, Art & Architecture, Edited by Marco Bussagli, Könemann, 1999
70. Rüpke, Jörg, Religion of the Romans, translated and edited by Richard Gordon, Polity Press, UK 2007
71. Ruiz, Ángel Salcedo Historia de España (Resumen crítico), Casa Editorial Saturnio Calleja Fernandez, Madrid 1914
72. Saeed, Abdullah The Qurʾān, An Introduction, Routledge, Taylor&Francis Group, London and New York, 2008
73. Schack, Adolf Friedrich von, (1815 – 1984), Poesía y arte de los árabes en España y Sicilia, traducción española de D.Juan Valera, Libros Hiperión 112, Madrid 1988
74. Sobh, Mahmud, Historia de la literatura árabe clásica, Madrid 2002
75. Stierlin, Henri, Islam, From Baghdad to Cordoba, Early Architecture from the 7 th to the 13 th Century, Taschen 2009
76. Tanga, Paolo, Laboratoire Cassiopée –Observatoire de la Côte d’Azur, Twilight phenomena in the atmosphere of Venus during the 2004 inferior conjunction, artikkel aadressil <http://www.eso.org> külastamise päev 12.06.2010
77. The Alhambra by Washington Irving, London: Macmillan and CO., Ltd, 1896
78. The Arabian Antiquities of Spain by James Cavanah Murphy, London, Published by Cadell y Davies, 1815
79. The Cambridge Illustrated History of the Islamic World, edited by Francis Robinson, Cambridge, 2005
80. The History of the Mahometan Empire in Spain, London 1816
81. The History of the Mohammedan Dynasties in Spain, Extracted from the Nafhu –t-tib min Ghosni-l-andalusi-r- rattib wa tariku Lisanu Lisanu-d-din Ibni- l-Khattib, by Ahmed Ibn Mohammed Al-Makkari, vol.1-2, London 1840
82. The New Cambridge Medieval History, volume III (900 -1024),1999. Peter Johanek artikkel “Merchants, Markets and Towns”
83. The Qurʾān, Arabic text with Corresponding English meanings, Şaheeh International, Abulqasim Publishing House, 1997, (Al-Muntada Alislami), Riyadh

84. The world of Islam, Faith, People, Culture, Edited by Bernard Lewis, Thames and Hudson Ltd, 1976
85. Torres Balbas, Leopoldo Ciudades Hispanomusulmanes, Tomo I, Ministerio de Asuntos Exteriores, direccion general de relaciones culturales, Instituto Hispano – Arabe de cultura
86. Zanker, Paul, Die mythologischen Sarkophagreliefs und ihre Betrachter, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch- Historische Klasse, Sitzungberichte Jahrgang 2000, Heft 2, München 2000
87. Umar Hajjam, Nelikväršid, Kirjastus “Eesti Raamat“, Tallinn 1967
88. Una crónica anónima de „Abd al-Rahmān III al – Nāsir, editada por primera vez y traducida, con introducción, notas e índices, por E.Lévi – Provençal y Emilio García Gómez, Consejo superior de investigaciones científicas, Instituto Miguel Asín, Madrid – Granada 1950
89. Veltmann, Ülo-Ilmar, Taevakaunitar Veenus, Kirjastus „Valgus“, Tallinn 1967
90. Vidal Castro, Francisco, El tema del agua en la literatura árabe de al- Andalus, Maestro y Sabio. Homenaje al Profesor Juan Jiménez Fernandez, Universidad de Jaén, 2006
91. Visual Guide, Medina Azahara.Documentación y textos: Conjunto Arqueológico Madinat al – Zahra
92. Vita Iohannis Abbatis Gorziensis, Auctore Iohanne Abbate S.Arnulfi, Monumenta Germaniae Historica, Tomus IV, Honnoverae 1841
93. Washington, Irving (1783 – 1859), Alhambra legendid. Lugusid ja visandid mauridest ja hispaanlastest, Kunst, Tallinn 1998
94. Wehr, Hans, A Dictionary of Modern Written Arabic, Third printing, Librarie du Liban, Beirut, Macdonald & Evans LTD. London, 1980
95. Абд ар – Рахман ибн Абд ал Хакам, Завоевание Египта, ал- Магриба и ал- Андалуса, Москва 1985
96. Ал- Хушани, Мухаммад ибн Харис Книга о судьях (Китаб ал-кудат), Москва 1992
97. Аль-Джахиз, Книга о скупых; Ибн Абд Раббихи, Чудесное ожерелье, перевод с арабского, Москва, «Художественная литература», 1985
98. Аль – Фараби, Историко-философские трактаты, Издательство «Наука» Казахской ССР, Алма-Ата 1985
99. Андалусская поэзия, перевод с арабского, Издательство «Художественная литература», Москва, 1969
100. Баранов, Х.К., Арабско-русский словарь, Москва, «Русский язык», 1989

101. Бируни, Абу Рейхан (973 - 1048), Избранные произведения, том II, Издательство Академии Наук Узбекской ССР, Ташкент 1963
102. Борисов В.М., Русско-арабский словарь, Под редакцией В.М.Белкина, Москва, издатель Валерий Костин, 2004
103. Дейвис, Поль, Суперсила, Москва 1989
104. Дубнов, С.М., История евреев в Европе со Средних веков до Французской революции 1789года в 4-х томах, Москва 2003, vol.1
105. Заходер Б.Н., История восточного средневековья, Халифат и Ближний Восток, МГУ, Москва 1944
106. Зеленов, Е.И. Египет. Средние века. Новое время. Издательство С.Петербургского университета
107. Искусство стран и народов мира, краткая художественная энциклопедия, том 2, Государственное научное издательство «Советская энциклопедия», Москва, 1965, artikkel *Jordania*, autorid Geltser.M.L., Podolski A.G., Gilter.I,
108. Книга тысячи и одной ночи в 8 томах, перевод с арабского М.А. Салье, том 5, ночи 434-606, Государственное издательство художественной литературы, 1959
109. Крачковский, И.Ю., Арабская культура в Испании, Москва-Ленинград 1937
110. Крымский, А.Е., История мусульманства, Москва-Жуковский «Кучково поле» 2003
111. Леви – Провансаль, Э., Арабская культура в Испании, Москва 1967
112. Любимов, Лев, Искусство древнего мира, Москва, «Просвещение» 1980
113. Маркъ Аврелій, Наединѣ съ собой, Размышленія, Москва, Изданіе М.и С. Сабашниковыхъ, 1914
114. Роузентал, Франц, Торжество знания, Концепция знания в средневековом исламе, Издательство «Наука» Главная редакция восточной литературы, Москва 1978.
115. Томас, Пол, Легенды, мифы и эпос древней Индии, Евразия, Санкт-Петербург 2000
116. Фестюжьер, А.Ж., Личная религия греков, Издательство «Алетейя», Санкт-Петербург 2000
117. Хилāl ас-сāби, Установления и обычаи двора халифов, Академия Наук СССР, Отделение истории ордена трудового красного знамени, Институт Востоковедения, Москва 1983

Anthropomorphic Antique Sculpture in the Palace Complex of Cordova Caliphate

Summary

Islamic tradition speaks about the mutual development of science and religion, since Prophet Muhammad encouraged scholarship and scientific study with words such as *Seek the knowledge, even unto China*. This duty was well observed and it is generally known fact, that science in Islamic countries developed on the basis, generated by the thinkers of the pagan world. At the same time there exists the general opinion, that Muhammad had forbidden sculpture and painting as accomplices of idolatry, that is why, unlike the pagan science, the pagan art was not accepted by Islam. The archaeological excavations, carried out at Madīnat al Zahrāʾ, the Palace Complex of Cordova Caliphate, brought to light the material, which clearly presents the evidence of the incorrectness of the latter opinion. The fragments of Antique art provided the proof, that pagan art was accepted. It was rediscovered, accepted and utilized for the decoration of Madīnat.

The object of research is the monumental design of Madīnat al Zahrāʾ palace complex, constructed in *Al- Andalus* during the reign of caliph „Abd al-Rahmān III al Nāsir and his son al-Hakam II. Construction works started in the year 936 and lasted approximately 40 years. Only the 10 % of the walled perimeter (1500x750 m) of the palace complex has been excavated. The palatial city was built on three terraces one above the other in the way, that Caliph's residence was situated on the uppermost terrace, the middle esplanade housed the government offices and parks, while the lowest terrace was occupied by the mosque, markets, game enclosure and the living quarters. Archaeological finds presents the evidence, that Madīnat al Zahrāʾ was decorated with anthropomorphic Roman Sculpture. The intention of the author is to find out, whether was this design deliberate or not; was the use of the anthropomorphic sculpture in the most presentable place of Islamic state really contradictory to the Islamic principles; and if the design was deliberate, was it really so exceptional phenomenon?

In the part, dedicated to historiography, author reviews the currently dominating attitudes and emphasizes the main problem, that he claims to be generally accepted dualistic confrontation of Islamic and Christian, East and West. It makes it imposible to explain the real situations of the medieval period and he thinks, that it is the reason, why the monograph, comprising all aspects of Madīnat al Zahrāʾ, is still missing.

First chapter provides the general description of Madīnat al Zahrāʾ, as well as the analysis of the palace complex's name. According to Al-Makkari, the city was named after the mistress of „Abd al-Rahmān III and he ordered her statue to be carved over the gate. But this information provides the contradiction with the archaeological finds, because not a single feminine image from the Caliphate time has been found. The other written source, Ibn „Idārī rather indicates, that the sculpture of the main gate must be of ancient origin. After examination of the names, related to the personal name Zahrāʾ, it is possible to conclude, that the statue represented Venus. This idea is supported by the fragments of Roman sculptures, mainly sarcophagi, representing other mythological deities and heroes. But it seems, taking into consideration other design elements of the palace complex, in particular the cosmic theme, that the goddess was viewed as a planet allegory. Though the Roman goddess was important ideological/political symbol in this very particular time, because caliph required symbols, connecting the supranational state he aspired to establish with the Roman Empire. The application of the pagan mythology protagonists in design of the Islamic city was possible owed to the common logic of paganism and monotheism, while both presenting the concept of one sole Creator and both religion consider it as Light. The allegoric tongue of the pagan myth speaks about the same things, as the language developed by the pagan era philosophers, whose ideas were developed by the rationalists of the Islam. The steps of the divine order of Al – Fārābī (10th century) as well as the veils of Al-Ghazālī (12th century) corresponding to the different mythological creatures.

In the second chapter the main sources are considered. The overwhelming majority of fragments belongs to the sarcophagi with pagan subjects, small amount of the fragments were identified with Christian themes. Sarcophagi were used in the palace complex as water basins and this hypothesis is proofed by the orifice for water drain on the lateral sides of the sarcophagi fragments. The examination of the archaeological finds shows, that the ideas, represented by pagan and islamic art, poetry, philosophy as well as Coran, are similar and exists even the similarity of the symbolic representation, used in both systems. The examination of Hercules and Zahrā's statue (the latter is not yet found, the site of the south gate is not yet investigated) drives to the conclusion, that both were considered rather as the allegories of celestial objects. This theory is also supported by the images, created by Arabic poetry of the considered period. The Pagan art was not only accepted and utilised as decoration of the administrative centre of Islamic capital, it was used as a model for Caliphate era art. However, the time for achieving the level of the Roman art exhibited in the palace complex was too short. Started from the time, when Christian religion became official in the Roman Empire, the tradition of the Greek-Roman antiquity was interrupted. That is why the step, made toward Hellenistic tradition in the Cordova Caliphate time, must be considered as the first attempt in this direction. The Coran examination shows, that the representation of anthropomorphic beings by means of visual art is not banned by Coran, on the contrary, it praises the creators of beautiful images, as it does in 34 *sūra*, 13 *ajāt*. The Holy Book prohibits only the worship of these creations.

In the conclusion it is stated, that anthropomorphic, mainly Pagan art, was used for visualization of the Islam's monotheistic conception, as the main protagonist of the palace complex design was light, and the light is, according Coran, the allegory of Allah (24 *sūra*, 35 *ajāt*). The main significance of light was stressed by the sarcophagi, filled with water, reflecting the rays of light and illuminating the rooms of the city, as well by the images of the pagan deities and heroes, primary viewed as the planets and constellations. In the light of all considered it can be stated, that the palace complex is unique in its design as well as in aspiration of its creators, and the extraordinariness of it, compared with other Islamic monuments, consists in the application of Pagan art in monumental embellishment, in attempt to follow the Hellenistic tradition in its own art, in abandon the Coran citation in Islamic temple as well as in construction of that temple on the lowest terrace of the complex, indicating, that it is rather the city, ruled by the reason, than by faith.